

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

kapitalizm ve ulusal ekonominin dönüşümü

FÜGEN ERYILMAZ

BELGE YAYINLARI: 172
KAPİTALİZM VE ULUSAL
EKONOMİNİN DÖNÜŞÜMÜ

Araştırmacı arkadaşımız Fügen Eryılmaz'ın kitabı önemli bir tartışma açarak, sol iktisadımızda yerleşik, özünde marksizmle çelişen anlayışlarla ilginç bir polemik yürütüyor. Amı düzeyli ve zevkle okunan bir polemik bu. Yalçın Küçük ve Korkut Boratav, Haydar Kutlu ve Doğu Perinçek'teki iktisat açılımlarını, sıkı bir sorgulayıcılık ile irdeliyor.

BELGE YAYINLARI: 172

Birinci Baskı: Haziran 1993

KAPİTALİZM VE ULUSAL EKONOMİNİN DÖNÜŞÜMÜ

Dizgi: GÜNDOĞAN / Baskı: GÜLEN OFSET / Kapak: YUSUF ASLAN /

Kapak Baskı: ORHAN OFSET / BELGE ULUSLARARASI YAYINCILIK:

Başmusaşip Sokak Talas Han 16/302 Çağaloğlu İSTANBUL

Tel ve Fax: 511 63 20

Fügen Eryılmaz

**KAPİTALİZM ve
ULUSAL EKONOMİNİN
DÖNÜŞÜMÜ**

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM I

İşçilerin Nispi Refahının Sermaye Birikimine Bağlı Olduğu Savı ve Kanıtları

Bir Kanıtlama Denemesi-Ücretler ve Kârlar Arasında Denge Teorisi	20
Bir Karikatür Örneği.....	31
Sınıf Çelişkilerine Adilâne Çözüm.....	41

BÖLÜM II

Kapitalizmde Bireysel Tüketimin Rolü

Kapitalist Üretimin Yenilenmesi.....	51
Ücretler ile Tüketim Nesneleri Değerinin Eşitliği İddiası.....	56
Basit ve Genişletilmiş Yeniden Üretimde "Eşitlik" İddiasının Sonuçları	59
d/s Oranının Küçülmesi Yasasının Üretimdeki Etkileri.....	66
İşçilerin Refahının Her Sistem İçin Geçerli Formülü.....	75
Bilimsel Ahlâka Dair Birkaç Söz.....	81

BÖLÜM III

Emperyalizmin Küçük Burjuva Eleştirisi ve Ulusal Ekonominin Dönüşümü

Emperyalizmin Küçük Burjuva Eleştirisi.....	89
Emperyalizm: Dışsal Güç / Dışa Bağımlılık: Dışsal İlişki.....	92
Geri ve Çarpık Kapitalizm ile İleri, Uyumlu, İdeal Kapitalizm.....	101
Emperyalizm Koşullarında İç Pazarın Gelişmesi.....	112
Türkiye Kapitalizminin Gelişme Dinamiği:	
Merkezleştirilmiş Ulusal Sermaye.....	117
Dünya Ekonomisi ile Bütünleşmeye Eleştiriler.....	128

BÖLÜM I

İŞÇİLERİN NİSPİ REFAHININ SERMAYE BİRİKİMİNE BAĞLI OLDUĞU SAVİ VE KANITLARI

TBKP ve Haydar Kutlu, emperyalizme ve sermayeye karşı olmadıklarını, hedeflerinin "kalkınmak, sanayileşmek, modernleşmek"¹ olduğunu ilan ettikleri zaman, bu cüretkâr çıkış solda kısmen şaşkınlık kısmen de tepkiyle karşılanmıştı. Bu tür açıksözlü itiraflardan çok daha dikkate değer olan, solun teorik ve siyasal temsilcilerinin uzunca bir süreden beri emperyalizm ve kapitalizmin açık ve dolaylı biçimde olumlanmasını uğraş edinmiş olmalarıdır. Kapitalizmin bu açık ve dolaylı savunusu radikal ve mücadelecî eğilimlerle pekâlâ bağdaşabilmekte veya içiçe olabilmektedir. Örneğin günümüzde radikal siyasî eğilimleri yansıtır durumda görünen Yalçın Küçük, "demokrasi için hızlı kalkınma zorunluluğu var... çok az bilinen Amerikan kalkınma modeli ... yüksek ücretle sanayileşmenin örneğidir."² diyebilmişti. Sorunları vulgerleştirmekle karakterize olan bu yazar, bu noktayı derinleştireyim derken o kadar ileri gitmişti ki, yüksek ücretlerin sadece sanayileşmek için değil, üretimin realizasyonu açısından da zorunlu olduğunu, ve üstelik bu görüşü K.Marx'ın kapitalist yeniden üretim sürecine ilişkin yaptığı tahlillerde geliştirmiş olduğunu iddia edecek ölçüde kendinden geçti.³ Bu tarz Marx yandaşlığının Türkiye'ye özgü talihsizliklerden biri olduğu akla gelebilir -Bir bakıma öyledir de. Bununla birlikte Türkiye solunun Marksizmle yakınlaşma çabalarında hatırı sayılır ağırlığı olan Prof. Korkut Boratav'ın popüler tezi, kapitalizmin Türkiye'ye özgü özelliklerinin bizde "yüksek ücretli bir ekonomi" ortaya çıkarmış olduğudur.⁴ Bu modelden esinlenen Halil Berktaş ise, ihracata yönelen azınlık bir kesim hariç iç piyasaya üretim yapan burjuvazinin, ücretler konusunda daha adil davrandığını, bölüşümcü olduğunu söylemekteydi.⁵

Kapitalizmin kaba, rahatsız edici bu övgülerinin emekçilerin yaşamının iyice ağır ve bunaltıcı hale geldiği günümüz koşullarında ortaya atılmış olması ne kadar yüz kızartıcıdır. Ama onları bu kadar

---

1 TBKP Program Tasarısı, s.33

2 Cumhuriyet, 27.4.1986, O.Ulagay'ın Yalçın Küçük'le mülakatından, abç.

3 Quo Vadimus-Nereye Gidiyoruz? s.55-57, Tekin yay.

4 Kriz, Gelir Dağılımı ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu, içinde, s.95, Kaynak yay.

5 Saçak, S.42, s.27

açık konuşmaya zorlayan nesnel etkenler söz konusudur. Türkiye'de ulusal ekonomi dönemi, kendine özgü tarihsel ve sosyal süreçlerden geçerek tamamlanmış ve artık geride kalmıştır. Burjuvazi ülke ekonomisine ağırlığını koymuş, son on yılda nispeten hızlı adımlarla dünya ekonomisiyle bütünleşmeye yönelmiştir. Emperyalizm ve burjuvazinin hükümranlığı belki her zamankinden daha çıplak ve acımasızdır. Sermaye, en azından geriletilmeksizin, toplumsal kurtuluş veya ciddi bir toplumsal ilerlemeden söz etmek şöyle dursun, emekçilerin yaşam koşullarında gerçek, kalıcı kazançların elde edilemeyeceği bir noktaya gelinmiştir. Burjuva sosyalistler -kategorik ayrımlardan kaçınmakla birlikte onları başka türlü tanımlayamıyoruz- bu gerçeklerden olabildiğince kaçmaya çalışıyorlar; bu yüzden de, görmezlikten gelinemeyecek birtakım olguları bile burjuvazinin çıkarlarına aykırı düşmeyecek biçimde dile getiriyorlar. Örneğin Türkiye'nin emperyalizme bağımlı olduğunu belirtiyor ama emperyalizmi tanınmayacak bir kılığa sokuyor, bağımlılık ilişkisini ticari-mali eşitsizliklere indiriyorlar. Kalkınmadan söz ederken de, sınıf zıtlıklarının varlığını, en azından belli bir yere kadar gelişmiş olduğunu, yadsımıyorlar. Kapitalist yolda, kabaca, bir mesafe katedildiğini, yadsımıyorlar. "Sadece", sınıf zıtlıklarından arınmış ideal bir kapitalizm tasavvur ediyor, onun çelişkilerini farklı yerlerde arıyor ve sınıf zıtlıklarını sathi, yumuşak göstermeye çalışıyorlar.

Bunlar irdelendiğinde ve temelindeki düşünce sistematığı kavrandığında, karşımıza, şimdiye kadar solun emperyalizm ve kapitalizm hakkında taşıdığı tüm önyargılar, tüm burjuva kuruntular ve ulusal kapitalizmin bu önyargı ve burjuva düşüncelerle idealleştirilmesi çıkmaktadır. Türkiye'nin dünü ve bugününün iktisadi gerçeklerini, emperyalizme dair olguları eleştirel açıdan kavramayı işte bu devrimci, Marksist terminolojiye bulanmış önyargılar engellemekte, hatta olanaksız hale getirmektedir.

Konunun önemi de buradan geliyor, yoksa görüşlerini ele aldığımız yazarların siyasal kişiliklerinden veya siyasal eğilimlerinden ve bu eğilimlerin tek başına öneminden dolayı değil.

* *

*

Burjuva sosyalistlerin tezlerinin temelinde ülkenin geri kalmışlığı

ve sermaye birikiminin yetersizliği görüşü bulunmaktadır. Onlar, emek ile sermayenin çıkarlarının uyumlu olduğundan hareket ediyor, sermayenin büyümesinin tüm sorunları çözeceğine öylesine tam bir inanç besliyorlar ve iktisadi gelişmeyi sermayenin gücü ile ölçen burjuva anlayış bütün mantuklarına öylesine kuvvetle yer etmiştir ki, hemen her meselenin nedenini getirip bu noktaya, birikimin yetersizliğine bağlıyor, çözümü burada görüyorlar. Ayrıca bu nokta, onların siyasal hedeflerinin yarı-hayali, yarı-spekülatif niteliğini ele veren, önerdikleri çözüm yollarının geçerliliğini sınamada başvurulacak en önemli ve somut bir kıstas durumundadır. Bu yüzden önce, bu konudaki görüşlerini ele alacağız.

İktisadi programının neden "kalkınmak, sanayileşmek" olduğunu, TBKP şöyle açıklıyor:

"Türkiye'nin bugünkü ve geçmişten miras kalan sorunlarının temelinde bağımlılık var. Bununla yanlış anlaşılmasın, Türkiye'deki her kötülüğün dışarıdan ithal edildiğini söylemek istemiyoruz. Kuşkusuz Türkiye'nin kendi iç dinamikleri bugün bağımlılık ve geriliğin sürüp gitmesinin de sorumlusudur."

Peki nedir bu iç dinamikler? Hangi sınıflar veya güçlerdir? Bunun cevabı - ne burada ne de başka bir yazıda- verilmiyor ve gerisi laf kalabalığına boğularak cümle aynen şöyle devam ediyor: "Pek çok sorumuz nedenlerini tarihin derinliklerinde saklıyor. Her şey Türkiye'de oldu. Geri kalan Türkiye'dir. Çarpık bağımlı kapitalizm ülkemizin başına musallattır."⁶

TBKP, burjuvazinin hiçbir kesimine cephe almadığını, "ulusal sınıf ve katmanların ortak çıkarlarını"⁷ temel aldığını açıkladığına ve yine, "özel sektör işletmelerinin de kalkınma çabasına katılmasını"⁸ öngördüğüne göre, demek oluyor ki sözkonusu iç dinamik, emperyalizme bağımlılığın sınıf dayanağı, burjuvazi değildir, ve günümüzde bağımlılığın sınıf temeli mevcut bulunmuyor! Türkiye'nin "bugünkü ve geçmişten miras kalan sorunlarının temelinde", gerilik, gerikalmışlık vardır. Bu tesbit ayrıca "geriliğin altilmesi" ya da kalkınmanın, sermaye birikimine, burjuvazinin güçlenmesine bağlı

---

6 Yol ve Amaç, S. 13, s.39

7 Agy., s.38

8 Agy., s.43

olduğu görüşü ile pekiştirilmektedir:

"Herkes biliyor ki, 'gelişme', 'kalkınma' ya da 'büyüme' her ne der-
seniz, en başta sermaye birikimi sorunudur. Yatırım yapılması için ge-
rekli sermaye nasıl birikecek? ... Hem içerden, hem dışardan kaynak
yaratılmaya çalışılmalıdır. Hem ihracat hem de iç pazar kaynak yarat-
manın araçları olmalıdır."⁹

Burada konunun emperyalizme bağımlılığa ilişkin yönünü, bir ke-
nara bırakıyoruz. Yukarıdaki alıntılarla sadece, TBKP'nin sorunları
muhakeme ediş biçimini yansıtmak, bütün sorunların çözümünü ser-
mayenin büyümesine bağlamış olduğunu göstermek istedik. Bu nokta,
son derece açık ortaya konulmuştur. Açık olmayan, kalkınma, sanayi-
leşme ve bunun için sermayeyi çoğaltmak hedefinin emekçilerin
çıkarlarıyla ne ilgisi olduğudur. Bir başka deyişle, emek ile sermaye
arasında (ulusal sınıfların ortak çıkarları, vb. ifadelerle döne döne vur-
gulanan) çıkar birliği bulunduğu iddiasının kanıtı nedir? TBKP,
açıklamalarında, görüşlerini bu noktada derinleştirmeye hiçbir ihtiyaç
duymamış, emekçilerin refahı, işsizliğin ortadan
kaldırılması gibi sorunların kalkınma, sermaye birikimi
ile gerçekleşeceğini söylemekle yetinmiştir:

"Ekonominin ulusal temellerini güçlendirmek, sanayileşmek, mo-
dernleşmek ve üretimi arttırmak yoluyla emekçilere ulusal gelirden
daha büyük bir pay sağlamak"¹⁰

Emek ile sermaye çıkarlarının ortak olduğu kaba burjuva dogması,
anlaşılan, bir tartışma gerektirmeyecek kadar açık bir doğru olarak
kabul ediliyor.

Sorunun bu noktada bir derinleştirilmesini, Halil Berktaş'ın,
"Türkiye'nin özgüllüğü" isimli yazısında buluyoruz.

Bu yazıda Halil Berktaş, "Türkiye'nin tarihsel ve somut
gerçeklerini keşfetmek" adına, en yavan, alelade ve eskimiş fikirleri,
zengin bir içerik, derin anlamlar yüklüymüşçesine sunabilme mahareti-
ni gösteriyor. O da, ülkedeki sermaye birikiminin yetersiz olduğunu
ileri sürüyor.¹¹ Ücretlerin durumu hakkında ise aşağıdaki yorum

⁹ Agy., s. 42

¹⁰ TBKP Program Tasarısı, s.34-35

¹¹ "Türkiye büyüyor, büyümesine; fakat büyürken, bir yandan da -öz
merkezli sermaye birikiminin son tahlilde yetersizliği nedeniyle- dış
ticaret açıkları veriyor, dış borçlar yığıyor. "(Saçak, S.42, s.38)

yapılıyor:

"Türkiye'nin geniş bir iç pazarı vardır. ... Aynı zamanda, az gelişmişler arasında bir görece yüksek ücret ülkesidir; diğer çağdaş az gelişmiş ülkeler ile karşılaştırıldığında, Türkiye'deki reel ücretler birçoğundan yüksek kalıyor. Bu da, yerli halkın çok yoksullaştırıldığı sömürge kökenli ülkelere göre görülen bir husus değildir ve geniş iç pazar olgusunun bir parçasıdır."¹²

Türkiye, görece yüksek ücret ülkesidir; bu, geniş iç pazar olgusunun bir parçasıdır. Ne demektir bu? Ücretlerin düzeyini iç pazarın, yani kapitalizmin gelişme derecesi belirler. Bu gelişme ne kadar ileri olursa, ücret artışları, çalışanların yaşam koşullarındaki iyileşme de o ölçüde mümkün ve fazla olur: Burada, (kapitalist gelişmenin doğrudan bir sonucu veya ifadesi olan) sermaye birikiminin, işçilerin refahının temeli ya da koşulu olduğu iddiası ile karşı karşıyayız.

Üstelik burjuvazinin geçmişten devraldığı miras, Osmanlının -yarı-sömürge olmakla birlikte- tam sömürgeleşmemiş olması, Türkiye burjuvazisinin güçlü bir yönetme tecrübesini devralmış olma üstünlüğü, günümüzde ücretlerin görece yüksekliğinin tarihsel nedeni sayılıyor! Bizde işçi ücretlerinin sömürge kökenli ülkelere kıyasla yüksekliğinin burjuvazinin gücüne bağlı olduğu, böylece kuşku duyulmayacak kadar netleştirilmiş oluyor!

Bilindiği gibi iç pazar, meta üretiminin ilerlemesiyle ortaya çıkar, ve en tam gelişmesini kapitalizm altında bulur. Bu nedenle de kapitalizmin gelişme derecesinden bağımsız bir iç pazar sorunu yoktur. Dolayısıyla, Türkiye'nin geniş bir iç pazarı vardır demek, kapitalist ilişkiler -kabaca- Türkiye'yi içine almış, iktisadi yaşama egemen olmuştur, demektir. Nitekim yazıda da, "Türkiye'nin oldukça kalabalık ve kendi içinde çeşitlenmiş bir burjuvazisi ... Modern işletmelerde çalışan, büyüyen bir işçi sınıfı" olduğu belirtilmekte, farklı bir şey kastedilmediği ortaya çıkmaktadır. Öyleyse, ücretler ve ücret düzeyi, anlamsız şekilde neden, iç pazar çerçevesiyle bağlantılı bir sorunmuş gibi ele alınıyor? Ücret sorununda, iç ve dış pazar şeklinde kategorik bir ayrıma, hele de iç ve dış pazarlar arasındaki sınırlar, günümüz dünya koşullarında tamamiyle itibari hale gelmiş iken, niçin ihtiyaç duyuluyor?

---

12 Saçak, S.42,s.33, abç.

Bu ayırım, işçi sınıfı ile burjuvazi arasındaki ilişkinin niteliğini karartabilmek amacıyla öne çıkarılmıştır:

"Türkiye burjuvazisi, bir, ekonomik konumu, ve iki, bunun temel lendirdiği siyasi davranışlar bakımından gerçekten başlıca iki kesime ayrılabilir. Bir, dış pazara dönük olan ... kesim[e] 'dış burjuvazi' diyeceğim. Bir de esas olarak iç pazara dönük üretim ve pazarlama yapan bir kesim var ki, buna da ... 'iç burjuvazi' adını vereceğim."

"Dış burjuvazi için ücretler (emek gelirleri), sadece bir maliyet unsurudur. Ürününü ya da pazarladığı malı dış piyasalarda paraya çevireceğinden (realize edeceğinden), iç piyasadaki talep gücüne, alım gücüne çok bağlı değildir. Onun bütün derdi, dünya piyasalarında rekabet edebilmek için mümkün olduğu kadar ucuza üretim yapmaktır."

İç burjuvazi, "ürünlerini sonuç olarak iç piyasada satmak, paraya çevirmek durumundadırlar ve bunu yapmadan yaşayamazlar. Kaçınılmaz olarak ücretler, onlar için sadece bir maliyet unsuru değil, aynı zamanda bir talep unsuru haline gelir. Kuşkusuz burjuvazi burjuvazidir, işçi sınıfı işçi sınıfıdır tabii; bunlar esas olarak birbirine zıt konumlardadır, tamam. Ama aynı zamanda burjuvazi ile emekçi halk arasında, talep sorunsalından kaynaklanan görece bir çıkar kesişmesi de söz konusu olabilmektedir."

"..Ücretler, ... çok fazla ve sınırsız olarak düşerse ... iç burjuvazi dış burjuvaziden çok daha önce, realizasyon sorunlarıyla yüz yüze geliyor ve şikayetçi oluyor; muhalif bir konuma geçiyor ve program ayarlamaları yapmaya başlıyor. Dış burjuvaziye kıyasla iç burjuvazi, ekonomik politikada daha fazla yumuşama taraflısı, daha 'bölüşümcü' olabiliyor ve bu yumuşamanın aracı olarak da, daha çabuk parlamentoya dönüş taraftarlığı gündeme geliyor."¹³

Böylesine önemli iddiaların, kapitalizmin olağanüstü sığ bir yorumuna, eklektik, derme-çatma fikirlere dayandırılmış olması, şaşkınlık vericidir. Yukarıdaki söylenenler şöyle özetlenebilir: Ücretleri düşüren burjuvazinin azınlık, küçük bir kesimidir. Burjuvazinin geniş kesimi - "iç burjuvazi"- ise, mallarını satabilmek için kârlarından fedakârlık yapıp ücretleri arttırmakta (bir eliyle aldığını öbür eliyle işçilerine geri vermekte), adil bir paylaşımın yanı sıra olmaktadır. Sonuç? Bizim burjuvazimiz iyidir; emekçilerin yoksullaşması, ücretler konusundaki

kavga, içindeki sınıf bölünmesinden değil, dıştan, "dış" burjuvaziden, "dış" pazarlardaki faaliyetten ileri gelen, neredeyse sınır harici bir kötülüktür!

Emeğe karşı iktisadi konumu farklı iki sermaye kesimi, iki burjuvazi bulunduğu, işçi sınıfı-burjuvazi ayrımının her yerde uzlaşmaz çıkarları ifade etmediği iddiasını, Marksizm adına ortaya atmak, kapitalizmin çelişkilerini dile getirmekten kaçınmayan açık sözlü burjuva iktisatçıları çok geride bırakan bir tutumdur.

Yazarın bütün mantık kurgusunda, emek ile sermaye ilişkisinin "bize özgü" bir nitelikte olduğu düşüncesi bulunmaktadır. Sermaye, bir ülkenin kendi iç koşullarına göre belirlenen bir olgu değil, meta haline gelmiş işgücünün sömürülmesiyle elde edilen maddi bir güç, zenginliktir ve tarihsel bir kategoridir. Bu yüzden, burjuvazinin iktisadi konumunun ne olduğunu, "iç" ve "dış" pazarlarda faaliyet şeklindeki yapay bir tasniften çıkarmak, saçmadır. Sermaye hakkında ana hatlarıyla bir kavrayışa sahip olmaksızın, fakat sadece pratik gözlemden hareket edilseydi bile, sermayenin faaliyetinin, birbirinden mutlak sınırlarla ayrılan ve birbirini dışlayan iki alanının olmadığı, dolayısıyla iç ve dış burjuvazi şeklindeki bir tasnifin gerçek dışı olduğu, kolaylıkla görülebilirdi. Eğer yazar, bugün Türkiye'nin ihracatında en fazla pay sahibi olan büyük işletmelerin iç piyasadaki paylarının ne olduğunu incelemiş olsaydı, karşılaşacağı sonuçlar kendi teorisi açısından çok eğlendirici olacaktır.¹⁴

Yakın geçmiş ve şimdiki süreç, işçilerin yaşam koşullarındaki belirli iyileşmeleri, örgütlenme ve mücadele kararlılıkları sayesinde gerçekleştirebildiklerini, ve bunlar ne kadar ileri kazançlar olursa olsun, kalıcı olmadığını kanıtladığı halde, somut olguları çürütmeye çalışmadan, tersi varsayılıyor. İşçilerin yaşam koşullarındaki iyileşmeyi burjuvazinin çıkarlarının gerekli ve zorunlu hale getirdiği söyleniyor ve böylece kapitalizm altında ücretlerin düşüşü,

---

14 Sanayide yaratılan katma değer 1980 sonrasında % 35-45'ini yaratan 500 en büyük firma, sanayi ürün dışsatımının yaklaşık yarısını gerçekleştiriyor. "Bununla birlikte en büyüklerin üretimden satışlarının yalnızca %10-15 dolayında bir bölümü dışsatıma gidiyor; bir başka deyişle en büyük sanayi kuruluşları da esas olarak iç pazar için üretimde bulunuyor." (Yakup Kepenek, Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüsleri, s.70, Gerçek Yay.)

emekçilerin yoksullaşması kısmi ve gelip geçici iken, ücretlerin yükselmesi ve refahı genel ve sürekli bir durum olmuş oluyor. Ama '80 sonrasında bu yana, ücretler toptan ve hızla, sürekli düşüyorken, iç pazara dönük kapitalistlerimizin, durumdan şikayetçi olup da ücretleri arttırdığının hiçbir belirtisini görmüyoruz. Tersine, işçilerin karşısına, işkollarında örgütlü güçlü işveren sendikaları, Yüksek Hakem Kurulu, grev engellemeleri, örgütlenme yasakları ile çıkmış, ve eziyorlar. Nasıl oluyor da aksi iddia edilebiliyor? Her yerde olduğu gibi bu noktada da keyfilik, gerçeğe kasıtlı olarak gözünü yumma, yöntem olarak benimsenmiştir. Sadece öyle olduğu varsayılıyor ve bilinen burjuva dogmalar tekrar edilmek suretiyle izah yolu tutuluyor. Burjuvazi için ücretler maliyet unsurudur, büyük çoğunluğu -"iç" burjuvazi- için yalnızca maliyet değil aynı zamanda talep unsurudur; işte gösterilen bütün kanıt bundan ibarettir.

Burjuva iktisat, artı-değer sömürüsünü gizleyerek, ücreti bir maliyet unsuru olarak tanımlar. Ve bu nokta, onun bütün sisteminin özünü oluşturur. Burjuva iktisadın bu yerleşik anlayışını benimsediği için, bir "Marksist"i eleştirmek zorunda kalmak, oldukça garip kaçmaktadır.

Ücretin bir maliyet unsuru olduğu görüşüne göre, işçi ve kapitalist arasındaki ilişki, sömürülen-sömüren ilişkisi değil karşılıklı bir alışverıştır; işçi kapitaliste işgücünün satar, karşılığında bir ücret alır. Bu ücret "normal" ya da ortalama bir ücret ise, işçinin emeğinin tam karşılığıdır. Bir sömürü varolmaz, işçi ile kapitalist arasında "adil bir paylaşım" gerçekleşmiş olur. Fakat kapitalist, işçiye normalin altında bir ücret öderse, tıpkı hammaddelerin daha düşük fiyattan satın alındığı, yakıttan tasarruf yapıldığı, diğer giderlerde azalma sağlandığında olduğu gibi, işçinin emeği de ucuza maledilmiş, ücretler düşük bir maliyet unsuru olmuş olur. Ancak böyle bir durumda adil olmayan bir paylaşım söz konusudur. Yani adaletsiz olan ücretlilik sisteminin kendisi değil, ücretin miktarıdır.

Ücretlerin maliyet fiyatı kategorisi içinde bir unsur olarak ele alınması, sırf işçiye bir ödeme yapılmış olmasını, sömürü ilişkisinin para ilişkisi ile gözden gizlenmesini temel alır. Oysa işçinin ücreti, harcadığı emeğinin tümünün değil, bir kısmının karşılığıdır. Karşılığı ödenmemiş emeğin ürünlerine, kapitalist tarafından elkonur ve bu artı-değeri oluşturur. Aksi halde kâr, üretimin genişlemesi ve devamlılığı

imkânsız olurdu. Çünkü, kârın olabilmesi için ortada bir değer fazlalığının bulunması gerekir. Bu da, ancak üretimden gelebilir ve işçinin emeği ile yaratılabilir.

Burada konunun ayrıntılarına girmeyi gereksiz görüyoruz.. Sorunun ne olduğu, Marksist politik ekonomide son derece açıktır. Bu nedenle de, ücreti bir maliyet unsuru diye tanımlıyarak işçi-kapitalist ilişkisini sıradan bir ticari alışveriş kılıfına sokan bir "Marksist", ancak alay konusu olabilir.

Böyle bir kimsenin, bu kaba burjuva görüş açısından, işçi-kapitalist arasındaki pek iğreti biçimde sözünü ettiği "zıt konumlar"ı - elbette hâlâ kalmış ise- nasıl izah edeceğini, örneğin kârın kaynağını nasıl açıklayacağını, bunları yaparken başvurmak zorunda kalacağı cambazlıkları görmeyi çok isterdik.

Ücretlerin sadece bir maliyet değil, aynı zamanda talep unsuru olduğuna, işin içine talep meselesinin dahil edilerek, bir de üretimin gerçekleştirilmesi noktasından ücret artışlarının burjuvazinin iktisadi konumuna bağlanmasına gelince; bu, yeniden üretim sürecinin dolaşım alanına ait ve ikincil bir sorundur. Yani kapitalist üretiminin temel niteliğinin ne olduğu (işçi kapitalist karşıtlığının neye dayandığı) ortaya konulduktan sonra irdelenebilir. Meselenin bu yanını II. bölümde ele alacağız. Şu kadarını belirtelim ki, üretimin realizasyonu, H.Berktaş'ın yarım yamalak koyduğu şekliyle, birincisi, ürünlerin satışı hadisesi; ikincisi, işçiler dahil tüketicilerin bunları satın almasından, bireysel tüketimden ibaret bir süreç değildir. Meselenin bu tarz karikatürleştirilmesi ve kapitalistlerin mallarını satabilmek için işçilerin alım gücünü, ücretleri yükseltme mecburiyetinde olduğu görüşü, kapitalizmde üretim ile tüketimin uyumlu olduğunu vaazetmek, bu üretim tarzını yıkıma götüren iç çelişmeleri gizlemekten başka birşey değildir. Diğer taraftan da, işçilerin talebi de dahil iktisadi yapının bütün doğasını belirleyen, işçi sınıfının üretim araçları karşısındaki konumu olduğunu örtbas etmek, bunun yerine işçilerin toplam tüketimdeki payının ne olduğu sorununu geçirmektir.

Sadece dış pazarlarda faaliyet yapan ihracata yönelmiş burjuvazinin ücretleri düşürdüğüne bir diğer gerekçe, "dış" burjuvazinin bütün meselesinin dış pazarlarda rekabet edebilmek ve "ucuz üretim" yapmak olduğu gösteriliyor. Aynı şeyin, rekabet ve "ucuz üretim"in, iç pazarda da geçerli olmadığına inanmak için hangi haklı nedenler vardır? Ser-

mayeyi yöneten yasalann ülke sınırı aşılinca değıştiği, keyfi olarak neden varsayıılıyor? Türkiye pazarında sermayelerin güçleri arasında eşitsizlikler nasıl ki bir olguysa, rekabet de bundan doğan kaçınılmaz bir sonuçtur. İç pazardaki rekabetin, '80 sonrası sürecinde, içteki tekelleşme ve emperyalist tekellerin iç piyasada boy göstermeleriyle çok şiddetlenmiş olduğu bir gerçektir.

Ucuz üretimin tek aracı ise ücretlerin düşürölmesi değildir. Böyle olsa idi, iç pazarda ve hele de dünya pazarındaki rekabette burjuvazi çoktan yaya kalırdı. Ücretlerin düşürölmesini, "ucuz üretimi"nin tek aracıymış gibi göstermek, kapitalist işleyiş kavramaktan yoksunluğu, onun kapitalistin pratik sezgisinin de gerisinden ele alınmış olduğunu açığa vurmaktadır.

Çünkü ücret indirimiyle sağlanacak -H.Berktaş'ın gelişigüzel tanımıyla- ucuz üretimin, bilimsel ifadesiyle artı-değeri çoğaltmanın sınırları, bir yere kadardır. Teknik donanımı aynı olan işletmelerde elde edilen artı-değerin miktarı yatırılan sermayelerin büyüklükleriyle orantılıdır; büyük sermaye, aynı süreçte daha fazla artı-değer ve daha hızlı birikim sağlar. Buna karşılık, ücretlerin düşürölmesi ile (ya da aynı anlama gelmek üzere, ücretler aynı kalırken işgününün uzatılmasıyla) çoğaltılan artı-değer kitlesi, ücretler sıfır noktaya kadar inebilseydi, yani işçiler hava ile yaşayabilseydi bile, belirli bir iş zamanında üretilen ürün miktarı değışmediği için, sermayelerin büyüklükleriyle orantılı olan bu artı-değerin toplam kitlesi, mutlak sınırlarının ötesine geçemezdi. Ancak belirli bir iş zamanında üretilen ürün miktarını arttıran yöntemler ve böylece sermayelerin teknik bileşimindeki yükselme ile artı-değer kitlesi, mutlak sınırlarının ötesinde çoğaltılabilir. Bu durumda, teknik bileşimi yüksek olan sermaye, işçilere aynı ya da bir miktar daha fazla ücret ödüyor olsa bile, eşit büyüklükte fakat teknik bileşimi düşük olan sermayeye kıyasla, daha fazla miktarda artı-değer elde edecektir.

Ücretler arasındaki farklılıklar ele alındığında, ülkedeki teknik bileşimleri düşük küçük ölçekli işletmelerde, çalışma saatlerinin uzun, ücretlerin ortalamanın altında olduğunu, büyük işletmelerde, emek üretkenliğinin yüksek, çalışma saatleri kısa ve ücretlerin ve sosyal hakların daha fazla olduğu görülür. Bu, büyük fabrikaların, tekellerin, rekabette üstün duruma gelmelerinin nedenlerini de açıklar. Dış pazarlardaki faaliyet açısından ele alındığında da, ihracat, büyük çapta üretim

gerektirdiğine, bu da büyük işletmelerin işi olduğuna, öte yandan büyük işletmelerde çalışan işçilerin daha uysal olduğunu varsaymak için bir neden de bulunmadığına göre, -ki bilinen nedenlerle tersi söz konusudur- yazarın ileri sürdüğü gibi ihracat yapan işletmelerde ücretlerin daha düşük olduğu değil, tersi geçerlidir.

İhracat, (devlet ve özel) başlıca büyük işletmeler tarafından yapıldığına göre, faaliyeti iç pazarla sınırlı burjuvazinin yüksek ücret ödediği, ve aynı şekilde ücret düşüklüğünün de sadece ihracatçı, "dış" burjuvaziden kaynaklandığı iddiasına hiçbir somut dayanak bulunamaz.

Ücret sorununun, iç ve dış burjuvazi ikileminin saçma çerçevesi içinde ele alınamayacağı açıktır. Burada, son derece önemli bir yöntem sorunu gündeme geliyor. Doğası gereği kapitalizm, çok karmaşık olgu ve süreçlerde kendini ortaya koyar. Bunlar, öznel niyetlerle, açıklanmak şöyle dursun, olgusal biçimde olsun ortaya konamaz. Şematizm tutkusunun kişiyi gerçekler karşısında gülünç durumlara düşürmesi kaçınılmaz olur.

Bu bakımdan H. Berktaş, kapitalizmi yapay bölünmelerden oluşan bir biçime sokmuş, burjuvazinin kendi içindeki farklılıklar ve çelişkiler açısından ele alındığında bunlar, faaliyetin coğrafi ayrımından ileri gelen bir farklılığa indirgenmiştir.

(H. Berktaş, burjuvazinin aynı yüzeysel bölünmesini emperyalizmle ilişkiler açısından da söz konusu ediyor, fakat, "acentalık, ortaklık, temsilciliklerin dağılımı" kıstas alındığında, burjuvazinin bu iki kesimi arasında anlamlı bir farklılık bulunamayacağını tahmin ettiğini belirtiyor, "Kuşkusuz bütün bunların, ampirik olarak araştırılması sınanması gerekiyor" diyor. Anlaşılan, her yerde olduğu gibi burada da boş teori üretme alışkanlığı, gerçeğin araştırılması ihtiyacının önüne geçmiştir.)

Emek ile sermayenin çıkar çakışması üzerine bir yığın laf edilmiş olmasına karşılık, somut veriler, sınıf zıtlığının büyüdüğünü göstermekte ve ücretlerin, küçük bir kesimi hariç burjuvaziyle işçilerin çıkar ortaklığı ile belirlendiği yalanını çürütmektedir. Günümüzde, işçilerin satın alma güçleri toptan ve hızla düşmüştür, bu düşüş devam ediyor. Büyük, orta, küçük işletmelerdeki işçi ücretlerinde birtakım farklar olmakla birlikte, bunlar satın alma gücünün düşüş dereceleri arasındaki farklardır.

İşçilerin yaşam koşullarındaki iyileşmeler, burjuvazi ve işçi

sınıfının çıkar kesişmesinin sonucu olsa idi, işçilerin görece refahının kalıcı ve sürekli olması gerekirdi. Oysa süreç, bu iyileşmelerin geçici, yoksullaşma ve sermayenin tahakkümünün ise sürekli olduğunu göstermektedir.

Üstelik bugün mesele ücretlerin düşüklüğünden ibaret değildir. Buhran koşulları, sistemin felç olduğunu gösteren süreklileşmiş enflasyon, en iyi gibi görünen ücret artışlarını bir anda silip süpürüyor. Açık işsizlerin sayısı resmi makamlarca bile artık beş milyon olarak kabul ediliyor, ki gerçek sayı bunun da üstündedir. İşçilerle işsizlerin yaşam koşulları birbirine yaklaşmış ve her zaman ücretleri baskı altında tutmanın aracı yapılan işsizliğin boyutu emekçiler arası rekabette yoğunlaştırmış, ve işgücünün fiyatını daha da aşağı düşürmüştür.

Şu işsizlerin durumu, sınıf çıkarlarının çakışması teorisi ile nasıl açıklanabilir? Ancak, burjuvazinin doğal anlayışını benimseyerek, işçiyi sadece burjuvaziye artı-değer ürettiği zaman ve ürettiği sürece hesaba katarak, bu sermaye onu ihtiyaç fazlası haline getirdiğinde, bunlara gelişmenin ya da isterseniz kalkınmanın doğal kurbanları gözüyle bakarak. Nitekim işsizlik hakkında tek lâf etmemeleri ve buhran ile ilgili yorumları çok tipiktir. İşsizliği özel olarak bugünkü kadar artıran ve süreklileştiren buhran sözkonusu olduğunda, bu noktada ya, şu malum "bize özgü" kapitalizm imdada yetişiyor, "bize özgü" bir krizin olduğu, bu nedenle "klasik olmayan", "yeni" buhran tahlilleri gerektiği söyleniyor, ya da çareyi politika alanına sığarmakta buluyor, sınıflar üstü bir politikanın, sınıf birliğinin, demokraside de tecelli etmesine umut bağlanıyor.

Hiç kimse, özel bir gayret sarfetmedikçe, olguları budaca zorlamadıkça, emperyalizmi de buna dahil edersek sermaye ile emek arasındaki zıtlığın muazzam bir hal aldığını, ve sermayenin tahakkümünü görmezlikten gelemeyiz. Ama bizdeki gibi sınıf uzlaştırıcıları için sınıfların birarada bulunmasından daha makul bir şey olamaz ve zaten başka türlü mümkün de değildir.

Bir Kanıtlama Denemesi :

Ücretler ve Kârlar Arasında Denge Teorisi

Bu konulardaki yazı ve tartışmaları izleyen okuyucunun bilebileceği gibi, "Türkiye'nin özgüllüğü" makalesinde ele aldığımız fikirlerin ana teması ve bazı temel noktalardaki özgün formülasyonlar, -adı

geçen makalede yer yer atıf yapılmış olan - Prof. Korkut Boratav'a aittir. Fakat buna bir ihtiyat kaydı koymak gerekiyor. K. Boratav'ın iktisadi olgular temelinde ve inceleme esprisi çerçevesinde geliştirdiği bazı görüşler, Halil Berktaş tarafından siyasal sonuçlarla birleştirilerek ve basmakalıp bir neden-sonuç ilişkisi içine sokularak ele alınınca ortaya oldukça tuhaf bir manzara çıkmıştır.

K. Boratav'ın bu konudaki görüşlerinin önemi ve bunları ele almanın gerekliliği, bireysel aydın fantazisine ait olmayan, fakat rejime liberal muhalefetten sosyalizm savunucusu eğilimlere kadar, Türkiye'de çok yaygın ve köklü bir anlayışı, Türkiye'nin bazı özgünlükleri ile ilişki içersinde ve olgulara dayanarak, belli bir temele oturtup sistematize etmiş, bu konuda ideolojik malzemeler üretmiş olmasından ileri geliyor. *

K. Boratav, 1960-79 yıllarındaki iktisadi büyümenin, ücretlerin reel artışının belirleyici etkeni olduğunu, '76'lardaki kriz koşulları gelip çatana kadar, kâr ve ücret artışlarının belli bir uyum ve denge içersinde ilerlediğini ileri sürüyor ve imalat sanayi istatistiklerinden veriler aktararak bu görüşüne somut deliller sunuyor.

Şöyle diyor:

"Reel ücretler, ... 1963-1976 arasında %75, 1960-61 ile 1976 arasında %85 yükselme kaydetmiştir."

"1962-76 yıllarında yıllık reel büyüme hızlarının %7'ye çok yaklaştığı dikkate alınırsa, popülizmin ¹⁵ işlerliği için gerekli ve uygun büyüme temposunun bu dönemde sağlandığı söylenebilir."¹⁶

Aynı konuya değinen bir başka yazısında bu tesbitini tekrarlıyor:

"Reel ücretlerin 1960 ile 1977 arasındaki anlamlı artışını belirleyen iki önemli etken, a) bu dönemde milli ve sınai hasılda gerçekleşen yüksek büyüme hızları ve b) ülkede güçlü ve etkili bir sendika hareketinin oluşmasına yol açan kurumsal ve siyasi ortam olarak gösterilebilir."¹⁷

K. Boratav, üretim ilişkilerinin değişmesi sorununu, zaman ufku içinde veri almak gerektiğini belirtiyor.¹⁸ Bugünkü iktisadi politikaya

---

15 Burada popülizm emekçiler lehine bölüşüm anlamında.

16 Türkiye'de Popülizm, Yapıt, S. 46, s. 8,12

17 Kriz, Geliş Dağılımı ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu s. 122, Kaynak yay.

18 Agy., s. 74

alternatif bir program önerisini bu görüşe, işçilerin nispi refahının sanayinin hızlı gelişmesiyle ya da sermaye birikimiyle çelişmediğine dayandırıyor. Ama eğer bu böyle ise, bugünkü sınıf ilişkileri yürürlükte iken, olabilecek en hızlı sanayileşme, bizatihi sınıf çelişmelerinin derinleşmesi ve genişlemesi sürecinin ta kendisi değilse, mülkiyet ilişkisinin değişmesine ihtiyaç kalmaz ve bu sorun, ne bugün ne de gelecekte gündeme gelemez.

Konuyla ilgili ilk yazısının yer aldığı Yapıt dergisinin Yazı Kurulu imzalı önsözünde deniyor ki: "Boratav'ın istatistiklerle desteklediği bu çözümleme, birinci olarak, yüksek işçi ücretlerinin her zaman ve her yerde kapitalist birikimle, dolayısıyla da büyümeyle çeliştiği yolundaki kaba savı örtülü olarak eleştiriyor."¹⁹

Olabileceği kadar açık eleştiriyor denmesi gerekirdi. Her ne kadar adı anılmıyorsa da, "kaba sav"ın K. Marx'a ait olduğu açıktır. Sermaye birikiminin öteki yüzünün işsizlik ve yoksullaşma olduğunu kanıtlayan, ilk kez bu birikimin yasalarını açıklayanın K. Marx olduğu bilinmektedir. Bu devasa teoriyi bir çürütme denemesine girişmek yerine kaba veya kabalaştırılmış bir savı yere vurmanın kolaylığını ve pratik yararlarını kim inkar edebilir? Kabalaştırılmış diyoruz, çünkü, kapitalist gelişme geçici olarak ücret artışlarını dıştılamaz. Ama bu, çok "küçük" bir itiraz kaydıyla "her zaman ve her yerde" dıştılamaz biçiminde tersten formüle edilirse, yüksek ücretler, sermaye birikiminin genel yasasından, ve bazı durumlar hariç ana özelliğinden başka birşey olmayacaktır. K. Boratav'ın istatistiklerle desteklediği çözümlemesinde, birikim sürecinin belli bir kesitinin (1960-79) dünden ve bugünden tecrid edilmiş ve tüm çelişkilerinden arındırılmış bir görünümünü sunarak "kanıtladığı" şey de, işte budur.

Ama nasıl bir kanıtlamadır bu? Kapsamlı bir düşünce ürünüymüş izlenimini veren, fakat yakından bakıldığında şaşılacak kadar sığ bir anlayış ve metodla; katma değerde²⁰ ücret payı ile.

---

19 Yapıt, S.46, s.5

20 Brüt kâr

Bu oran, "ücret/kâr çelişkisini yansıtan" bir gösterge"²¹ olarak tanımlanmakta, ve sonra sözkonusu yıllardaki ücret hareketleri, ücretlerin yükselme ve düşüş nedenleri bu oran vasıtasıyla açıklanmaktadır.

Birinci olarak, iki sınıf arasında sömürü ilişkileri gerçekte mevcut ise, ve yaratılan değer işçinin emeğinin ürünü olmasına karşılık, üretim sürecinde gereksiz konumda olan kapitalist, sırf mülk sahibi sıfatıyla bu değer bir kısmına el koyduğuna göre, sömürü ilişkisini ortaya koyan gösterge, elkonulan artı-değerde (veya brüt kârda) ücretin payı değil, karşılığı ödenmemiş emeğin ödenen emeğin değerine olan oranıdır.

Fakat, katma değerde ücret payı, (örneğin ücret/katma değer = 60/100, 20/100, vb.) işçinin emeğinin sadece ödenmiş olan kısmının karşılığını gösterir. Ama kapitalistin, ücretin dışında kalan değere, hangi oranda el koyduğunu, dolayısıyla sömürüyü, emek sömürüsünün boyutunu göstermez.

Örneğin, ücret 50 ve katma değer 100 (bin, milyon ve 50 ile 100'e tekabül eden miktarlar) ise, sömürü oranı, 50/100 (%50) değil, ücretin iki katı ya da %200 demektir. Oysa ücret payını ölçmek, ilk bakışta çelişkiyi yansıtıyor gibi gözükse de, bunu en fazla paylardaki eşitsizlik biçiminde yansıtmaktadır.

Oysa, işçi ve kapitalist arasındaki ilişkide söz konusu olan, yaratılan değerden eşitsiz bir pay alma değil, sömürüdür. Değerin işçinin emeği ile yaratılmış, ama kapitalistin bunun bir kısmına el koyuyor olmasıdır.

Kaldı ki ücret payını ölçmek eşitsizliği de yansıtmamaktadır. Örneğin,²² ücret payı yüksek, diyelim 60/100 ise, bu, ücretlerin de yüksek olduğu anlamına gelmediği gibi, düşük bir ücret payı, örneğin 20/100 yüksek ücreti içerebilir. Birincisi emek üretkenliğinin düşük, ikincisi ise yüksek olduğu bir durumun sonucu olur. Veya, ücret 80, artı-değer 20 birim olduğu zaman, yüzde üzerinden ücret payı, 400/100 (%400) şeklinde ifade edilecek, emek üretkenliğinin oldukça geri

21 Krlz, Gellr Dağılımı ve Tükiye'nin Alternatif Sorunu, içinde, s. 122, Kaynak yay.

22 Ömekleri, üretici güçlerin belli bir gelişme düzeyini veri kabul ederek tartışıyoruz.

düzeyini yansıtan bu oranda, kâr payının azlığı, sanki ücret yüksekliğinin sonucu gibi anlaşılabilecektir. (Burada sömüröl oranı %25'tir.)

Yaratılan değerin ücret ve artı-değer olarak bölünmesi işçiler ve kapitalistler arasındaki ilişkinin zorunlu sonucu ise, ücret ve artı-değer, niteliği gereği, neden bir sömüröl ilişkisi, emeğin sömürölme derecesini ortaya koyan bir gösterge olarak alınmıyor da, katma değerde ücretin payı ölçölüyor? Sorunun, metod farklılığı, sayıların basit bir yer değıştirmesi olarak yorumlanamayacağını ve asıl önemlisi, K. Boratav'ın bu oranı, neden ücret hareketlerini açıklayan bir kıstas olarak kullandığının anlaşılması için, önce bu sorunun cevaplanması gerekiyor.

Çünkü K. Boratav, ücreti bir maliyet unsuru görmekte, bu yüzden ücret ve artı-değer arasındaki zorunlu bağı, sömüröl oranı (ya da ödenmemiş emeğin, karşılığı ödenmiş emeğe oranı) olmaktan çıkarmaktadır. Ona göre, "ücretler ... maliyetlerin ... bir unsuru"dur²³; işçinin üretim sürecinde eşdeğerini zaten yarattığı, dolayısıyla kapitaliste bedavaya malolan birşey değil. Böyle olunca, kapitalistin el koyduğu artı-değerin emek sömürölüsü, artı-emek yoluyla sağlandığı gerçeği de, otomatikman ortadan kalkmaktadır. Açıktır ki, ücret bir maliyet unsuru ise karşılığı ödenmemiş emek veya bir değeri fazlasının varlığı söz konusu olmayacaktır. İşçi kapitalistle, üretimde yaratacağı değeri üzerinden veya bundan bir pay üzerinden değil, belirli bir işgünü süresi için belirli bir ücret üzerinden mukavele yapar. (Hatta K. Marx, bu konuyu tahlilinde, ücretini de işin başında değil sonunda alarak, işçi kapitaliste avans verir der.) Artı-değer sömürölüsü, tamamen bu temel üzerinde, kapitalizmin özgür meta değışimi prensibine göre, işgücü ile ücretin değışimiyle gerçekleşmekte, işçi, işgücünün değışim değerini (ücret) alırken, kullanım değeri kapitaliste ait olmaktadır.

Nitekim K. Boratav'da kapitalistin el koyduğu artı-değer ücretin bir maliyet unsuru olduğu görüşüne uyarlanmış, genel olarak gelir²⁴

23 Agy., s.135

24 K. Boratav, yazısında; "az gelişmiş bir ekonomide bölüşüm ilişkilerinin temel boyutlarını incelemeye elverişli alternatif bir çerçeve önermeyi ve Türkiye incelemesini bu çerçeveye oturtmayı yeğliyoruz." diyor, önerdiği çerçeveyi şöyle açıklıyor: ".. bölüşüm sorunlarına 'hasılanın toplumun sınıfları (aç. K. B.) arasında [nasıl] paylaşıldığını' sorarak yaklaşan klasik politik iktisadın sorunsalından

(yahut gelir payı) diye tanımlanmıştır. Sonuçta, artı değer oranı, karşımıza kapitalistin geliri içinde ücret maliyetinin payı biçiminde çıkıyor; sömürü ilişkisi bu saçma formülasyona dönüştürülüyor.

II

Öyleyse, bu oranı ücret hareketlerinin tahlilinde kullanmanın anlamı nedir? En basit işletme hesabında gelir-gider arasında bir denge kurulur; artan maliyetler ancak kazancın da artması halinde karşılanabilir, giderin gelirden, veya maliyet tutarının kârdan fazla olması işletmenin zarar etmesi demektir. Emek ve sermaye ilişkileri basit işletme hesapları düzeyinden ele alınınca, ve gelir-gider metodunu işçi-kapitalist arasındaki ilişkiye uygulamaya, bu yolla ücretlerdeki değişimin nedenlerini çözümlemeye kalkışınca, temel kıstas, kârda ücret maliyetlerinin payı olmuştur. Ücret hareketlerinin tahlilinde bu oranı kullanmanın, ne bundan daha "derin" ve başka bir anlamı, ne de esrarlı bir yanı vardır.

K. Boratav, 1960-76 yılları arasında reel ücretlerin %80 civarında arttığını, öte yandan yüksek büyüme hızı nedeniyle kârların da büyüdüğünü tesbit ediyor. Yükselen ücret maliyetleri ancak kârlarda yükselme ile karşılanabileceğine göre, bu "doğal" ilişki gereğince, demek ki yüksek ücret düzeyi kârlardaki büyüme ile belirlenmiştir, sonucuna varıyor. Sonra, ücretler ve kârlar arasındaki bu "doğal" ilişkiyi, bir başka deyişle, maliyet fiyatı ve kâr bağlantısını ortaya koyan katma değerde ücret payı oranının, aynı yıllarda nasıl bir değişme seyri izlediğini, imalat sanayii verilerine dayanarak hesaplıyor ve şu tabloyu²⁵ elde ediyor:

---

hareket ederek *sosyal sınıfların* (aç.K. B.) ve bunları oluşturan sosyo-ekonomik grupların *gelir payları* üzerine inşa edilmekte; Marksist iktisadın analiz araçlarını kullanmaktadır." (Agy, 120-121 abç.)

Ücret, sosyal sınıflardan biri olan işçi sınıfının geliri, tek gelir kaynağıdır, kapitalist sınıf için artı-değer, gelir yahut gelir payı değil, bunu da içine alan ve sermaye dönüşen kısımdır.

25 Agy., s. 133

İmalat Sanayiinde
(Sabit Fiyatlarla Ücret/Katma Değer, Oranı (%))

	<u>1963-5</u>	<u>1966.8</u>	<u>1969-7</u>	<u>1972-4</u>	<u>1975-7</u>	<u>1978-9</u>
devlet	28.8	23.0	19.6	22.4	32.0	47.3
özel	31.6	30.6	33.2	31.3	35.1	32.0

Tabloda görüldüğü gibi, dönemin başı ile 1975 yılına kadar, her iki sektörde ücret payı oranları, belli farklılıklar (devlet sektöründe daha düşük, ki K. Boratav bunu, verimliliğin bu sektörde daha yüksek oluşuyla açıklıyor) ve oynamalar hariç tutulursa, istikrarlı kalmıştır. Buraya kadar K.Boratav'ın çıkardığı birinci sonuç; reel ücretlerin bu dönemde önemli ölçüde yükseldiği hatta tutulursa, ücret ve kârların belli bir dengeyi koruyarak, uyumlu şekilde ve aynı doğrultuda ilerlemiş, yükselmiş olduğudur. Eğer tersi olsa, sadece kârlar artıp ücretler artmamış, hatta düşmüş olsaydı, bu oranın genel bir istikrarda kalamayacağı açık olduğuna göre, böylelikle Boratav, sermaye birikimi ile emeğin uyumlu gelişmesini, bütün maddi delilleriyle göstermiş, somutta kanıtlamış olmaktadır. Artık çelişki, uyumsuzluk, vs. vs. vaa-zeden kaba tezleri, isteyen istediği kadar tekrarlayıp dursun. Bütün bunlar dayanaktan yoksun bırakılmış, geçerliliğini yitirmişlerdir. Hele de bu gerçek, üstelik bir de "Marksist iktisadın analiz araçlarını" kullanarak kanıtlanmış olduktan sonra.

K. Boratav'a, göre, sermaye birikimi, işçilerin nispi refahının temeli olduğu gibi, aynı zamanda sürekliliğinin de koşuludur. Nispi refahın devamlı olabilmesi için ücretlerin düzeyi kârların düzeyine uydurulmalı, bir başka deyişle, ücret artışları sermaye birikiminin sınırlarını zorlamamalıdır. Aksi halde birikim, dolayısıyla da işçilerin nispi refahının nesnel koşulları tehlikeye girecek, son bulacaktır. Soruna yaklaşım tarzı ve tesbitlerinden kendiliğinden çıkan bu sonucu, K. Boratav, açıkça şöyle formüle etmiştir:

"Bütün sosyal grupları hoşnut kılan bu modelin istikrarı, yüksek büyüme hızlarının sürebilmesine ve popülizmin yukarıda çizilen sınırlarını zorlamamasına bağlıdır."²⁶

²⁶ Yapıt, S.46, s.15, abç.

Ne var ki, sanayi işçileri bu sınırı zorluyor, K. Boratav'ın da belirttiği gibi, buhranın baş gösterdiği 1976-79 arasında, ücretlerde nispi bir gerilemeye karşılık, belli artışlar sağlamayı, o günün siyasal ortamında ve sendikal araçları kullanarak, başarıyorlar. Fakat artık, sermayenin kaldırabileceği sınır aşılmış, emek ile sermaye arasında kendini gösteren denge bozulmuş, o herkesi hoşnut kılan mutluluk dönemi kapanmıştır. Aktardığımız tabloda 1975-79 arasında her iki sektörde görülen ücret paylarındaki yükselmeleri açıklarken, K. Boratav bunu, ücret ve kâr dengesinin bozulması ve krizin başlangıcı olarak yorumluyor:

Özel sektörde "bu sonuncu yıllarada ücret payındaki belirgin artış, sonraki yılların kriz koşullarına belki de bir 'prelüd' olarak görülebilir."²⁷

Konuyla ilgili ilk yazısında bu tesbitini daha vurgulu dile getiriyor:

"1972'den sonra ücret payında meydana gelen belirgin ilerleme, popülizmin bunalımına yol açan etkenlerden biri olarak ortaya çıkmıştır."²⁸

Bu satırlar, butjuvazinin ücretlerin "dizginsiz artışı" üzerinde fırtına kopardığı o günlerde yazılıyor.

Peki, ücretin katma değerde "ideal" payı nedir? Bu, hiçbir yerde açıklanmıyor. Hem emekçileri hem sermayedarları hoşnut kılan şu mutlu, hassas denge durumunun içerdği çelişkiler, doğurduğu sonuçlar nedir? İşte bu konuya yanaşmıyor bile. Ya da bu çelişkileri, sonuçları görmezlikten gelmeyi yeğleyerek, tahliller yapıyor.

Şimdiye kadar burjuva iktisat yığınlarının refahının sermaye birikimiyle olanaklı olduğunu, her yeni gelişme ve olgulara sarılarak kanıtlama'ışinden başını kaldıramadı. Şimdi görüyoruz ki, sağdan da gidilse, soldan da, hepsi aynı kapıya çıkmıştır. İşçiler, durumunuzu sermaye birikiminin gereklerine uydurunuz; K. Boratav'ın tahlilinden çıkan yegane anlamlı sonuç budur.

Esasen, kapitalizm koşullarında işçilerin durumu zaten budur. Birikim hızlanınca işçiler sermayenin hizmetine koşuluyor, iş bulma olanağı fazlalaşıyor, bu, ücret artışlarını kolaylaştırıyor, işçi evlerine birer buzdolabı konuyor, yeni ihtiyaçlar karşılanıyor... Bu bir süre

27 Kriz Gellr Dağılımı..., s. 134

28 Yapıt, S.46, s.13

böyle gidiyor. Derken, nasıl oluyorsa (!) sermaye ihtiyaç fazlalarını kapı dışarı etmeye başlıyor, işsizlik, yoksullaşma artıyor. Bir işe binlerce kişi hücum ediyor. Artık işçilerin, birikimin yeniden canlanmasını istemekten başka bir seçeneği bulunmuyor; kendi kaderi sermayeninkine bağlanmıştır. Bunlar son on, onbeş yılın yaşanan, bilinen olguları. Demek ki bu durumun zorunluluk olduğunu, işçilerin refahının sermayenin kaderine bağlı bulunduğunu soldan tekrarlamaya da ihtiyaç varmış.

Ama bu anlamlı tahlilin masum bir ücret payı oranının ardına saklanmış olması gene de başarıdır. Çelişkilerin uyumluluğa çevrilmesi, dengesizliğin istikrar gibi gösterilmesi başarısı.

Önce ücretlerdeki yükselmeyi ele alalım. Ücretlerin ve kârların artması, bu artış ikisinde aynı oranda da olsa, bir dengesizlik içermemekte midir? K. Boratav, kârların yanısıra ücretler de artmışsa, dengeli bir ilerleme sağlanmış gibi sunuyor.

1963-75 arasında, reel ücretler %80 artmış iken, kârların da aynı oranda artmış olduğunu varsayalım. Başlangıç yılında yukarıdaki tabloda verilen ücret/katma değer oranını kolaylık olsun diye 30/100 kabul edelim. Her iki kısımda %80'lik bir artış gerçekleştiğinde, 30/100 olan oran, 54/180'e çıkar ve ücretin katma değerdeki payı, oran olarak, değişmeden kalır. ($54/180 = \%30$)

Fakat, aynı artış oranının, %80'in ifade ettiği miktarlar ücret ve kârlar için farklı farklıdır. Artış miktarı ücrette 24 iken, kârda 80 olmuştur. Kârdaki artış, eşit hızda ama ücret artış miktarının üç katından biraz fazla olmuştur. Boratav, eşit hızda büyümenin, farklı büyüklükler için farklı miktarlara tekabül ettiğini unutmuştur.

Artış oranının daha yüksek olması halinde, (%100, %150, ..vb.) artış kitlesindeki eşitsizliğin daha da büyüyeceği açıktır. Kârlardaki artış oranının ücret artış oranını geçmesi halinde ise, kâr kitlesindeki genişleme, yani birikimin boyutu, çok daha fazla olacak ve bu da ücret payında bir düşmeyi beraberinde getirecektir. Nitekim, hemen hemen tümüyle büyük işletmeleri (500 ve daha fazla işçi çalıştıran işletmeleri) kapsayan devlet sektöründe böyle olmuş, kârdaki hızlı artış sonucu ücret payı, bu sektörde başlangıçta %28.8 iken, 1969-71'de %19.6'ya düşmüştür.

Boratav da tabloyu açıklarken devlet ve özel sektörde ücret paylarının farklılığına değiniyor. Fakat bunun büyük sermayenin ve ser-

maye birikiminin özelliği ve doğal sürecini açığa vuran bir olgu olduğunu görmek yerine, tam tersinden ele alıyor ve sanki sorun ücret artışlarının kârlardaki artışa yetişip yetişmemesiymiş gibi yorumluyor; devlet sektöründe emek üretkenliği yüksek olduğu için, ücret artışları ücret payına yansımamıştır, diyor. Ona göre burada bütün mesele bundan ibarettir. Ve ücretlerle kârlar arasındaki şu hassas dengenin ibresi sermayeden tarafa dönerse mesele yok!

Buraya kadar, ücretler ve kârlardaki artışı kıyaslarken, eşit bir yükselme olduğunu varsayarak, böyle de olsa, her ikisi arasında denge yahut dengeli bir büyüme gibi gösterilen bu durumun, gerçekte eşitsiz ilerlemenin yeni bir boyutta tekrarlanması olduğunu göstermek istedik. Kıyaslamaya bu nedenle başvurduk. (Yine sorunu Boratav'ın koyduğu çerçevede, sermaye birikimini kârdaki artışla, emeğin durumunu da ücretlerdeki artışlarla sınırlı bir hadiseymiş gibi mütalaa ettik.) Ama böyle bir kıyaslama ve buradan hareketle ücret hareketlerinin nedenlerine ulaşmak, tamamiyle saçmadır. Bu, çelimsiz bir çocukla sürat koşucusu atleti yarıştırmaya, çocuğu da ikinci ilan etmeye benzer.

Sermaye birikimi, gerçekte özü itibariyle, daha az zamanda daha çok üretmekten başka bir şey değildir. Bu gelişmeye sermaye damgasını vurmuş veya tarihsel olarak aracılık etmiş olduğu içindir ki, iktisadi ilerleme sermayenin büyümesinde, birikimde kendini göstermektedir. Sermayenin nispi istikrar koşullarında birikimi, emeğe olan talep artışına yol açarak, işçiler arasındaki rekabeti zayıflatması, böylece işçilerin iktisadi mücadelesini kolaylaştırması bakımından, ve şüphesiz sınıfın birleşme ve örgütlenme yeteneklerinin gelişmesine bağlı olarak, ücret hareketlerine etkide bulunur. Sermayenin hızlı büyüme dönemlerinde ücret artışlarına etkisinden **ancak bu anlamda** söz etmek gerekir.

Fakat sermaye büyüdüğü zaman, emeğe olan ihtiyacı birikimle aynı ölçüde artmaz. Emek ihtiyacı sermayenin tümü değil, değişmeyen sermaye tarafından belirlenir. Bu yüzden, birikim ilerledikçe emek ihtiyacı gittikçe azalan bir düzeyde olur.

Diğer taraftan, sermayenin teknik bileşiminin değişmesi, birikim çok hızlı olsa ve artı-değer tümüyle üretime yatırılıyor da olsa, emek ihtiyacının, kullanılan değişmeyen sermayeye oranla daha hızlı azalmasını sağlar. Çalıştırılan işçi sayısında, üretimin genişlemesi

ölçüsünde nispi artışlar, buna karşılık birikimin boyutuna kıyasla mutlak azalmalar meydana gelir ve bu süreç büyük sermayenin sanayie üstünlük kurması ölçüsünde hızlanır.

Daha ileri teknik donanıma sahip, dolayısıyla daha büyük artı-değer kitlesine elkoyan işletme, daha geri üretkenlik düzeyinde yatırılan sermayeye göre hem daha hızlı hem de büyük ölçekli birikim sağladığı gibi, üretimi genişlettiğinde diğerinden daha az emek talebinde bulunacak ve yine, işçilere daha iyi ödeme yapmış da olsa, daha az sayıda işçi ile daha büyük bir değer kitlesine elkoyduğundan, ücrete yatırdığı sermaye, toplam sermayeye göre azalmış olacaktır. Nitekim hemen hemen tümüyle büyük ölçekli olan devlet sektöründeki işletmelerde çalışan işçilerin reel ücretlerinin sözkonusu dönemlerde artışına karşılık katma değerde ücret payının, küçük işletmeleri kapsayan özel sektöre kıyasla düşük olması, ücret ve kârlar arasındaki orantısız gelişmenin, sermaye ile emeğin zıt yönde ilerlemesinin olgusal kanıtıdır.

Öte yandan kapitalizmi büyük fabrikalardan, burjuvaziye az sayıda sanayici kapitalistten ibaret saymak ve işçi sınıfını da sadece burada istihdam edilen sınırlı işçi sayısı ile ölçmek, kapitalist gelişmeyi hiç anlamamak olurdu. Bu bakımdan büyük fabrika işçilerinin durumundaki görece iyileşmeyi ölçü alarak işçi sınıfının koşullarını değerlendirmek, sınıfın çıkarlarını, büyük sanayici kapitalistininkine uygunlaştırmaktır. Kapitalizm, nispi istikrar dönemindeki gelişmeyle genişleyen küçük kapitalistlerin, küçük patronların sayısında artış, diğer taraftan da sermayenin, bir kez ortaya çıktıktan sonra iktisadi yapıyı (hızlı veya yavaş, şu veya bu yöntemle) dönüştürmeye başlamasıyla birlikte, her yere ücretli çalışmayı getirmesi, bütün toplumu bu esasa bağlamasıyla, emekçilerin saflarında genişleme demektir. Dolayısıyla, işçi sınıfı; tarım işçileri, mevsimlik işçiler, büyük ve orta büyüklükte işletmelerin yanısıra binlerce küçük işletmeye dağılmış, çoğu sigorta, vd. haklardan yoksun sanayi işçileri, inşaat ve ulaştırma işçileri, çıraklar, evlerde bir patron hesabına çalışan ev işçileri, ve en önemlisi, kapitalizmin nispi istikrar koşullarında da kesikli, değişen hızlarda, farklı üretim dallarında eşitsiz genişleme süreci izliyor olması nedeniyle her zaman şu veya bu ölçüde varolan -ücretler üzerinde baskı unsuru oluşturan- işsizler yığını; işte bütün bunları, tümünü kapsar, kapsamalıdır. Oysa K. Boratav, işçi sınıfının yaşam

koşullarını sigortalı işçi ücretleriyle ölçerek, ve işsizleri hiç hesaba katmayarak, işçi sınıfını burjuvaziye artı-değer ürettiği sürece ve herhangi bir üretim nesnesi olarak ele almıştır. Tıpkı herhangi bir makina aksamı, bir pamuk balyası gibi bir üretim nesnesi ve bunlar gibi bir "maliyet unsuru" olarak.

Sermaye eşittir büyüme, üretim artışı ve otomatik kâr endeksine bağlıymış gibi kârlarla birlikte yükselen ücretler; K. Boratav'ın çözümlemesindeki kapitalizm, birikim süreci böyledir. Sermaye birikimi çelişkisiz, pürüzsüz, uyumlu bir sürgit-genişleme şeklinde tasarlanmış, kapitalizm burjuva ılımlılığına uydurulmuştur. Böyle olduğu içindir ki, büyüme ile durgunluk, nispi istikrar ile enflasyon, kriz koşulları arasında sermayenin niteliğinden ileri gelen bir ilişki hata bile getirmemiş, ama "ücret payındaki belirgin ilerleme"de kriz etkeni olma özelliği bulmuştur. Böylece, '76'dan sonra başgösteren felaketin sorumluluğu "doğrudan" işçilere yıkılmıyorsa da, bu "günah" sermayeye de atfedilmemiş oluyor!

Bir Karikatür Örneği

K. Boratav'ın yukarıda ele aldığımız görüşleri Yalçın Küçük tarafından, Quo Vadimus -Nereye Gidiyoruz? isimli kitabında ağır suçlamalarla, çok sert bir biçimde eleştirildi. Bu eleştirilerin başlı başına önemi var; IMF- Dünya Bankası tezlerinin bizdeki kopyacılarının, "komprador iktisat"ın, bütün dayanaklarıyla çürütüldüğü ve Marksist iktisadın temel tezlerinin savunulduğu, bu kitapta çok kesin bir şekilde iddia edilmektedir.

Okuyoruz:

"Değerli iktisatçı dostum Korkut Boratav'ın, her satırı tüyler ürperten 'Türkiye'de Popülizm: 1962-1976 Dönemi Üzerine Notlar'ı" "eğer bir dilekçe değilse kesinlikle yüksek ateş içinde yazmış."

"Artık alıştık: Türkiye'de haklı ya da haksız 'ileri imajlı' iktisatçılar, bir zaman geliyor, kendilerini tümüyle reddeden ve içinde Dünya Bankası-İMF tezlerini zengin bir biçimde geliştiren yazılar çıkarıyorlar. Bunlara 'iş isteme yazısı' adını veriyoruz. Dilekçe de denebilir. Bununla ... uluslararası kuruluşlarda, yurt dışında, Dünya Bankası veya Uluslararası Para Fonu'nda, OECD'de iş buluyorlar."

"Sanki Türk iktisatçıları, Amerika Birleşik Devletleri'nin arka

bahçesi Latin Amerika'da üretilen 'muz' türü 'yeni teorileri' alıp satmaya mahkumlar. Sanki Türk iktisatçıları, Dünya Bankası- IMF tezlerini yüzyıldan daha uzun bir kararlılığı olan 'populizm' kavramına bulandırarak Türkiye'de bir komprador uğraş tutmak zorundalar."²⁸

Bütün bu şiddetli hücumlardan, acımasız sözlerden sonra, beklenirdi ki, K. Boratav'ın en azından bir iki temel yanlışı gösterilsin. Fakat görüyoruz ki Y. Küçük, muarızına müthiş suçlamalar yağdırarak aynı fikri göklere çıkarma, biçime gösterişle, gürültüyle saldırarak özü kurtarma işini üstlenmiştir.

K. Boratav'da fikir, görmüş olduğumuz gibi çok açıktır; emek ve sermaye arasında çelişki değil uyum olduğu. Bu uyumu, belirli ve nispi istikrar taşıyan bir birikim sürecinde, ücret ve kâr artışları arasında bir orantı kurarak açıklamış ve yüksek ücretler ile sermaye birikiminin çelişmediği biçiminde formüle etmiştir. Neredeyse kapitalizmin tarihi ile yaşıt bir iddiadır bu. Küçük, savunulan bu fikre değil tartışma konusu yapılmış olmasına, Boratav'ın, sermaye birikimi ile emeğin ilişkisini çelişkiyle açıklayan "kaba bir sav"ı eleştirme ihtiyacı duymasına çok öskelenmiş, "eleştirilecek bir 'kaba sav' yok" diye kestirip atıyor. K. Boratav'ın görüşünün yeni bir şey değil "politik iktisadın alfabesi" olduğunu söylüyor, onun makalesine övgülerden²⁹ alınıyor, "politik iktisadın alfabesini" katkı diye öven "yakışsız bilgisizlik" tutumunu yeri ve feryat ediyor:

"Çok yazık ve ne yazık, eleştirilecek bir 'kaba sav' yok.

"Bir özet gerekiyor: İhracatın önemli olmadığı bir ekonomide, tüketim malları üretiminin öncelik almış olduğu zaman kesitinde, ücret artışı, hızlı kalkınmayla beraber gidiyor.

"Özetle eklemek gerekiyor: Belirli kalkınma aralıklarında ücret artışlarının büyümeyle çeliştiği yolunda bir 'kaba sav' yoktur; tersi var."³⁰

K. Boratav'ın günahı, pek isabetsizce gerçek olmayan bir savı hedef seçmiş olmaktan mı ibarettir? Mesele bu kadar basit midir? Öyleyse çok kolay; teoriden çelişki ve benzer sözcükleri sürüp çıkarır, bu yolla yaşamdaki çelişkilerden de kurtulmuş olurduk. K. Marx'ın sermaye bi-

28 Nereye Gidiyoruz? s. 52, 52 (dipnot), s. 53 Tekin yay.

29 Makalenin yer aldığı Yapıt dergisinin yazı kurulu imzalı önsözündeki övgüler. Bkz. Quo Vadimus-Nereye Gidiyoruz? s. 55 ve dipnot

30 Agy., s.55, 57

rikimine ilişkin icorisi; güçlük budur, sözkonusu "kaba" sav da budur. Bu yüzden de, malum burjuva dogmayı, hem de alclade burjuva iktisatçılarla eş tutarak, inanılmaz bir cüretle K. Marx'a sahiplendirmeye uğraşiyor; ve sonra da böyle bir kaba sav yoktur, diye yazıyor.

Diyelim ki yok. Peki, buna inanmamız için bize hangi somut kanıtlar gösterilmektedir? "Bizler Türkiye'de ve dünyanın başka üniversitelerinde ... anlatır, dururuz." ABD'de bile üniversite öğretiminde "Marx'ın geliştirdiği şema okutuluyor", dediğine³¹ bakılırsa, otorite de delil de kendisidir. Kuşku duymamak gerekiyor! Fakat, K. Boratav'ın aynı görüş lehine sunduğu kanıtları -ücret hareketlerinin, ücret/katma değer oranı ile açıklanmasını- da tartışmaya girişmemiş, bundan kaçmış, buna karşılık, onun hatasını "yüksek ücretlerden yakınma" şeklinde tersyüz ederek konuyu başka bir noktaya kaydırmıştır. Oysa yukarıda, "ücret artışı hızlı kalkınmayla beraber gidiyor" diyerek özelliklerini sıralamış olduğu "belirli kalkınma aralığı", Türkiye'nin tartışma yürütülen dönemine, ana çizgileriyle, uygun düşüyor; veya besbelli ki, ihracatın önemsiz, kalkınma hızının nispeten yüksek olduğu bu dönem gözönünde tutuluyor. Demek oluyor ki işin kalkınma faslı, üç aşağı beş yukarı tamam.

Ücretlere gelince; Y. Küçük (aynı yıllarda) yüksek ücretlerden yakınmanın doğru olmadığına o kadar ısrarlı ki, içeriğinden bağımsız olarak bu konuda söylediklerini veri alacağız. İşte öne sürdükleri:

"... imalât sanayiinde işçi ücretlerinin artış hızı, ... toplumda çalışan ya da çalışmayan geride kalan ne varsa, hepsinin ortalama gelir artış hızından daha düşük olmuştur."

"İşçiler ücretlerini, patronlarına sağladıkları üretim artış hızında bile arttıramıyorlar"³² Böyle kıyaslamaların anlamını bir tarafa bırakırsak, buradan şu sonuca ulaşıyoruz: Demek ki nispeten hızlı bir kalkınma olmuş, fakat ücret artışları "olması gerektiği gibi" hızlı kalkınmayla beraber gitmemiştir. Öyleyse, bu birikim süreci, Y. Küçük'ün alfabe bilgisini değil, "kaba savı" doğrulamış olmaktadır.

Türkiye'nin en iyi sayılabilecek bir kalkınma dönemi dahi, yüksek ücretlerin hızlı kalkınmayla çelişmediği teorisini, emek ve sermayenin bu biçimde çarpıtılmış ilişkisini doğrulamaya elvermiyorsa, sizin teoriniz, gerçeklere değil, kapitalist birikime (nötr terim kullanılırsa

31 Agy., s.56

32 Agy., s.68

kalkınmaya) aşırı, gözü kapalı bir övgüye dayanıyor demektir.

Ya da bu doğru değildir, "bizim kapitalizmimiz" bir istisnadır, olması gereken kalkınma yolunu izlememiştir. Çünkü, bir başka yerde Y. Küçük demektedir ki: "Dünyadaki örneklere bakıyoruz hep sözü edilen İngiltere'nin düşük ücrete dayalı kalkınma modeli. Ama onun dışında çok az bilinen, hatta çok az okutulan Amerikan kalkınma modeli var. Amerikan modeli yüksek ücretle sanayileşmenin örneği."³³ Artık kapitalizmin en saf haliyle geliştiği İngiltere dahi istisnalar arasında ve uygunsuz bir "model" sayıldıktan sonra ve kapitalizm, maddi yaşamın sınıf karşıtlığı temelinde tarihi olarak belirlenmiş bir tarzda üretimi olmak yerine, okullardan, fikir kulüplerinden çıkan zihinsel türetmelerin, bir takım bilgiç kimselerin çiziktirdiği modellerin ürünü gibi görülecek olduktan sonra, elbette Y. Küçük, fazla fazla haklı çıkar. Bu mantıktan ancak şu sonuca ulaşabiliriz: Demek ki, bizim kapitalistlerimiz Amerikalı meslekdaşlarını, Amerikan "model"ini (ki bu dev bir iktisadi güç demektir) taklit etmeyi beceremeyecek kadar yeteneksiz ve akılsızdırlar.

Y. Küçük, bu durumun düzelmesi için üzerine düşeni, gerekli uyarıları yaptığına ve zamanın öngörülerini haklı çıkardığına emin olmalı ki, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı toplantısına sunduğu 1978 tarihli bildiriye 7 yıl sonra kitabına koymuştur.

İşte bazı ilginç pasajlar:

"Türkiye artık yalnızca iki almasıyla karşı karşıyadır. Ya yüzde 6-7 ile başlayıp, Dünya Bankası ve İMF türünden örgütlerin önerdikleri gibi yüzde 3-4 oranına kadar düşen bir kalkınma hızına razı olmak, ya da yüzde 10'luk bir kalkınma hızını taban alarak yukarıya tırmanmak. Bu iki hızın arasında bir idare-î maslahat görünmüyor.

"Ayrıca kağıt üzerinde de olsa yüzde 8 oranında bir kalkınma hızı işçi ve emekçi kitlelere, bugün ve yarın için bir 'fakirleşme rejimi' dışında bir dünya vaad edemiyor.

Yüzde sekizi gerçekleştirmek güç görünüyorsa yüzde on ile başlamak daha kolaydır. Başka çare görünmüyor."³⁴

Bizim solcu muhaliflerimiz öyle aşırı kapitalizm aleyhtarındırlar ki,

³³ Cumhuriyet, 27.4.1986, O. Ulagay'ın Yalçın Küçük'le mülakatından

³⁴ Quo. Vadimus-Nereye Gidliyoruz?, s. 140

kapitalizmde sermayenin daima yukarı tırmanmasından, hızlı büyümeden başka bir özellik, ne istikrarsızlık ne çelişki, görmek istemezler. Bizim müthiş solcularımız öyle köktenci öyle köktencidirler ki, fakirleşen emekçi yığınlarına ne bugün ne yarın, yüzde üç beş puan hız farkıyla kapitalizmden başka bir almaşık, kağıt üzerinde de olsa, vaad edemezler.

Sermayenin birikimde epey yol aldıktan, yukarı tırmandıktan sonra inişe (1976'dan itibaren) geçmiş olduğu, üretimde tıkanma ve durgunluk başgösterdiği koşullarda, daima yukarı ve daha yukarı tırman tavsiyesinde, ne isabet ne isabet! Oysa sermaye kendine uygun çözüm yollarını, ilk elde işçi fazlalıklarını atarak uygulamaya koymuştu bile. Sermayenin hızlı birikiminin emeğin üzerindeki gücü ve tahakkümü artırma gibi bir "risk faktörü" taşıdığı, üniversitelerde okutulup durulan bilgilere, diyelim ki uymuyordu. Ve ekonominin içte sınıf ilişkilerinde, dışta emperyalizmle ilişkilerde yeni bir dönüşümün eşiğine geldiği, o gün, 1978'de görülemedi. TUSİAD, TİSK, MESS gibi büyük sermayenin yetkili ağızlarının, gazete ilanları ve demeçlerle sınıf ilişkilerine önerdikleri çözüm, işçi hareketinin ve hakların ezilmesi için kopardıkları yaygaralar da mı hiç duyulmamıştı?

Diyelim ki ekonominin, içte sınıf ilişkilerinde, dışta emperyalizmle ilişkilerde, sermayenin yoğunlaşması ve iç pazarın yabancı mal ve sermaye hareketine bağlanmasının düzeyi tarafından belirlenen yeni bir dönüşümün eşiğine geldiği, o günkü "halkçı" hükümetin de rehabetiyle, görülememişti. Ve kalkınmanın her derde deva olduğuna eksiksiz inanç sonucu, emperyalizmle ilişkilerde, İMF'nin kağıt üzerindeki plan hedeflerini birkaç puan düşürmeye razı etmesi dışında "önemli" bir sorun akla getirilemedi. İdari-i maslahat ile köklü çözüm arasındaki sınır, devalüasyon örneğinde de olduğu gibi, çakıştı. (1978 başında İMF'nin isteğiyle yapılan fakat karşılığında taahhüt ettikleri kredileri de ödemedikleri yüksek oranlı devalüasyonun ardından muhtemel devalüasyona karşı, Y. Küçük aynı bildirisinde şunu önermiş: "Devalüasyon kötü bir yoldur. ... Ancak ... 'mini devalüasyonlar' [yerine] büyük bir devalüasyon, bir şok etkisiyle ... dışarıda yeni pazarların kapılarını zorlayabilir"³⁵ Yazarın üslubuyla söylersek; çaresizlik çare oluyor.)

---

35 Agy., s.136

Ama aradan, nedenler üzerinde düşünmek ve yaşayarak öğrenmek için epey zaman geçtiği halde, aynı bildiriye, sırf başlığını değiştirerek, uzak görüşlülüğün kanıtıymış gibi, 7 yıl sonra yazılan kitaba koymak alkışlanacak bir şey midir?

Kuşkusuz gerçekleri, özgül olarak bağımlı ülke kapitalizminin sorunlarını anlayabilmek için, öncelikle ortada olan basit ve yalın sorunu, sınıflar ve iki sınıfın çarpışan çıkarlarının mevcudiyeti açık olgusunu, görmek, kabul etmek gerekiyor. Latincesiyle birlikte sorulan "Nereye Gidiyoruz?"un karşılığını bulmak için, önce nerede bulunduğunuzun farkında olmak gerekiyor. Ne var ki, Y. Küçük gibi iki sınıfın çıkarlarının çelişmediğini "politik iktisadın alfabesi" belleyen kimselerin gözünde çağdaş kapitalizm, sanayileşmek, üretimi artırmakla eşitir, modern sınıflar da üretim nesnesi olmaktan öte bir anlam taşımazlar. Y. Küçük, son derece tipik olan bu anlayışını, günümüzü "sanayileşme düşmanlığı ile belirlenen orta çağ karanlığı" şeklinde tanımlayarak, net bir biçimde ve içtenlikle dile getirmiş, kitabının "Yirminci Yüzyılın Orta Çağı" başlıklı bölümündeki kalkınma masallarında şunları yazmıştır:

"... İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, özellikle sinemanın katkısıyla, insanların bir bölümünün diğer bölümünün modern araçlar kullanarak oldukça rahat bir yaşam sürdürmelerini öğrenmeleri, buna ek olarak, İkinci Dünya Savaşı'nda daha önce geri ülkelerin hızla gelişerek Almanya türünden bir ekonomik devin saldırılarına karşı koyabilecek kadar güçlü bir sanayi kurabildiklerinin ortaya çıkması, dünyanın insanlarında, kendi yazgılarını değiştirebilecekleri inancını yaratmaya başladı. İnsanlar, daha iyi ekonomik koşullarda yaşamayı istemenin kendileri için bir hak olduğunu düşünmeyi öğrendiler. İsteme korkmazlığını kendilerinde buldular.

Buna bir isim buldular: Kalkınma. Kalkınma'yı sanayileşme ile özdeşleştirdiler. Daha önce ithal ettiklerini ülkelerinde yapma yarışına başladılar."

Buraya kadar aynen böyle. Bu garip tirad bütün belâların ABD'nin başının altından çıktığı, "dünyanın insanlarının" huzurunu kaçırdığı söylenerek şöyle devam ediyor: "... Amerikan ekonomisi, kendi yarı küresinde, daha hoşgörüsüz davranma gereğini duyuyor.

"Yirminci yüzyılın ortaçağında sanayileşme düşmanlığı yayılıyor. ... İthal ikamesi düşmanlığı sanayileşme düşmanlığını anlatıyor.

"Yirminci yüzyılın orta çağıdır; kentlere, yirminci yüzyılda kentler sanayi ve işçi ile aydın demek oluyor, tepkidir."³⁶

Bütün bu saçmalıklar ciddiye alınacak olursa neler söylenebilir? Bir "çağ", yaşadığımız çağ anlatılıyor; ve burada üretimdeki konumları ve çıkarlarına göre bölünen sınıflar yok, sanayi üretiminin farklı maddi öğeleri var: Sanayi burjuvazisinin yerine sanayi yani kömür, çelik, tekstil, elektrik, vb. artı işçiler; üretim aletlerini çalıştıran, şarteli indiren bir kol, kol emeğinin unsuru olarak işçiler ve aydınlar (kalkınma maddeleri çizmekle yükümlü olanlar, kafa emeğinin temsilcileri, veya "bilginler" diyebiliriz.) Kentlerde üretimin gerekli öğeleri olarak işçiler daha doğrusu işi olan, üretmeye devam edenler sayılırken işsizler, yeralmıyor, diğer taraftan üretimin hakim güçlerinin kişisel temsilcileri, fabrikatörler, bankacılar, rantiyeler, emlakçılar, vb. bilcümle burjuva sınıfı sürüsü kentlerden "atılmış".

Bu çağda, yaşadığımız 20. yüzyılda emperyalizm de yok: Bir tarafta Amerikan "ekonomisi", diğer tarafta geri ülkeler dünyasının "insanları" bulunuyor.

Ve ikinci savaşın ertesinde geri ülkelerin insanlarında, sinemanın katkısıyla, yazgılarını değiştirebilecekleri inancı, daha iyi yaşama düşüncesi doğuyor. (Her şey inanç, düşünce, akıl planında başlayıp bittiğinden, artık daha ileri gidip, sinema tekniğini öğrenme inancı nasıl doğdu? diye sorup o kadar uzağa gitmiyoruz.) Yüzyılın başında geri ülkelerin Almanya benzeri "dev" bir ekonomik güçle başedecek güçte bir sanayi kurabilmeleri, (bu "küçük" abartıma üzerinde durmuyoruz) kalkınma inancına ek bir dürtü sağlıyor.

Fakat ABD hoşgörüsüz, sanayileşme düşmanlığı yayılıyor, yirminci yüzyıla ortaçağ karanlığı çöküyor!

Her şey bir tarafa ama, üretici güçlerin gelişmesinin dünyanın en büyük sanayi devi ABD ile rakip güçlerin, Japonya ile Batı Avrupa'nın ortaya çıkmasına yolaçtığı, robot ve bilgisayar tekniğinin muazzam bir emek tasarrufu sağladığı, "sosyalist" Sovyetler Birliği'nin bu sınai-teknik üstünlük karşısında Batı'dan sermaye ve teknoloji ithaline girişmiş olduğu, öte yandan, geri bağımlı ülkelerin

yüzyılın başındaki tarım ürünleri ve hammadde depoları olma konumlarından tamamiyle farklı olarak, dünya kapitalist ekonomisindeki işbölümü çerçevesinde sanayi üretimi ve teknik gelişmede ileri mesafeler katettiği günümüzü, sanayileşmenin ortaçağı diye tanımlamak, uyanıkken rüya görmek, abes değil midir? Sizin, fantazilerle süsleyerek geleceğin parlak rüyası diye anlattığınız şey, gerçekleşmiş olarak fakat bütün çelişkileri, çığ renkleri ve çirkinlikleriyle yani gerçek haliyle karşınızda durmaktadır.

Türkiye ve genel olarak bağımlı ülkeler ile emperyalistler arasındaki çelişkiyi kalkınma arzusu ile sanayileşme düşmanlığı arasında görmek, nesnel toplumsal yasaların yerine soyut inanç, kuruntularla olayların açıklanması demektir ve çok bilinen idealist bir safstadır. Geri ülkeleri emperyalizme boyun eğdiren, ondaki doğaüstü, tarımsal güç değil sermayenin gücüdür; ve bu nedenle emperyalist sermayenin geri ülkelere girmesi, kötü duyguların, sanayi düşmanlığının eseri olarak bu ülkelerin durağan halde tutulmasıyla değil, sermayenin yasalarının geçerlilik kazanmasıyla, kâr için üretimin buralara derinliğine nüfuz etmesiyle sonuçlanmıştır. 2. Dünya Savaşı sonrası hızlanan bu süreç, bunu teorik bir tartışma konusu olmaktan çoktan çıkarmış bulunuyor.

Ancak, emperyalizmin "sanayi düşmanlığı" ile eleştirisinde temel bir anlayış yatmaktadır; böyle bir eleştiri geri ülke insanların kaderlerinin kalkınma ile değişeceği umudunun bir hayal kırıklığı ile dışavurumdur. Kalkınma yani kapitalist ilerleme istiyorsunuz fakat sınıf çelişkilerini istemiyorsunuz; daha doğrusu sınıf uyuşmasını sağlayacak bir model (Amerikan!) düşünüyorsunuz. Hızlı kalkınmanın, sermayenin büyümesinin dış pazar ihtiyacını gündeme getirmesi karşısında, devalüasyon gibi kötü araçların bile dış pazarın sınırlarını zorlamada kullanılmasından yana oluyorsunuz. Fakat bu yolun aynı zamanda iç pazarın da dışa açılmasını beraberinde getirdiğini dünya pazarındaki işbölümü ve uzmanlaşmaya uygun bir ekonomi veya sanayileşmeyi içerdiğini kabul etmiyorsunuz. Dünya pazarında yer kapma istiyor, fakat sermayenin gücüne göre bir kural olmamasını diyor, emperyalizmi sanayi düşmanlığı ile eleştiriyorsunuz. Sonuçta sizin teoriniz, çelişkileri yok saymaya ve uzlaştırmaya uygun bir formüle yani hayallere, safstaya dayanıyor.

Y. Küçük'ün pek çok siyasal eğilime denk düşen bu hülyası, bir

sınıf tutumunu ortaya koymaktadır; toplumsal ilerlemenin sınıf çıkarlarından bağımsız bir iktisadi süreç, diğer deyişle ekonomik yarış, hızlı kalkınma, daha fazla üretmek olduğu. Açıktır ki, emeğin ürettiği sermayenin de bunun meyvalarını devşirdiği bir iktisadi biçimde, üretimin amacının kâr olması bakımından -ve bunu sağladığı sürece - "daha çok üretmek burjuvaların tutkusudur". Böylece çağın karanlığından çıkma geleceğin aydınlık hedefi diye kalkınmak, sanayileşmek, bugünün bu üretim amacı, geleceğin yüce ülküsü diye yutturulmuş olmaktadır.

Madem ki benimsenen budur, bu aynı amaç, savunucularından birinde, K. Boratav'da "komprador iktisadın tüyler ürpertici görüşleri" diye aşağılanmayı hak ediyor da, fakat neden Y. Küçük'ün ağzından söylenince "devrimci" mertebesine erişiyor ve geleceği aydınlatan rehber oluyor? Bunun mantıki, hatta ahlaki bir izahı olabilir mi? TBKP Program Tasarısı'ndaki "sanayileşmek, modernleşmek ve üretimi arttırmak yoluyla emekçilere ulusal gelirden daha büyük pay sağlamak" ibaresi, utanç verici bulunuyor³⁷ da, insanlığın yazgısının kalkınma, sanayileşme ile değişeceği fetvası, Amerikan modeline en bayağı övgüler, vb. sırf Yalçın Küçük'ün imzasıyla yayınlandığı için, sadece bu nedenle kutsanmış oluyor?

Gerçekte, doğruluğu veya yanlışlığı bir tarafa, Y. Küçük'te iç tutarlılığa sahip fikirler aramak tamamen gereksizdir. Her adımda, karman çorman, eklektik, bulanık fikirler yumağı; tekrarlar, bıktırıcı tekrarlarla, daldan dala atlayarak, ilgili ilgisiz alıntılarla doldurulmuş, konuları sistematize etmede en küçük bir çaba gösterme ihtiyacı duymayan (yazarının beyin boşaltmak diye tarif ettiği) bir yazım türü; ve sonra ne materyalist ne diyalektik demek bile iltifat sayılır, ortalama bir sağduyunun taş kesilebileceği, sürecin, olayların nedenlerini, kişilerin,

---

37. Y. Küçük, TBKP Program Tasarısı'ndaki bu ibareyi "çok utandığını" söyleyerek aktardıktan sonra şöyle yazıyor: "dünyada buna imza atmayacak gerici bir iktisatçı veya politikacı bulunamaz; zavallı Süleyman Demirel yıllarca bu görüşleri savundu, durdu. Bunun adı şöyle: Önce pastayı büyütmek! ... Komünizm adına kimsenin bunları yazma hakkı olmadığını sanıyorum.

Türkiye'de mücadelenin temel amacı, daha iyi paylaşımdır. Daha çok üretmek burjuvaların tutkusudur." (Kurtuluş Yazısı, s.373, 374, Dönem yay.)

saklı kalmış, meşum, adeta şeytani niyetlerini keşfetmekte arayarak ve buradan keyfi yorumlar, kelime benzerliği, sakatlanmış mantıkla türetilmiş, yahut doğrunun Y. Küçük ve değişen varsayımları olduğuna göre türetilmiş bir "gerçeklik"; bütün bunları tek tek gösterebilmek için yazdıklarının üç misli hacimde sayfa ayırmak gerekirdi ve bu büyük bir zaman israfı olurdu.

Bazıları, Y. Küçük'ü eleştirilerinde, onun kolayca görülebilen tutarsızlıklarından, aşırı keyfiliğinden bir kısmını söz konusu ederek nedenini psikolojik bozukluğa bağlıyor, bu fikri tutarsızlıklara kaynaklık eden şeyin belli bir sınıf tutumu olduğunu görmek istemiyorlar. Gerçekte de, üstün ölçüde yetkinleşebilecek zihnî melekeleri bir kuş beyninde körelten, ne kadar görkemli, büyük amaçlar atfedilmiş olursa olsun, kişilerin eylemlerini acımasız yargısıyla trajî komik hale getirebilen, toplumsal gelişmenin sınıf doğrultusu değil midir?

Güncel sürecin yeni olgularla yeni baştan ıskartaya çıkardığı eskimiş, ölü fikirler, bir gençlik aşısıyla canlandırılabilir, çekici kılığa büründürülebilir mi? Y. Küçük'ün denemeye çalıştığı şey, budur. Sovyetler Birliği'nde sosyalizmi, insanlığın eski toplumun temeli olan toplumsal işbölümünden ayrı bir yola girmesi olarak değil de, kapitalizmle, onun ulaştığı düzeyle iktisadi bir yarış şeklinde dejenere eden anlayış, uzunca bir dönemin sonuçsuz tecrübesinden sonra, çökmüştür. Bu çöküş Batı sermayesiyle bütünleşme politikasının Gorbaçov'la birlikte yürürlüğe konmasıyla artık bir gözlem sorunundan ibaret hale gelmiştir. Türkiye'de 1960'lı yıllarda bütün toplumsal sorunların çözümünü ve sosyalizmi kalkınmada gören -içinde TİP, YÖN çevresi ve irili ufaklı eğilimlerin harmanlandığı- anlayış, süreç içinde "kalkınma", yani kapitalist ilerleme, hiçbir farklı beklentiye, hayale yer bırakmayacak şekilde, kendi gerçek kılığıyla boy gösterince, çökmüştür. (Nitekim, TBKP genel sekreteri H. Kutlu, "temel yaklaşım tarzı 'yıkma' değil, 'kurma', olmalıdır" derken kendi çizgisi açısından haklı görünüyor.) Burjuva sosyalizminin savunucularını lanetleyerek, onlara hakaretler yağdırarak ve herşeyi kişilerin günahlarına bağlayarak bu çöküşün ideolojik nedenlerini gizlemek, bugün feci bir hal almış olan fikri çürümeye, bayağı bir sol lafazanlıkla itibar kazandırmak: Yalçın Küçük'ün giriştiği umutsuz çaba budur işte. Böyle bir çaba, Y. Küçük'ün hikmet-i hüdasına iman etmeyi şart koşan bir idealizmi yüceltmek suretiyle yapılabilmiştir ve ancak öyle olabilirdi.

Sınıf Çelişkilerine Adilâne Çözüm

Y. Küçük, her ne kadar kapitalizmi, işçiler için yüksek ücretler, kapitalistler için hızlı sermaye birikimi demek olan bir mutluluk tablosu halinde tasvir etmişse de, "komprador iktisadı" eleştirmeye, ilerici imajlı iktisatçıların "dilekçe" ile burjuvaziye sığınırken kendisinin ne sağlam bir işçi sınıfı savunucusu olduğunu kanıtlamaya girişmiş olduğu için, sınıf çelişkilerini yorumlamaktan, bu çelişkiden ne anladığını ortaya koymaktan kaçınmamıştır. Bu noktada ise, K. Boratav'ın istatistik dayanaklarının asılsız olduğunu kanıtlamaya çalışırken, sınıf çelişkilerini, adilane bir çözümle giderilebilecek arızı bir özellik olarak anladığını sergilemiştir.

Onun, K. Boratav'ın hatasını "aşırı yüksek ücretlerden yakınma" şeklinde tersyüz etmiş olduğunu belirtmiştik. Sorunu bu biçimde sunuktan sonra, Boratav'ın makalesinden "popülist modelin emekçi sınıflara dönük bölüşüm politikasının egemen sınıflar açısından 'hazmedilebilir' sınırlar içinde tutulması gerekir." cümlesini aktarıyor ve sonra da ücretlerin, sermaye açısından "tehlikeli" veya "hazmedilemeyecek" sınıra ulaşmadığını, buna dayanak olarak gösterilen istatistik verilerin geçersiz olduğunu ileri sürüyor. Ama bunu iddia ederken, Boratav'ın istatistik tablosunda yer alan ve ücretler ile kârlar arasında bir denge olduğunun kanıtı olarak sunulan ücret/katma değer oranı hakkında Y. Küçük, tek bir söz etmemiştir. Bunu atlamış, Boratav'ın verdiği tablodaki iki sütunluk reel ücret artışı endeksine, kendi hazırladığı bir reel ücret artış endeksi daha eklemiş, 4. sütun olarak verimlilik artışı, 5. sütunda da verimlilik/ücret artış endeksi gösteren bir tablo hazırlamış ve düğüm çözülmüştür. İşte karşı kanıtları ve açıklamaları:

"Tablo sunuyorum.

"... Şöyle hazırlandı; Korkut Boratav'ın hazırlamış olduğu reel ücret endeksleri alındı. ... Buna imalat sanayiinde gerçek verimlilik endeksini ekledim. ... Son sütun olarak, verimlilik endeksinin SSK istatistiklerinden elde edilen gerçek ücret endeksine bölünmesiyle bulunan oranlar veriliyor.

Hepsi bu kadar. Peki ne okunuyor? ... İşçi ücretlerinin en çok arttığı ve sendikal eylemlerin en çok etkili olduğunun ileri sürüldüğü dönemde işçi ücretlerindeki artışın, işçi verimliliğindeki artışın geri-

sinde kaldığı ortaya çıkıyor.

Bu mu, sermayedarlar için 'hazmedilebilir' olmayan. Sermaye sınıfı bunu hazmedemeyecekse, neyi hazmedecek? İşçiler, ücretlerini, patronlara sağladıkları üretim artış hızında bile artıramıyorlar.

'İşçiyiz, güçlüyüz' sloganlarının sık sık bağırıldığı bir dönemde bile, sermaye sınıfının gücünü korumuş olduğu ortaya çıkıyor. Başka? Daha açık olarak ortaya çıkan bir nokta daha var. Verimlilik artış endeksini gerçek ücret artış endeksine bölerek beşinci sütun elde edildi. Bu, teknik anlamda sömürü oranı değil; ancak 1963 yılındaki sömürü oranı, her ne ise baz alındığında, sömürü oranındaki değişmeyi gösterebiliyor. İşçi başına verimlilikteki artış ile işçi ücretlerindeki artış endekslerinin bölünmesi, işçilerin yarattığı değer artışı ölçüsünde ücretlerini artırıp artıramadıklarını gösteriyor. ... Basit bir ortalama, yalnızca yılların basit bir ortalaması, bu dönemde endeksin 107 olduğunu gösteriyor. Demek ki, Korkut Boratav'ın ücretlerin çok arttığından yakındığı bir dönemde sermaye sınıfı, sömürü oranını kendi lehine ve 7 puan daha, çevirebilmiştir.

Daha ne yapacaklardı?

Korkut Boratav için pek çok üzüliyorum. Böyle bir incelemeyi, hangi gerekçe ile olursa olsun, yazmamalı ve yayınlamamalıydı."³⁸

Y. Küçük, emek-sermaye karşıtlığının mükemmel, takdire layık bir burjuva yorumunu sunmuştur. İşçiler ücretlerini üretim artış hızında bile artıramamışlar, dahası, "işçiyiz, güçlüyüz" sloganlarının sık sık bağırıldığı bir dönemde bile, sermaye sınıfı gücünü korumuş, sömürüyü 7 puan daha artırmış! İşçiler lehine ne de parlak savunma. Eğer patronlar, gerçekten de bunu hazmedeceklerse, sorun buysa, neyi hazmedemeyecekler? Yalçın Küçük, ücretlerin düzeyini, öyle ideal bir ölçüye -emek verimliliğine- vurmuştur ki, sermaye böyle bir bakış açısından eleştirildiğinde, yeryüzünde kapitalizmden daha iyisi, aransa da bulunamayacaktır.

Ne var ki, burada, işçilerin sömürüldüğü gerekçesiyle, işçi sınıfı lehine olarak bu eleştiri yapılmıştır. Ancak bir kimsenin, "işçiler sömürülüyor" dedi diye sosyalist olduğunu sanmak saçmadır. Y. Küçük, işçilerin sömürüsünün "7 puan" daha artmış olduğunu (ne âlicenaplık!) "kanıtlamış", ücret artışını yetersiz bulmuş ise, bu, onun

---

38 Quo Vadimus Nereye Gidliyoruz, s. 67, 68, 69, abç.

sosyalist veya Marksist iktisatçı olduğu anlamına gelmeyecektir. Hem, en iyi ücret artışlarının bile sermaye sınıfının gücünü (tek tek kapitalistlerin durumunu değil) sarsmadığını, sarsamayacağını bilebilmek için ne sosyalist ne iktisatçı olmaya gerek var. Sınıf çıkarlarının pratik sezgisi yeter. Ama günümüz Türkiyesi'nde bu gerçeği, bilimsel ve yeni keşif yapmış, komprador iktisadın dayanaklarını mahvetmiş havasıyla yazabilmek için Yalçın Küçük gibi sosyalist iktisatçı olmak gerekirmiş.

Yalçın Küçük sözünü ettiği sloganın, bir zamanlar "işçiyiz, güçlüyüz, devrimlerde öncüyüz" şeklinde atıldığını hatırlamıyor ve işçilerin sınıf olarak güçlenmesini, yegane ölçütünde, devrimci politik bilincinde, devrimci politik mücadelesinde değil, -eski TİP günlerinden kalma alışkanlığıyla- ücretlerdeki yükselmenin düzeyi ile ölçüyor. 1950'li ve 60'lı yıllarda, yahut TİP'in ilk günlerinde, genel ve kaba biçimiyle "sömürü" ajitasyonu, işçilerin sınıf bilincinin henüz yeni uyanmakta olduğu yerlerde ilerletici bir etmen olabilirdi.

Ama tartışılan dönemde ve bugün de, işçilerin sendikal ve iktisadi mücadele yürütmeyi iyi öğrenmiş olduğu bir vakıa iken, ihtiyacın devrimci politik bilinç olduğu aşıkarken, (elbette bu tek başına "işçiyiz güçlüyüz, devrimlerde öncüyüz" benzeri sloganlarla yapılagelen politik faaliyetten tamamen farklı bir şeydir) işçi sınıfının gücünü ücret artışı mücadelesiyle ölçmek için, bu mücadelenin düzeyinin kapitalist sınıfı sarsmaya (!) yetmediğini hem de "komprador iktisada" karşıt kanıt diye ileri sürebilmek için liberalizmden burnunun ucunu görememiş olmak gerek.

Yalçın Küçük, ücret mücadelesine olağanüstü bir anlam yüklediği için, sorunu aşırı yüksek ücret tartışması olarak kavıyor ve tersini ispatlamaya çabılıyor. Eğer işçi sınıfının yaşam koşulları sigortalı işçinin ortalama ücretleri ile ölçülürse, yani işsizler, sigortasızlar, tarım işçileri hesaba katılmazsa, bazı işkollarında ve fabrikalardaki ortalamanın üstüne çıkmış ücretler ortalama içinde eritilirse, reel ücretlerde 1960-76 yılları arasında belirli bir iyileşme, satın alma gücünde yükselme olduğu doğrudur. Nitekim Yalçın Küçük'ün SSK verilerine göre hazırlayıp tablosuna koyduğu reel ücret endeksine bakılırsa, 1960'da 100 kabul edilen reel ücretler 1976'da 168'e yükselmiş, reel ücret artışı %68 olmuştur. Aynı yıllar için Boratav'ın

verdiği rakam, (Sanayi Sayımı verilerine göre) %75'tir; aradaki fark %7'dir. Bu fark, istatistik veriler, olgunun değişim yönünü saptamaktan öte bir ölçüt olmadığından, önemsizdir. Demek ki, işçi sınıfının yaşam koşullarını yansıttığı kadarıyla, sigortalı işçi kesiminin ücretlerinde belirli, hissedilir bir iyileşme olduğu, bir gerçektir.

Zaten işçilerin ekonomik mücadelesinin yaşama ve çalışma koşullarını iyileştirme dışında bir amacı yoktur ve olamaz da. Son on yılın tecrübesinin, sınıfın hayat şartlarının ciddi şekilde ağırlaşmış, iktisadi ve sendikal kazançlarının çoğunu kaybetmiş olmasının da gösterdiği gibi, bunlar ancak geçici iyileştirmelerdir. Bu nedenle de işçi sınıfını, herhangi bir iktisadi etmen gibi ve acınılacak bir nesne olarak ele alan iyiliksever burjuva sosyalistlerin aksine, onu yeni toplumu kurabilecek yetenekte sosyal güç gören sosyalistler için bu mücadelenin önemi, ne kadar ücret artışı ve hak elde edildiğinde değil, işçilerin kendi durumlarını anlamalarını, daha usta mücadele etmeyi, bir sınıf olarak davranmayı sağlayacak bir zemin yaratmasındadır. Ücret kavgasını, Y. Küçük'ün reel ücret artışlarıyla kapitaliste giden değerler külesini kıyaslayarak yaptığı gibi işçilerin maddi ya da parasal gücüyle kapitalistlerin iktisadi güçleri arasında boy ölçüşme süreci, iki sınıfın iktisadi güçlerinin dengeye gelebileceği (veya gelmesi gereken) bir olay olarak görmek de, ancak sınıfsal uyuma tapınan müzmin bir burjuva bakış açısının sonucudur. Ücretlerin en çok arttığıının iddia edildiği bir dönemde, patronlar güçlerini korumuş (!) hatta sömürüyü arttırmışlardır, Y. Küçük bakış açısını ele vererek safça böyle diyor. Elbette! İşçi sınıfının koşullarında görece iyileşmenin kapitalist sınıfın gücünü zayıflatacağı, bunun, bu sınıfa akan artı-değer kitlesinin büyümesiyle bağdaşmayacağı nereden çıkıyor? Tam tersine. Sermaye birikiminin temeli olan emek üretkenliğinin artışı, ücretlere yatırılan sermaye payının giderek ve sürekli azalmasına, kapitalistin elkoyduğu artı-değer kitlesinin, dolayısıyla sermayenin daha hızlı büyümesine yol açar. Öyleyse, daha az emek gücü kullanan kapitalist, çalıştırdığı işçi başına ücret miktarını da artırıyorsa, ücretlerde bu artış, emek ile sermaye arasındaki kutuplaşmanın da azalmasını değil tam tersine büyümesini içerir. Birikim sürecinde ücret artışları, emek ve sermaye karşıtlığının büyümesiyle birlikte gider. Sermayenin gücü düşük ücretlerden değil, ücretlilik sisteminin kendisinden gelir.

Ücret artışlarının sınıf çelişmelerini hafifleteceğini varsayan Y.

Küçük'ün, Boratav'ın hatasını, "aşırı yüksek ücretlerden yakınma" olarak kavranması çok doğaldır. Boratav, "emekçilerin siyasal ve iktisadi talepleri, sermaye birikiminin sınırlarını zorlamamalıdır." diye açıkça yazmışsa,³⁹ çizdiği "popülist model"i'nin istikrarını, bölüşümde emekçilere düşen payın egemen sınıflar açısından "hazmedilebilir" düzeyde olması şartına bağlamışsa, bu, anlayışının içerdiği sonuçları dile getirmekten sakınmadığını gösterir. Yoksa hatası, yüksek ücretlerden yakınmaktan çok farklı birşeydir. Tersine O, birikim elverdiği, yani nispi istikrar koşulları devam ettiği müddetçe, ücret artışlarını olumlu (ve ücretlerin talep unsuru olınası bakımından da zorunlu) görmüş, yüksek ücreti, Türkiye ekonomisinin "olumlu parametreleri" arasında saymıştır.⁴⁰

Siyasal planda da, sınıf ilişkilerinin varsaydığı niteliğine uygun düşen bir siyasal model tasarlamış, buna, "popülizm", "popülist model" adını vermiştir. Y. Küçük, popülizm kelimesinin ansiklopedik, literatür anlamına, Rusçasına, Plekhanov'un, Lenin'in bu kelimiyi nasıl kullandığına, Narodniklere, vs. dair sayfalar harcayarak popülizm kelimesine işkente ediyor, ama sınıfların bu siyasal modelde uyuşmasının nesnel temeli nerde diye sormuyor. Soramıyor.

Eğer sorun, o günkü ücret artışlarının düzeyinin nasıl saptanacağı sorunu ise, ücretin düşük ya da yüksek mi olduğunun ölçüsü nedir? Y. Küçük burada, yeni ve kendince adilane bir ölçü getirmektedir: Ürün değerinde ücretin payı. Ona göre bu pay artmış olsa idi, yüksek ücretlerden sözedilebilirdi. Fakat, işçinin ücret artışı, ürün değerindeki artışın gerisinde kalmış olduğu için, ücretlerin çok fazla (veya sermayenin hazmedemeyeceği kadar) yükseldiğinden söz edilemez. Bu kıyaslamanın doğal ve mantuki sonucu şöyledir: **Ürünün, işçi ve kapitalist arasındaki bu bölüşümü adilane değildir. Ama bu, halis burjuva hakkaniyet mantığıdır. Ücretin düzeyini, maddi ve kültürel ihtiyaçların toplumsal ortalaması ile ölçmek yerine, küçük-burjuva çetlikçiliğinin ölçülerine vurmaktır.**

Kapitalist ekonomide ücretler, küçük ve büyük işletmelere, işkollarına, tarım ve sanayi, kadın ve çocuk emeğine göre farklılıklar

---

39 Yapıt, S.46, s.15

40 Krlz, Gellr Dağılımı ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu, içinde, s. 103, Kaynak yay.

gösterir. Genel olarak küçük ölçekli, teknik donanımı geri, yoğun emek kullanan işyerlerinde, ücretlerin ürün değerindeki payı yüksektir. İşçi başına ücretler ise, bu payla ters orantılı olarak düşüktür. İşletme ölçeği büyüdükçe ve teknik düzey yükseldikçe, artan emek verimliliğine bağlı olarak ücretlere ayrılan sermayenin azalmasına, çalışma saatlerinin düşmesine karşılık, işçi başına ücret düzeyi yükselir. Ücret artışını, ücretin ürün değeri içindeki payının artışında gören Y. Küçük, farkında olmadan, büyük çaplı üretimin ve ileri tekniğin karşısına, geri ve küçük üretimin savunusuyla çıkmıştır.

Küçük'e göre işçi, ücretiyle, maddi ve kültürel ihtiyaçlarını ne ölçüde karşılayabildiğini dikkate almamalıdır. Bu, hiç önemli değildir. Ücretinin ürün değerindeki payının yüksek olup olmadığına bakmalıdır. Ona göre ücretler, ürünün bölüşümü açısından ele alınmalıdır. Ücretlerin yükselmesi, işçinin ürün değerinden aldığı payın yükselmesidir. Dolayısıyla ücretlerin düşüklüğü, ürün bölüşümünde işçiye düşen payın azlığından ileri gelmektedir. Eğer sorun böyle konulursa, bu yüksek ücret, (ya da "emeğin tam değeri") ürünün en büyük kısmına tekabül ediyor demektir. Öyleyse, bu mantık açısından işçiler, ürün değerindeki ücretin payını artırmak yerine, neden ürünün tüm değerine sahip olmasınlar? İşçi, ürünü kendi "öz emeği" ile yarattığı halde ücret, bu ürünün ancak bir kısmının ve gittikçe azalan bir kısmının karşılığı değil midir? Y. Küçük'ün ücret sorununa bakış açısından hareket edildiğinde, kendiliğinden varılacak sonuç, böyledir. Ücret düzeyinin, ücretin ürün değerindeki payı ile ölçülmesi anlayışı veri alındığında, buradan "emeğin tam değeri"nin ürünün değerine tekabül ettiği sonucuna ulaşmak için, yalnızca küçük bir adım kalmaktadır.

"Burjuva ekonomisinin yasalarına göre, ürünün en büyük kısmı, [abç] onu üreten işçilere ait değildir. Şimdi tutar da, bu haksızlıktır, böyle olmamalıdır dersek, bu kez de bu sözlerin ekonomi ile doğrudan bir ilgisi kalmamış olur. Böyle söylemekle, bu ekonomik gerçeğin ahlâk duygularımızla çeliştiğinden başka bir şey söylememiş oluruz."⁴¹ Y. Küçük'ün yaklaşımı, kapitalizmi ahlaki açıdan eleştiren, Ricardocu değer teorisinin yaşama geçirilmesini isteyerek, bu amaçla kapitalist üretim temeli üzerinde, ürünün adil, emeğin değerine göre bölüşümünü sağlayacak plan ve kurumlar öneren küçük-burjuva so-

⁴¹ K. Marx, **Felsefenin Sefaletli'ne Engels'in Önsözü**, s.12, Sol yay.

syalizminin düşünce tarzı ile ilginç bir benzerlik gösteriyor. Klasik politik ekonominin başlıca kuramcılarından Ricardo, 19 yy. başında, bir metanın değerinin, onu üretmek için gerekli-emekle belirlendiği yasasını ortaya koydu. K. Marx, Ekonomi Politîğin Eleştirisine Katkı'da, burjuva iktisatçıların Ricardo'nun değer teorisine yönelttiği eleştirileri özetler ve bu eleştiri noktalarından birini şöyle koyar:

"Eğer bir ürünün değişim-değeri, içerdiği emek-zamanına eşitse, bir iş (emek) gününün değişim değeri, bir işgününün ürününe eşittir, ya da, ücretin emeğin ürününe eşit olması gerekir. Oysa gerçekte olan, bunun tersidir."⁴²

"Ricardo'ya karşı burjuva iktisatçıların ileri sürmüş oldukları bu itiraz -diyor Marx- sonraları sosyalistler tarafından benimsendi. Formülün teorik bakımdan doğruluğu kabul edilince, teori ile çeliştiği için pratik kınandı ve burjuva toplumundan, kendi teorik ilkesinden çıktığı varsayılan sonuçlara pratikte boyun eğmesi istendi."⁴³

Burjuva üretimin temel yasalarının kabulü, ama bu yasaların sonuçlarını geçersiz kılacak önlemler; ücretli emeğin ve ücretli emeğe dayanan üretim sisteminin tanınması, fakat bu üretim tarzına tekabül eden bölüşüm biçiminin reddi ve ücretin emeğin ürününe eşit olmasını sağlayacak pratik önlemler; meta üretiminin geçerli olması, buna karşılık meta değişiminin ortadan kaldırılması: John Gray ve Prudhon'a karşı eleştirilerinde K. Marx, Ricardo'nun değer teorisinin burjuva toplumda tüm yönleriyle uygulanması fikrinden hareket eden küçük-burjuva sosyalizminin çelişki ve tutarsızlıklarını bütünüyle ortaya koydu.⁴⁴ Marx, işgücü ve emek arasında ayrım yaptı ve bunları tahlil etti. İşçinin kapitaliste sattığı emeği değil işgücüdür. İşgücünün fiyatı yani ücret, meta değişimini yöneten yasalar tarafından belirlenir. Ücret, işçinin varlığını ve soyunu sürdürebilmesi için gerekli nesnelerin fiyatına tekabül eder. Emek ise, "değerin özü ve değer için ölçüsüdür, ama kendisinin değeri yoktur."⁴⁵

"Pazarda, para sahibi ile doğrudan yüzyüze gelen aslında emek

---

42 **Ekonomî Politîğin Eleştirisine Katkı**, s.87, Sol yay.

43 Agy., s. 87, dipnot

44 Bkz. **Ekonomî Politîğin Eleştirisine Katkı**, s.112-116 ve **Felsefenin Sefaleti**, Sol yay.

45 **Kapital**, C.I, s. 549, Sol yay.

değil, emekçidir. Onun sattığı, kendi emek-gücüdür. Onun emeği, fiilen (harcanmaya-ç) başlar başlamaz, artık, ona ait olmaktan çıkmıştır ve bunun için de bu emeğin şimdi onun tarafından satılması sözkonusu olamaz. Emek, değer in özü ve değer in içkin ölçüsüdür, ama kendisinin değeri yoktur.

'Emeğin değeri' ifadesinde, değer fikri yalnız tamamen silinip gitmekle kalmaz, üstelik tam tersine döner. Bu, toprağın değeri gibi sanal bir ifadedir."⁴⁶

Engels'in de işaret etmiş olduğu gibi, sosyalizmin amacının işgücünü meta durumundan kurtarmak olması bakımından emeğin değerinin olmadığını anlamak büyük önem taşır ve sosyalizmin bir çeşit yüksek ücret sosyalizmi şeklinde ilkelleştirilmesi ve yozlaştırılmasını bu anlayış yıkar.⁴⁷ Yine, emeğin değerinin olmadığını anlaşılmamasının, yüzyılımızın sosyalizm deneylerinin değerlendirilmesinde büyük önemi vardır.

Bizim ülkede, toplumsal eleştiride ve devrimci politikada küçük-burjuva değer yargıları etkindir. "Emek en yüce değerdir", "emeğin hakkı verilsin" şiarları, sendikaların ve işçilerin ekonomik mücadelesinin şiarları olabilmektedir. Sosyalizm, çoğu kez, "emeğin hakkının verildiği" bir düzen olarak anlaşılmaktadır. Bütün bunlar dik-kate alınırsa, Y. Küçük'ün yüksek ücret "iddiasını" çürütme telaşıyla düştüğü yanlışın mahiyeti ve önemi daha iyi anlaşılır.

---

46 Agy., s.549

47 Bkz. F. Engels, *Anti-Dühring*, s. 325, Sol yay.

BÖLÜM II

KAPİTALİZMDE BİREYSELTÜKETİMİN ROLÜ

Kapitalist Üretim Yenilenmesi

Burjuva sosyalistlerin ve söz konusu iktisatçıların, emek-sermaye ilişkisinde uyumlu bir birliktelik görüyor olmaları, raslantı veya kendirbaşına bir "hata" sanılmamalıdır. Kapitalist üretim nasıl yenileniyor, birikim nasıl meydana geliyor ve kapitalizme özgü çelişkiler bu süreçte kendilerini nasıl ve hangi biçimlerde gösteriyorlar, bu konularda -yani kapitalizmin somut ve tarihsel süreci hakkında- iktisatçılarımızın getirdikleri yorumlar, emek-sermaye ilişkisine dair söyledikleriyle tam bir bütünsellik arz etmektedir ve bunların incelenmesi, kapitalizme bakış açılarının tam olarak anlaşılmasını sağlayacaktır.

Gerçi -yukarıda incelemiş olduğumuz- ücretin maliyet unsuru olduğu görüşü, birikimin varolma imkânını, kesinlikle dıştalar. Bu gerçek, işin içine ayrıca "talep" meselesi karıştırıldığı zaman değişmiş olmaz. Ücretlerin, "aynı zamanda talep ögesi" olduğunu belirterek, "derin" bir hakikati ifşa eden, bu formülasyonla birikim sorununun üstünden atlayan "Marksist" iktisatçımız K. Boratav'ı dinleyelim:

"İthal ikamesinin önemli bir yer kapladığı ve iç pazarın sürükleyici bir rol oynadığı birikim biçiminde, ücretler hem maliyetlerin hem nihaî talebin bir unsuru olarak ikili bir rol oynarlar ve bu ikilik özel sermaye için çelişkili bir durum yaratır. Her tekil sermayedar kendi ücret maliyetlerini asgarileştirmeye çalışırken, genel olarak sermaye ekonominin tümünde ücret düzeyinin yüksek olmasını olumlu karşılar."¹ Görülebilir ki, işçilerin yaşam düzeyinin yükselmesi sorunu, çok basit yoldan ve düz bir mantıkla, hallödiverilmiştir. Görülebilir ki, kapitalizmin özgül tarihsel misyonuna göre biçimlenmiş olan üretim ile tüketim arasındaki ilişki, üretim tarzları farklı bütün toplumlarda varolan en genel ve soyut bir üretim-tüketim kategorisine göre ele alınmıştır.

Birinci noktaya ilişkin sorun şudur: Ücretler bir maliyet unsuru ise, sömürü, normal ilişkiler içinde zaten mevcut değildir. Ücretler aynı zamanda talep unsurudur; böylelikle -üretim sürecinde bir değer fazlası ortaya çıkmadığına göre- üretimi takip eden dolaşım süreci,

---

1 Krlz, Gellr Dağılımı ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu, içinde, s.135.

işçinin emekçi olarak ürettiği ürünü bu kez tüketici sıfatıyla kapitalistten satın almasından ibarettir. Yani karşılıklı bir değiş tokuş olmakta, ve eğer kapitalist, emeğin tüm değerinin karşılığını işçiye ücret olarak öderse, işçi de, üretilmiş malları satın alma gücüne tam sahip olmaktadır. Sonuçta üretim tüketime, arz talebe eşittir, ne eksik ne fazla. Bu durumda kapitalistler, mallarını satarak meta-sermayelerini para-sermayeye çevirebilmek ve yeniden üretime geçebilmek için, tüm işçi ücretlerini otomatik ve sistemli olarak yükseltmeye mecburdurlar. Çünkü talep ögesi olan ücretler, bu malları satın alacak düzeye çıkmazsa, üretim süreci devam edemez. Dolayısıyla da, ücretin oynadığı "çelişik" ve "ikili rol" yüzünden, "genel olarak sermaye tüm ücret artışlarını olumlu karşılar."

Besbelli ki tüm bu kurgu, asılsız bir varsayıma dayandırılıyor. Aksi halde K. Boratav'ın, ekonominin geçim araçları ve tüketim nesneleri üreten dallarında faaliyet yürüten kapitalistlerin, genel bir fiyat indirimine gittiklerini, işçi sınıfının hayat şartlarında genel bir iyileşme sağlayacak böyle bir uygulamayı, somut olarak göstermesi gerekirdi.

Ancak böyle bir şey, kapitalistlerin bir bölümünün, -geçim araçları ve tüketim nesneleri üreten bölümünün- kârlarından, diğer kapitalistler lehine gönüllü olarak feragat etmesi anlamına gelir, (çünkü tüketim nesneleri fiyatlarında genel bir düşüş, geçim araçlarını, dolayısıyla işgücünün yeniden üretim masraflarını ucuzlatacağı için, diğer üretim dallarında -bireysel tüketime girmeyen dallarda- faaliyet yapan kapitalistlerin kârlarında artış demektir) ve mevcut iktisadi yasalara aykırı olurdu. Oysa kapitalistler, pazar paylarını yükseltebilmek amacıyla veya stokları eritebilmek için, zaman zaman fiyatları ortalamanın altına düşürmektedirler. Ama çoğu kez, aynı rekabet yasalarının zorlayıcı etkisiyle, stokların imhası, ürünlerin bozulması, fiyatlarda bir indirime yeğlenmektedir.

Üstelik K. Boratav, ücretin, "çelişik ve ikili rol" oynadığı, "genel olarak sermayenin tüm ücret artışlarını olumlu karşıladığı" iddiasını, çok isabetsiz bir zamanda, tam da burjuvazinin, iç talebin aşırı yüksekliğinden yakınlıkla ücretleri toptan ve sistemli olarak düşürmeye başlamasından sonra ortaya atıyordu.² Kendi kendini çürütmede ne yaman beceri, Marksist teori ve teoriden de vazgeçtik,

---

2 Makalenin yayınlandığı tarih, 1986. Bkz. Agy. s. 111

amprik gerçeklik karşısında ne kaskatı tutuculuk! Demek ki gerçek insanların gözünü açmaya yardım ettiği gibi, bazılarının da zihnini ve vicdanını körleştiriyor.

İç talep aleyhine kampanya ve çalışanların ücretlerinin düşürülmesi politikası, bilindiği gibi, burjuvazinin dış pazar ihtiyacının sonucuydu; rekabette, hele de dünya pazar ölçeğindeki yoğunlaşmış rekabette, paylaşılmış bu pazarda yer edinebilme savaşında ucuz işgücü, kapitalistlerin vazgeçilmez silahıdır. Bu durumu mutlaka talep açısından formüle etmek gerekirse, iç talep dış talebe feda edilmiş olmaktadır diyebiliriz. Ama bu tarzda ele alınsa bile, sermayenin, ücretlerin - talep unsuru olduğunu gözeterek- artuşından yana olduğu, ücretin ikili rol oynadığı gibi bir sonuç çıkarmak yine de saçma olurdu. Çünkü her tekil kapitalist veya kapitalistler grubu, -sermayenin gittikçe daha az elde toplanmasının kesintisiz devamlılığı sürecinde- ancak fiilen kullandığı işgücü üzerinde tasarruf etme, ancak kendi çalıştırdığı işçilerin ücretlerini ödeme durumundadır. Böyle olunca, ücretin talep ögesi olması, kapitalist üretim biçimindeki çelişkiyi gösterir: "emekçiler, metaların alıcısı olarak, pazar için önem taşırlar. Ama kendi metalarının -işgüçlerinin- satıcısı olarak, kapitalist toplum, onları asgari fiyatta tutmaya çalışır."³

İkinci nokta, üretim ile tüketim arasındaki ilişkinin kapitalizme özgü biçimlenişi, niteliği ile ilgilidir. K. Boratav, günümüzün üretim-tüketim ilişkisinde, alıcı olarak işçiler ile satıcı olarak kapitalistler arasında, herhangi türden ticari alışverişlerin milyon kez tekrarlanmasından başka bir şey göremiyor.

Ürünlerin tüketilmeye hazır halde olduğu dolaşım sürecinde, tüketici yahut alıcı konumundaki işçiyi üretici niteliğinden, satıcı konumundaki kapitalisti de mülk sahibi niteliğinden soyutlarsanız, geriye, alıcı-satıcı ilişkisi kalır. Bu ilişkiyi biçimlendiren zorunlu koşulları da bir yana bırakarak, olguyu, tüm tarihsel biçimlerinden soyutlarsanız, çok genel, soyut bir kategoriye ulaşırsınız: Üretim ile tüketim. İnsanlığın sosyal bir biçimde yaşamaya başladığından beri, üretim ile tüketim arasında zorunlu bir iç ilişki vardır. Ama bu, ne insanlığın herhangi bir dönemini ne günümüzün üretim koşullarını açıklar.

---

3 K. Marx, *Kapital*, c.II, s.335, Sol yay.

Kapitalist toplumun ayırdedici ve nüvesi diyebileceğimiz özelliği, emeğin üretim araçlarından ayrılması süreciyle başlar ve bu ayrılmayı tamamladığı ölçüde tüm toplumsal ilişkileri dönüştürür. Üretim ile tüketim arasındaki ilişkiyi biçimlendiren, işçi sınıfının, talebi de dahil toplumsal konumunu belirleyen, işte bu olgu, emeğin üretim araçları karşısındaki yeridir. Üretim ve tüketim arasında soyut bir bağ var-sayımı ve toplumsal yeniden üretime ait sorunları bu yalıtılmış ilişkiye göre çözme hevesi, öte yandan (tüm "sol" ve burjuva iktisatçıların geleneksel yaklaşımı olan) "talep" üzerinde bütün hokkabazlık, gerçekte, asıl olarak işçi sınıfının doğal olarak talebini de koşullandıran- toplumsal konumunu, üretim araçları karşısındaki yerine göre değil, fakat tamamen bu yere göre ortaya çıkan ikincil olguya, ürün ve üründen aldıkları paya göre belirleme arzusundan ibarettir. Boratav ücretlere tekabül eden bu payın yeterli, adil olup olmadığı konusunda kuşku da bertaraf etmiş, sermayenin, tüm ücret artışlarını olumlu karşıladığını söyleyerek, bizzat sermayeyi teminat göstermiştir. Eh, bundan daha sağlam garanti ne olabilir!

Böylelikle kapitalizmde, üretim ile tüketim, daha tam olarak, üretimin sınırsız artma imkânı ile yığınların yetersiz tüketimi arasındaki çelişkinin, kısmi, istisnai bir uygunsuzluk ve bunun giderilmesi meselesi haline, bir çırpıda getirildiğini görüyoruz. Burada şu sığ anlayışa bir kez daha işaret etmeliyiz. Kapitalizmde tüketim, K. Boratav'ın yukarıda sunduğu gibi, sadece işçilerin (ve diğer sınıfların) bireysel tüketiminden ibaret değildir. Dolayısıyla, toplumsal ürünün gerçekleşmesi sorunu, kapitalistlerin, bireysel tüketime giren nesneleri satışıyla sınırlı değildir. Toplumsal emeğin ve toplumsal iş zamanının büyük (ve gittikçe artan) miktarda kısmı, bireysel tüketime girmeyen, -Marx'ın adlandırmasıyla- üretken tüketime giren malların (petrol, elektrik, madenler, makine, teçhizatlar, vb.) üretiminde kullanılmaktadır. Üretim ve dolayısıyla da tüketim alanında bu olgu gözönünde bulundurulmadığı sürece, ürünün gerçekleştirilmesi ve bundan doğan sorunlar bir milim dahi çözülemediği gibi, en temel noktalardan biri olan değer in öğeleri konusuna da açıklık getirilemez.

Bütün bunlara ayrıntılı olarak birazdan geleceğiz. Önce, bu konuya eğilmemizin nedenleri üzerinde duralım:

Kapitalizm, yığınların yaşamına yeni ve ileri standartlar, yeni tüketim kalıpları ve görelî iyileşmeler getiriyor. Elli yıl öncesinin

idare lambası, pompalı gaz ocağı, vb.nin yerini, elektrik, hemen her işçi evinde bulunan buzdolabı, renkli televizyon, vb. almıştır. Bunlar, kesinkes ilerlemedir. Zahmetli, ağır tempolu, yeknesak yaşantıdan ileri, çağdaş, kolay yaşama geçiştir. Bundan, kapitalizmin insana layık bir yaşantıyı sağlamakta olduğu sonucu, ancak şu koşulla çıkarılabilir: Tarihsel değil, dar ve eklektik açıdan bakılırsa ve yine kapitalizmin sırf maddi ölçütleri -tüketim kalıpları- açısından bakılırsa; aynı süreçte emeğin yarattığı zenginliğin, teknik ilerlemenin geldiği yer ve bunların insana sunabileceği olanaklar unutulursa; yığınların yaşantı düzeyindeki kısmi iyileşmelerin, -son on yılın kayıplarının somutta gösterdiği gibi- geçici olduğu unutulursa; nihayet, çelişkiler unutulursa.

İlerici iktisatçılarımız, yığınların bugün içine yuvarlandıkları ezici yaşam koşullarını, üretim-tüketim dengesinin bozulması (iç talebe ağırlık vermeyen iktisadi politika izlenmesi) şeklinde açıklayarak, sermayenin, ücretlerin talep unsuru olmasına gereken önemi vermesini tavsiye ederek (Özalların, burjuvazinin, zamanla durumu düzeltiyoruz propagandasına, aslında daha mantıklı, daha akılcı bir biçim kazandırıyorlar) işte bu "küçücük" noktaları atlıyorlar. Sistem, tek çürük tahtası diye gösterdikleri "talep eksikliği" yüzünden çökmüyor, aksine kendine yeni alanlar açıyor, kendini yeniliyor, yığınların durumunda düzelme örnekleri sunuyor; bu yüzden kapitalizme yönelttikleri bu "yıkıcı" eleştiri, onun sağlamlığına dair olumlama olarak kendini gösteriyor.

İkinci neden, dünya pazarının günümüzdeki süreci ve gündeme getirdiği sorunlardır. Yüzyılın başları ve ilk çeyreğinde daha ziyade ticari ve mali ilişkiler yoğunluğu olarak göze çarpan dünya pazarı, artık tek tek ülkelerin parçasını oluşturduğu uluslararası işbölümüne göre örgütlenmiş, sınai, teknik, parasal ve mali ilişkiler bütünüdür. Bu pazara bizden önce katılmış olan Latin Amerika, Güneydoğu Asya'daki ülkeler, kapitalizmin çelişkilerinin de en yoğun yaşandığı yerlerdir. ABD, Batı Avrupa ve Japonya'ya olağanüstü sermaye akışı ve yoğunlaşma meydana gelirken ve Batı'nın "tüketim toplumları"nın refahı neon ışıklarıyla göz kamaştırırken, öte tarafta Peru, Arjantin, G.Kore, vb. ülkeler ucuz işgücüyle can çekişmekte, yabani hayvanlar, tarla faresi gibi yaşayan insanlar doğal nüfus yasasının kemirici dişlerine terkedilmektedir.

Bununla birlikte, dünya pazarının bugünkü süreci ve Türkiye'nin bu pazarla on yıllık hızlı bütünleşmesi karşısında, "iç pazarı korumak", "iç talebe önem vermek" gibi yarım ağız itirazlarda bulunmak, gerici bir şeydir. Nesnelerin yasaları karşısına saçma fantazileri koymaktır. Sermayenin dış pazar ihtiyacını doğuran nedenleri görmek istememektir.

Bu tip öneriler, orjinal iktisatçılarımız ve düşünürlerimize özgü fikir karışıklıklığının belirtileri değildir. Bunlar, Türkiye'de oldukça kökleşmiş -fakat aşınmış- ve çok çeşitli hatta karşıt siyasal eğilimleri (maceracılık ve reformizm gibi) motive eden, kapitalizmin itici gücü ve temelleri konusundaki önyargıların teorileştirilmesi mahiyetindedir. Kapitalizmin tekniği, üretici güçleri geliştirmede, bizdeki kapitalizmin "çarpık", "geri", Batınınkinin ise "ideal", "saf" kapitalizm olduğu ve yine, "bize özgü" tarihsel ve sosyal nedenlerden -daha genel kapsamda dışa bağımlılığın sonucu olan nedenlerden- ileri gelen, tarihsel olarak farklı bir iktisadi biçimle yüzyüze olduğumuz, vb. anlayışlarının güncel biçimidir. Bu önyargılar, Türkiye'de toplumsal devrimin maddi temellerini görmezlikten gelmek ya da kavrayamamakla sonuçlanmaktadır.

En son, günümüzle Marksist teori arasında neredeyse üç çeyrek yüzyıla varan büyük bir teorik kopukluğun varolmasıdır. Dünya pazarı ve toplumsal yeniden üretim sonunda, o kadar abes ve teorinin çürüttüğü görüşler, hem de Marksist teori dayanak gösterilerek ileri sürülmüş, eleştirisiz kabul görmüş ve resmileştirilmiştir ki, büyük bir teorik kopukluktan söz etmek, hiçbir şekilde abartma değildir. Bu durum, günümüze ait yeni olguların yorumunu büsbütün güçleştirmiştir. Elbette, kapitalizmi suçlamak başka birşeydir, onu anlamak ve yorumlamak ise başka birşey.

Ücretler ile Tüketim Nesneleri Değerinin Eşitliği İddiası

Burjuva iktisat, toplumsal yeniden üretimin gerçekleştirilmesi sonunda bireysel tüketime mutlak bir rol tanımaktadır. Hatta -görmüş olduğumuz gibi- Boratav, işçilerin bireysel tüketimine, sermaye sınıfına kârlarından feragat ettiren bir rol bahşedecek kadar, aşırıya gitmiştir. Aynı yaklaşımın, bu kez daha kesin ve ayrıntılandırılmış

olan Y. Küçükvari vulgarleştirilmesine geçelim. Söyledikleri şunlar:

" 'Bizler' Türkiye'de ve dünyanın başka üniversitelerinde ücretlerin aynı zamanda talep ögesi olduğunu anlatır, dururuz. En azından üç kanal üzerinden bu noktayı lisans öğrencilerine, öğretiriz. ... Marx'ın ekonominin anlaşılması için geliştirdiği şema [da] ... ekonomi iki departman olarak ele alınıyor. Birincisi tüketim malları üreten departman, ikincisi üretim malları üreten departman oluyor. Bu departmanları bir özdeşlik tamamlıyor. Her iki departman için de ücret ödemelerinin toplamı, tüketim malları üreten sektörlerin üretim değerleri toplamına eşit oluyor. Kapalı ekonomi varsayımı altında, ... tüketim malları üreten sektörlerin üretimini arttırabilmek, kesinlikle ücret ödemelerini arttırmayı gerektiriyor.

İkinci kanala, Kalecki-Keynes Modeli adı veriliyor ... ücretlerin tümünün talep olarak üretimin realizasyonuna katkıda bulunduğunu ve kapitalistlerin de, yatırım harcamasını arttırdıkları ölçüde, üretimin realizasyonunu sağlayacaklarını anlatıyor.

Üçüncü kanalda, kalkınma sorunlarının ön plana çıktığı 1950 ve 1960 yıllarında, 1920 yıllarının Sovyet plancısı Feldman'ın geliştirmiş olduğu matematik büyüme modeli yer alıyor ... bu model, ücret ödemeleri toplamıyla tüketim malları üreten sektörlerin toplam üretim değerinin eşitliğinden hareket ederek, üretim malları üreten sektörlerle öncelik tanıyan bir kalkınma modelinin belli bir zaman kesitinde ücretlerin yavaş artışına razı olmayı gerektirdiğini anlatıyor."

"Bir özet gerekiyor: ... tüketim malları üretiminin öncelik almış olduğu zaman kesitinde, ücret artışı, hızlı kalkınmayla beraber gidiyor."⁴

Bütün bu söylenenler içinde doğru olan tek şey, Marx'ın toplumsal üretimi, üretim araçları ve tüketim nesneleri olmak üzere iki ana kesime ayırarak incelemiş olduğudur. Ama bunun da nedeni, Y. Küçük'ün sandığı gibi "ekonominin anlaşılması için" bir şema geliştirmiş olması değildir. Y. Küçük, Marx'ın teorisini ilkokul çocuklarına alfabe dersi düzeyinden algıladığı için sorunu böyle yorumlamaktadır.

Marx, toplumsal üretimi I) Üretim araçlarının, yani üretken tüketime giren, insanlar tarafından değil sermaye tarafından tüketilen maddelerin üretimi, II) Tüketim nesnelerinin, yani işçilerle kapitalist-

---

4 Quo Vadimus-Nereye Gidiyoruz? s. 55, 56, 57, abç. Tekin yay.

lerin bireysel tüketimine giren nesnelerin tüketimi, şeklinde iki ana kesime niçin ayırıyordu? Böylelikle, ürünün doğal biçimine göre ayrımını hangi amaçla yapıyordu? Tek tek sermayenin üretimini (ve ürünün değerini) incelerken Marx, bunların ürünlerinin pazarda, dolaşım alanında, karşılıklarının hazır bulunduğu varsayımı ile yetinmekteydi. Ama bu varsayım, "toplam toplumsal sermaye ile bunun ürünlerinin değerinin incelenmesinde artık yeterli değildir."⁵ Çünkü bu konu ele alındığında ortaya doğrudan şu soru çıkmaktadır: "Üretimde tüketilen sermaye nasıl oluyor da değer olarak yıllık üründen yerine konuluyor ve bu yerine konma hareketi, nasıl oluyor da, artı-değerin kapitalistler, ücretlerin emekçiler tarafından tüketilmesi ile içiçe geçiyor?"⁶ Burada, "yalnızca değerın yerine konulması değil, aynı zamanda malzeme⁷ olarak da yerine konulması"⁸ sözkonusudur. Dolayısıyla, bu malzeme olarak yerine konma hareketi, toplumsal üretim ve toplumsal ürünün doğal biçimine göre ayrımını gerektirmektedir. Marx, toplumsal üretimin yenilenmesi (gerçekleştirme) sorununu, işte bu yüzden bu ayırım üzerine kurar.

Genel olarak üretim ve üretim artışı, üretim araçları ve tüketim nesneleri üreten kesimler arasında değişimi öngörür ve belirli sınırlar içinde iki kesimin birbiriyle bağıntılı hareketini içerir. Yeniden üretim, kesimlerden birinin, tek başına yenilenmesi hareketi olmaz; doğal biçimleri farklı olan, dolayısıyla farklı kullanım değerleri bulunan toplumsal ürünün, tümünün yerine konması demektir. Y. Küçük'ün, üretim artışı sorununu, "tüketim malları üretimini arttırabilmek" olarak, tek bir kesimde ele alması ve üretimdeki artışın da ancak işçi ücretlerinde bir artışla mümkün olacağı "kesin" iddiası, onun yeniden üretim sorununu hiç bir şekilde anlayamamış olduğunu göstermektedir.

Üretim araçları süs için değil, tüketim nesnelerinin üretiminde kullanılmak amacıyla üretilir. Tüketim nesneleri de, her iki kesimdeki işçiler ve kapitalistlerin bireysel tüketimini karşılamak, yani değişim amacıyla üretilir. Bu iki kesim arasında değişim olmaksızın, üretim

---

5 Kapital, C.II, s.418. Sol yay.

6 Agy., s.417.

7 Sol yayınlarında, "malzeme" (stoffersatz) yerine "maddi" sözcüğü kullanılmıştır.

8 Agy., s.418

tekrarlanamaz. Tüketim nesneleri üretimini üretim araçları üretiminden bağımsızlaştırmak suretiyle, yeniden üretim sorununu "tüketim nesnelerinin üretimini arttırabilmek" olarak koymak, totoloji yapmaktır.

Tüketim nesneleri üretiminde artışın, ücretleri arttırmakla mümkün olduğu iddiası ise, kapitalist üretimin amacının birikim değil, çalışanların refah düzeyinin yükseltilmesi olduğunu düşünmektir.

Fakat yazar, burada, son derece kesin bir matematiksel olgunun varlığını kanıt gösteriyor: "Her iki sektörde ücret ödemelerinin toplamı tüketim malları üreten sektörlerin üretiminin toplam değerine eşit oluyor"diyor. Kapitalist üretimin yasaları bakımından işçilerin refahının zorunluluğunu, bu "eşit"liğe dayandırıyor. Bu "eşitlik" varsayımı bizi şu iki seçenekle karşı karşıya bırakmaktadır. Kesim I ve II arasındaki zorunlu iç ilişki, bu "eşit"likte ifadesini buluyor, bunu gerektiriyorsa, eğer sözkonusu eşitlik bir gerçek ise, o zaman işçilerin refahının üretimle başabaş artışı vazgeçilmezdir, bu artış, kapitalist üretimin tüm koşullarının zorunlu parçası, kapitalist üretimin yasası demektir. Yok eğer "eşitlik" bir uydurma ise, bunun kanıtlanması, yazarın kapitalizm hakkındaki önyargılarının sergilenmesi olacaktır.

Basit ve Genişletilmiş Yeniden Üretimde "Eşitlik" İddiasının Sonuçları

I

Eşitlik iddiasını ele almadan önce Marx'ın basit yeniden üretim şemasını aktarmalıyız:

(Kesim I üretim araçları üretimini, kesim II tüketim nesneleri üretimini, s değişmeyen, d değişen sermayeyi, a artı-değeri simgeliyor. Her iki kesimde artı-değer oranı % 100 varsayılmıştır.)

Basit Yeniden Üretim Şeması

$$I \quad 4000 \text{ s} + 1000 \text{ d} + 1000 \text{ a} = 6000 \quad \text{sermaye} = 7500$$

$$II \quad 2000 \text{ s} + 500 \text{ d} + 500 \text{ a} = 3000 \quad \text{ürün} = 9000$$

Basit yeniden üretim, kesim I ve II'deki artı-değerin biriktirilmesi

candığını varsayar. Yine basit yeniden üretimde, kesim I'in değişen sermaye ve artı-değer toplamının, kesim II'nin değişmeyen sermayesi-ne eşit olması gerekir:

$$\begin{aligned} I (d + a) &= II s \\ I (1000 d + 1000 a) &= II 2000 s \end{aligned}$$

Bu eşitlik, üretimin aynı ölçekte tekrarlanabilmesi için zorunludur. Basit yeniden üretimde ürünün yerine konması şu şekilde olmaktadır. Kesim I'de üretim araçları biçiminde bulunan değişen sermaye ve artı-değer toplamı (1000 d + 1000 a), kesim II'nin tüketim nesneleri biçiminde bulunan değişmeyen sermayesi 2000 s ile değiştirilir. Böylece, kesim I'in işçileri ve kapitalistleri geçim araçları elde ederken, kesim II'nin kapitalistleri de bu yolla ürünlerini elden çıkarmış ve bu değişimle üretim aracı elde ederek değişmeyen sermayelerini yerine koymuş olacaklardır. Kesim II'nin değişen sermaye ve artı-değeri, tüketim nesneleri biçiminde olduğu için, kesim I ile değişim gerektirmeksizin, bu kesimdeki işçiler ve kapitalistlerin bireysel tüketimi ile gerçekleştirilir.

Geriye kalan kesim I'in değişmeyen sermayesi 4000 s, kısmen bu kesimdeki kapitalistler arasındaki değişimle kısmen de ürünün aynı kesimde yeniden üretimde kullanılmasıyla gerçekleştirilir.

Şimdi, Y. Küçük'ün sözkonusu eşitlik iddiasına gelelim. Bunu basit yeniden üretim ölçeğinde veri alacak olursak, ortaya nasıl bir sonuç çıkar? Basit yeniden üretim şemasında kesim I ve II'deki değişen sermayenin (ücretler) toplamı olan 1500 (I 1000 d + II 500 d), kesim II'nin üretim değeri toplamı olan s+d+a' ya (2000 s + 500 d + 500 a) eşit değildir; bu kesimdeki toplam üretim değeri⁹ 3000'nin ancak yarısını bulmaktadır:

$$\begin{aligned} I 1000 d + II 500 d &= 1500 \\ II 2000 s + 500 d + 500 a &= 3000 \end{aligned}$$

Eğer bunlar arasında bir eşitlik kuracak olursak, o takdirde kesim II'nin değişen sermaye dışında kalan üretim değerinden, yani II s ve II

---

9 Bilindiği gibi, ürünün değeri, değişmeyen sermaye + değişen sermaye + artı-değerden oluşur.

a'dan 1500'lük miktarda değeri eksiltmemiz gerekecektir.

Bu miktarı II s'den düşersek, bunun sonucunda kesim I'in artı-değeri yerine konamazken, kesim I'in değişen sermayesinin de ancak yarısı gerçekleşebilir:

$$I \ 4000 \ s + 1000 \ d + 1000 \ a = 6000$$

$$II \ 2000 \ (-1500) \ s + 500 \ d + 500 \ a =$$

$$II \ 500 \ s + 500 \ d + 500 \ a = 1500$$

Kesim II'deki değişen sermaye ve (tümüyle bireysel tüketime harcanan) artı-değer, tüketim nesneleri biçiminde bulunduğu için, aynı kesimdeki bir değişimle gerçekleşecek, öte yandan kesim I'in değişmeyen sermayesi, bu kesimdeki kapitalistler arasındaki değişimle yerine konacaktır. Kesim I'deki d + a ile kesim II s'nin değişimine gelince; eşitlik olduğunda, kesim II'nin değişmeyen sermayesi 2000 s, 500'e düştüğü için, bu durumda, kesim I'deki üretim araçları biçiminde bulunan değer (d + a) ancak 1/4'i yerine konulabilecektir. Geriye kalan 3/4'lük değer 1500, olduğu gibi elde kalmak durumundadır.

I d + II d = II s + d + a eşitliğini sağlamak uğruna, eksiltmeyi aynı anda II s ile II a'nın her ikisinden yapabilir veya kesim II'deki artı-değer oranını %100 yerine, %50, %25, hatta sıfır varsayabiliriz. Sonuç gene değişmez. Bütün bu durumlarda I (d+a)'nın tümü yine yerine konamaz.

Çünkü I d + II d = II s + d + a olursa, kesim II'nin değişmeyen sermaye ve artı değer toplamı, kesim I'in değişen sermayesi ile aynı büyüklükte olur. Kesim I ve II'nin ücretler toplamı, kesim II'nin ürün değerine eşit olduğu zaman başka türlü olamaz.

$$I \ d + II \ d = II \ s + d + a$$

$$I \ d = II \ s + a$$

Bu da, üretimin aynı ölçekte yenilenebilmesinin dahi, imkansızlaşması demektir. İşte yeniden üretimin iki ana kesim arasındaki zorunlu değişimi açısından bütün "eşitlik" iddiasının vardıgı pratik sonuç!

Gerçekte, kapitalist toplumda üretim, her yıl aynı düzeyde kalmaz, tersine durmaksızın gelişir. Çünkü birikim, kapitalizmin yasasıdır. Bu bakımdan basit yeniden üretim, ancak genişletilmiş yeniden üretimin bir parçası olarak yer alabilir. Marx, bu yüzden, basit yeniden üretim kendi başına incelenebilir der.¹⁰

Y. Küçük'ün eşitlik iddiasının, şimdi de genişletilmiş yeniden üretim açısından ne anlama geldiğini irdeleyelim. Önceden olduğu gibi, Marx'ın bu konuda geliştirdiği şemayı özetleyerek başlayalım.

Birikimin başlangıç şeması

$$I \quad 4000 \text{ s} + 1000 \text{ d} + 1000 \text{ a} = 6000$$

$$II \quad 1500 \text{ s} + 750 \text{ d} + 750 \text{ a} = 3000$$

$$I \quad (1000 \text{ d} + 1000 \text{ a}) > II \quad 1500 \text{ s}$$

Genişletilmiş yeniden üretimde artı-değerin sadece bir kısmı kapitalistlerce bireysel tüketim için harcanırken, diğer kısmı biriktirilerek üretimin genişlemesine ayrılır. Ayrıca genişletilmiş yeniden üretimde kesim I'in değişen sermaye ve artı-değer toplamı, kesim II'in değişmeyen sermayesinden büyük olmalıdır: $I \text{ (d+a)} > II \text{ s}$. Yani birikim için, elde, kesim I'in artı-değerinden gelen üretim araçları fazlalığı bulunmalıdır. Üretimin genişleyebilmesinin fiili imkânını yaratan, asıl hareket noktası olan şey, budur.

Genişletilmiş yeniden üretimin gerçekleşmesi şöyle olur; kesim I'deki artı-değerin, örneğin yarısı ek sermaye olarak üretimin genişlemesine tahsis edilir (500 a). Kesim I'in d:s oranı, 1000 : 4000 olduğuna göre, bu ek sermaye 500, aynı oranda yeniden yatırılacaktır: Yani 400 değişmeyen sermayeye, 100 değişen sermayeye eklenecektir.

Böylece;

$$I \quad 4400 \text{ s} + 1100 \text{ d} + (500 \text{ a}) \text{ olur.}$$

(Parantez içindeki artı değer kapitalistlerin bireysel tüketimine ayrılan kısımdır.)

¹⁰ Kapital, C. II, s.418.

Kesim I'deki artı - değer ve değişen sermaye toplamı bu durumda $1100 d + 500 a = 1600$ 'e çıkar. Halbuki kesim II'nin değişmeyen sermayesi 1500'dür. Eksik kalan 100'ün, kesim II'deki kapitalistlerin artı-değerinden karşılanması gerekir. Sonuç şöyle olur:

$$\begin{array}{rcl} \text{I} & 4400 s + 1100 d + (500 a) & = 6000 \\ \text{II} & 1600 s + 800 d + (600 a) & = 3000 \\ & \uparrow & \uparrow \\ & (+100) & (+50) \end{array}$$

Kesim II'nin değişmeyen sermayesinin 100 artışı, değişen sermaye- nin de aynı d:s oranında, yani 50 artışını getirmiştir. Bu kesimdeki artı-değerin 150'si üretimin genişlemesinde, 600'ü ise bireysel tüketimde kullanılmış olur. Üretimin bu genişlemesinin sonucu şöyle olacaktır:

$$\begin{array}{rcl} \text{I} & 4400 s + 1100 d + 1100 a & = 6600 \\ \text{II} & 1600 s + 800 d + 800 a & = 3200 \end{array}$$

Üretimin takibeden evresi, gene kesim I'in artı-değerinin yarısının biriktirilmeye devam ettiği varsayımına göre şöyle olur:

$$\begin{array}{rcl} \text{I} & 4840 s + 1210 d + (550 a) & = \\ \text{II} & 1760 s + 880 d + (560 a) & = \end{array}$$

$$\begin{array}{rcl} \text{I} & 4840 s + 1210 d + 1210 a & = \\ \text{II} & 1760 s + 880 d + 880 a & = \end{array}$$

ve bu böyle devam eder.

Burada birikime ayrılan ek sermayenin gerçekleşmesine ilişkin bazı ayrıntılara girmedik. Sadece sorunu en kısa ve öz haliyle özetlemeye çalıştık.¹¹

Şimdi sözkonusu "eşitlik" iddiasına dönelim. Ve bunun genişletilmiş yeniden üretim koşulları bakımından içerdiği sonuçları görelim. Kesim I ve kesim II'nin değişen sermaye toplamı ile kesim

11 Konunun tüm yönleriyle tahlili için bkz. Kapital, C. II, bölüm 18-21

II'nin toplam üretim değeri arasında eşitlik bulunduğu takdirde, genişletilmiş yeniden üretim şemasında hangi değişiklikleri yapmamız gerekir?

Birikimin başlangıç şemasında kesim I ve II'nin ücretler toplamı 1750'dir: I 1000 d + II 750 d = 1750. Kesim II'nin üretim değeri toplamı s+d+a ise 3000'dir: II 1500 s + 750 d + 750 a = 3000. Bu durumda, Id + II d'nin II (s+d+a)'ya eşit olabilmesi için 1250'lik bir değer II (s+a)'dan düşülmesi gerekir. Bu miktar, II s'den düşülebilir veya II s ile II a'nın her ikisinde birden, artı-değer oranını daha düşük kabul ederek bu miktarı eksiltebiliriz.

Birinci durumda :

$$\begin{array}{l} \text{I } 4000 \text{ s} + 1000 \text{ a} + 1000 \text{ a} = 6000 \\ \text{II } 1500 \text{ (-1250) s} + 750 \text{ d} + 750 \text{ a} = \\ \text{II } 250 \text{ s} + 750 \text{ d} + 750 \text{ a} = 1750 \end{array}$$

İkinci durumda:

$$\begin{array}{l} \text{II } 1500 \text{ (-750) s} + 750 \text{ d} + 750 \text{ (-500) a} = \\ \text{II } 750 \text{ s} + 750 \text{ d} + 250 \text{ a} = 1750 \end{array}$$

↓

artı-değer oranı %33

Genişletilmiş yeniden üretimde I a'nın yarısı biriktürilmekteydi.

Buna göre :

Birinci örnekte ; Kesim I'in değişen sermaye ile artı-değer toplamı I (d + a) = 2000'dir (1000 d + 1000 a). I a'nın yarısı biriktürildiğinde, 1000 d, 1100 d'ye çıkmakta, II s ile değişilmesi gereken I (d + 1/2 a), 1600 olmaktaydı. Buna karşılık II s'de yalnızca 250'lik değer bulunmaktadır. II s ile değişilmesi gereken I (d + 1/2 a)'nın yaklaşık 5/6'sının karşılığı II s'de yoktur.

İkinci örnekte: II s ile değişilecek olan I (d + 1/2 a)'nın (1600) yaklaşık yarısının karşılığı II s'de yoktur.

Görülüyor ki, Y. Küçük'ün eşitlik iddiası, üretimin genişleyebilme imkanının daha başlangıçta ortadan kalkması demektir. Her iki örnekte, kesim II'deki artı-değerin tümünün biriktürildiğini, ek sermaye olarak kullanıldığını bir an için varsaysak, yani kapitalistleri yok farzetsek dahi, sonuç değişmeyecektir. Ki bu, artı-değer oranını sıfır

kabul etmekle aynı sonuca çıkar. Böyle birşey de, sadece kapitalizm altında artı-değerin varlığının değil, insan emeğinin daha fazla üretebilmesini sağlayan tüm teknik ilerlemelerin yadsınmasından başka bir anlama gelmeyecektir.

Genişletilmiş yeniden üretimin seyrine baktığımızda şunu görüyoruz: Tüketim nesnelerinin toplam değeri, kesim I ve II'deki değişen sermaye toplamına, Y. Küçük'ün iddiasının aksine eşit değil, daha büyüktür (bu, basit yeniden üretimde de böyledir) ve kesim I ve II'nin toplam değişen sermayesindeki artışa, tüketim nesnelerinin toplam değerinin daha hızlı bir artışı eşlik etmektedir. Yukarıda aktardığımız Marx'ın genişletilmiş yeniden üretim şemasında değişen sermaye ile toplam tüketim nesnelerinin miktarları şöyledir:

II (s+d+a)

I d + II d

başlangıç 1500 s + 750 d + 750 a = 3000 > 1750 = 1000 d + 750 d
 1. yıl 1600 s + 800 d + 800 a = 3200 > 1900 = 1100 d + 800 d
 2. yıl 1760 s + 880 d + 880 a = 3520 > 2090 = 1210 d + 880 d

Demek ki, kesim I ve II'nin değişen sermaye toplamındaki artış, tüketim nesneleri değerinde daha büyük artışı öngörüyor.

Tüketim nesneleri değerindeki artış   Toplam değişen sermayedeki artış

başlangıç	3000	>	1750
1. yıl	+ 200	>	+ 150
2. yıl	+ 320	>	+ 190

Buna karşılık, Y. Küçük'ün iddia ettiği gibi, I d + II d, kesim II'deki s+d+a'ya eşit olduğu taktirde, II'nin değişmeyen sermaye ile artı-değer toplamı (II s+a), kesim I'in değişen sermayesinden daha fazla olmaz;

I d + II d = II s+d+a ise,
 I d = II s+d (-d)+a
 I d = II s+a

Böyle olunca, kesim II'nin değişmeyen sermayesi II s, kesim I'in değişen sermayesi ile artı-değerini yerine koymaya yetemez. Bu neden-

le, Y. Küçük'ün iddiasının sonuçlarını görmek için, yukarıda "eşitlik"e göre tartıştığımız örnekler, tüketim nesneleri üretiminde anormal bir düşüşün yaşandığı, bu düşüşün tüm yeniden üretim sürecini kesintiye uğrattığı bir durumu (kıtlık, doğal afet, yıkım, vb.) ifade edebilirler. Sonuçta, bu "eşitlik" hesabından, tüketim nesneleri üretimindeki artışla elele giden işçilerin refah artışı, Yalçın Küçük'ün amaçladığı gibi bolluk teorisi çıkacak yerde, tüketim nesneleri kıtlığı, kapitalist ekonominin "kıtlık yasası" karşımıza dikilmiştir! Şu matematiksel kanıtın oynadığı oyuna bakın! İnsan dâhi olunca, kapitalizmde bolluk ve refah teorisi kurayım dersen, Malthus'un ebedi fukaralık "yasa"sını yeniden keşfeder de, bunun farkında bile olmaz.

d/s Oranının Küçülmesi Yasasının Üretimdeki Etkileri

Tekrarlırsak, genişletilmiş yeniden üretimde, değişen sermayedeki artışa, tüketim nesnelerinde daha hızlı bir artış eşlik etmektedir. Kapitalist gelişmeye paralel olarak, emeği ile geçinen ücretlilerin sayısının çoğalması, safları genişleyen kapitalist sınıfın bireysel tüketiminin ve lüks tüketimin artışı, emeğin sömürsünden pay alan hizmetliler kesiminin genişlemesi nedeniyle, böyle olması gerekir. Ne var ki değişen sermaye (ücretler) ile tüketim nesneleri arasındaki ilişkinin durumuna işaret etmekle, genişletilmiş yeniden üretimde gerçekleşme sorununa herhangi bir açıklık getirmiş olunmaz.

Çünkü, ücretlere yatırılan sermayenin büyüklüğünü belirleyen, tüketim nesnelerinin buna uygun miktarı değildir. Bir başka deyişle, tüketim nesneleri üretiminin boyutu, istihdam edilen işçilerin sayısı ve ihtiyaçlarından yola çıkılarak belirlenmez. İster tüketim nesneleri, ister üretim araçları üretimi olsun, yatırılan değişen sermaye büyüklüğünü, belli bir sermaye büyüklüğünün veri olduğu durumda, üretim araçlarının gelişme düzeyi, yani sermayenin teknik bileşimi tayin eder. Bu da, her tekil sermayede farklıdır. Bu farklılık, sermayelerin yapısını, yani üretim araçları ile emeğin ilişkisini ortaya koyar.

Oysa üretimin yenilenmesi sorununda söz konusu olan, tek tek sermayelerin üretimi ve yeniden üretimi değildir. Tüm toplumsal sermayenin ve dolayısıyla tüm toplumsal ürünün nasıl yeniden üretildiğidir. O halde, farklı kullanım değerlerine sahip olan ürünlerin

yerine nasıl konulduğu sorununa, kesim I ve II arasındaki ilişkiye dönmemiz gerekecektir. Burada, toplumsal üretimin, büyüklükleri bir-biriyle bağıntılı olması gereken iki parçası, kesim I'in (üretim araçları biçiminde bulunan) değişen sermaye ve artı-değer tutarı ile kesim II'nin (tüketim nesneleri biçiminde bulunan) değişmeyen sermayesidir. Çünkü I s ile II d ve II a'nın gerçekleşmesi, iki kesim arasında değişimi gerektirmediği halde, kesim I (d+a) tüketim nesneleriyle, kesim II s üretim araçlarıyla değişilmeksizin, yerine konamaz. Bu nedenle, I (d+a) ile II s'nin değişimi, yeniden üretimin zorunlu koşuludur.

Basit yeniden üretimde Marx, bu iki büyüklüğün (I d+a ile II s'nin) eşit olduğunu varsayar. Ancak bu, birikimin kapitalizmin yasası olması nedeniyle, kapitalist üretimin gereklerine aykırıdır.¹² Genişletilmiş yeniden üretim, birikime dayanır ve bu birikim, kesim I'in üretim araçlarından oluşan artı-değerinden gelir. Çünkü, üretim ölçeğinin genişleyebilmesi için elde, üretim araçları¹³ fazlalığı bulunmalıdır. Bu nedenle de, birikimin olabilmesi için kesim I'in değişen sermaye ve artı-değer toplamı, II'nin değişmeyen sermayesinden büyük olmalıdır¹³ : $I (d+a) > II s$

Kesim I'deki birikimin derecesi, genişletilmiş yeniden üretimin bütününe ölçeğini belirler. Tüketim nesneleri üreten kesimde birikimi harekete geçirerek, II a'nın ek sermaye olarak yatırılmasına yol açan kısmının büyüklüğü, I a'nın birikime ayrılan kısmının büyüklüğüne bağlıdır. Bununla birlikte, üretim araçları üretiminin (üretken tüketim) gelişmesi, bir ölçüde, tüketim nesneleri üretiminden (bireysel tüketim) bağımsızdır. Bunun nedeni, I s'nin, kesim II ile değişimi gerektirmeksizin, aynı kesim içinde gerçekleştirilmesidir. Gerçekleşmenin bu koşulları nedeniyle kapitalizmde pazar, esas olarak üretim araçları üretimindeki gelişmeden dolayı büyür. Bireysel

12 Bkz. Kapital, C.II, s.418, Sol yay.

13 Marx, birikim ve genişletilmiş yeniden üretimi tahlil ettiği Kapital, 2. Cilt, 21. Bölümde birikim haddinin Kesim I a'da $1/2$ olduğu ve yıldan yıla değişmediği varsayımı üzerinde, I (d+a) ile II s arasındaki bağıntının farklı biçimlerini tartışır. I (d+1/2a)'nın II s'ye eşit, II s'den büyük ve II s'den küçük olduğu durumları ele alır. Bizim, yukarıya aldığımız örnek dışında, bu farklı dağılımların ayrıntısına girmek, Y. Küçük'ün hatasının anlaşılması bakımından gereksizdir.

tüketimdeki gelişme, üretken tüketime kıyasla, pazarın gelişmesinde küçük bir rol oynar.

Öte yandan, üretimde el emeğinin rolünün azalmasını getiren teknik ilerleme, üretim araçları üretimine daha büyük hız kazandırır. Bu husus, kapitalist toplumun önceki sistemlerden ayırdedici özelliğidir ve onun tarihsel rolüne tamamen uygundur. Marx, üretimde el emeğinin rolünün azalmasını tahlil ederek, değişen sermayenin değişmeyen sermayeye oranının (d/s) küçülmesi yasasını ortaya koydu ve kapitalist toplumu bu bakımdan şöyle tanımladı:

"Kapitalist toplum, mevcut yıllık emeğin çoğunu, ücretler ya da artı-değer biçiminde, gelire ayırmayacak, ama ancak sermaye olarak işlev yapabilecek üretim araçlarının (dolayısıyla değişmeyen sermayenin) üretiminde kullanır."¹⁴

Bu bakımdan, Y. Küçük'ün sözkonusu "eşitlik" varsayımı, sadece üretimin genişlemesinin (dolayısıyla gerçekleşme koşullarının) imkansızlaşması anlamını taşıyor, kapitalizmin tarihsel özelliğini kavramaktan tümüyle yoksunluğu gösteriyor.

Üretimin gerçekleşmesi sorununu incelerken Marx, d/s oranının yıldan yıla değişmediğini varsayar. Acaba, d/s oranının küçülmesi yasası yeniden üretime uygulandığında, bunun kesim I ve II'deki sonuçları ne olacaktır? Biriktirilen sermaye, daha yüksek teknik bileşimle yatırıldığında, bu, kesim I ve II'nin büyüme hızlarını nasıl etkileyecektir? Lenin, Narodniklerle yürüttüğü bir tartışmada, biriktirilen sermayenin, daha küçük d/s oranında yatırıldığı bir yeniden üretim şeması çizmiş ve çıkan sonuçları incelemiştir. Teknik ilerlemenin üretimdeki etkilerini görmek için, Lenin'in sözkonusu şemasını aktarmak yararlı olacaktır.

Lenin'in şemasında birikim oranı, gene 1/2 varsayılıyor, buna karşılık biriktirilen sermaye, daha küçük d/s oranında yatırılıyor. Biriktirilen I 500 a, 400 s ve 100 d olarak değil, bu kez, 450 s ve 50 d şeklinde bölünmüştür.

Sömürü oranı %100'dür.

Lenin'in şeması şöyledir:

---

14 Kapital, C. II, s. 463, Sol yay.

1. yıl I $4000 s + 1000 d + 1000 a = 6000$ $d : (s+d) = \%20$
 II $1500 s + 750 d + 750 a = 3000$ $d : (s+d) = \%33.3$
 I $(1000 d + 500 a) =$ II $1500 s$
 a. I $500 a = 450 s + 50 d$ $d : (s+d) = 1/10$
 $\swarrow$
 a. II $60 a = 50 s + 10 d$ $d : (s+d) = 1/6$
 I $4450 s + 1050 d + (500 a) = 6000$
 II $1550 s + 760 d + (690 a) = 3000$

---

2. yıl I $4450 s + 1050 d + 1050 a = 6500$ $d : (s+d) = \%19.2$
 II $1550 s + 760 d + 760 a = 3070$ $d : (s+d) = \%32.9$
 I $(1050 d + 525 a) =$ I $1575 s$
 II $(1550 d + 25 a)$
 $\swarrow$
 a. II $28 a = 25 s + 3 d$ $d : (s+d) = \text{yakl.} 1/9$
 a. I $525 a = 500 s + 25 d$ $d : (s+d) = \text{yakl.} 1/21$
 $\swarrow$
 a. II $28 a = 25 s + 3 d$ $d : (std) = \text{yakl.} 1/9$
 I $4950 s + 1075 d + (525 a) = 6550$
 II $1602 s + 766 d + (702 a) = 3070$

---

3. yıl I $4950 s + 1075 d + 1075 a = 7100$ $d : (s+d) = \%17.8$
 II $1602 s + 766 d + 766 a = 3134$ $d : (s+d) = \%32.3$
 I $(1075 d + 537 \frac{1}{2} a) =$ II $1612 \frac{1}{2} s$
 II $(1602 s + 10 \frac{1}{2} a)$
 $\swarrow$
 a. II $11 \frac{1}{2} a = 10 \frac{1}{2} s + 1 d$ $d : (s+d) = \text{yakl.} 1/12$
 a. I $537 \frac{1}{2} a = 517 \frac{1}{2} s + 20 d$ $d : (s+d) = \text{yakl.} 1/26$
 $\swarrow$
 a. II $22 a = 20 s + 2 d$ $d : (s+d) = \text{yakl.} 1/26$
 I $5467 \frac{1}{2} s + 1095 d + (537 \frac{1}{2} a) = 7100$
 II $1634 \frac{1}{2} s + 769 d + (730 \frac{1}{2} a) = 3134$

---

4. yıl I $5467 \frac{1}{2} s + 1095 d + 1095 a = 7657 \frac{1}{2}$ $d : (s+d) = \%16.7$
 II $1634 \frac{1}{2} s + 769 d + 769 a = 3172 \frac{1}{2}$ $d : (s+d) = \%32.0$

---

ve böyle devam eder.

Şimdi de, toplumsal ürünün farklı bölümlerinin artışı hakkında şemadan çıkan sonuçları ele alalım.

	Üretim Araçları Üretimi		Üretim Araçları Üretimi		Tüketim Nesneleri		Toplam Toplumsal Ürün	
	Üretim Araçları İçin	%	Tüketim Nesneleri İçin	%		%		%
1. yıl	4 000	100	2 000	100	3 000	100	9 000	100
2. yıl	4 450	111.25	2 100	105	3 070	102	9 620	107
3. yıl	4 950	123.75	2 150	107.5	3 134	104	10 234	114
4. yıl	5 467	136.7	2 190	109.5	3 172	106	10825.5	120

Buradan görülüyor ki, en hızlı artan, üretim araçları için üretim araçları üretimidir, sonra, tüketim nesneleri için üretim araçlarının üretimi gelir; en yavaş artış tüketim nesneleri üretimindedir. Bu sonuca, Marx'ın Kapital'inin 2. cildindeki araştırmaları olmaksızın da, değişmeyen sermayenin değişen sermayeden daha hızlı artma eğiliminde olduğu yasasından hareketle, ulaşmak mümkün olacaktır. Üretim araçlarının daha hızlı arttığı tezi, toplam toplumsal ürüne uygulanan bu yasanın yalın bir açılanmasıdır."¹⁵

Lenin'in yukarıdaki şeması ve çıkardığı sonuçların önemi, özellikle de günümüz kapitalizminin özellikleri dikkate alındığında, tartışma götürmez. Dünya çapında son otuz yılda, kapitalizmin teknik temelinde, robot, bilgisayar, uzay teknolojisi ile meydana gelen yenilenme ve sıçrama, sabit sermayede, araştırma-geliştirme harcamalarında çok büyük artışlar; d/s oranının küçülmesi yasasını yeniden üretime uygu-

¹⁵ Oeuvres Complet, A propos de la question dite des marchés, C. 2, s. 98, 99, 100, Edition du Progrès Moscou, Edition Sociales Paris.

lamanın önemini göstermektedir.

Y. Küçük'te ise kapitalizm, bu özellikleriyle değil, farklı biçimde tanımlanmaktadır. Ona göre, kapitalizm, üretim araçları üretiminin hızlı gelişmesi yerine, tüketim nesneleri üretiminin öncelikli gelişmesini içeren bir süreç ya da "model" olarak ele alınmalıdır. Böylelikle, tüketim nesneleri üretiminde artışın üretim araçları üretiminin daha hızlı artışını öngerektirdiği gerçeği silinmiş olmakta, kapitalizmin tarihsel gelişme çizgisi, kesimler arasında tercihe dayalı tesadüfi bir süreç şeklinde tanıtılmaktadır. Bu "model" ancak kapitalizmin tüm gerçek gelişme süreçlerini gözardı etmek suretiyle varsayılabilir.

Üretimde tüketim nesnelere öncelik tanınınca, üretim araçlarının da ikincil olduğu kanısı uyanmaktadır. Halbuki Y. Küçük, üretim araçlarını hiçbir şekilde hesaba katmayarak, toplumsal ürünü, sanki sadece tüketim nesnelerinden oluşuyormuş gibi ele almış, sonra da ürünün gerçekleştirilmesini, bu tüketim nesnelerinin nasıl ve kime satılacağı sorunu haline getirmiştir. Daha doğrusu nasıl ve kime satılacağı da değildir gözönünde tutulan, işçilere nasıl satılacağıdır. Çünkü Y. Küçük, toplumun bireysel tüketimini sadece ücretlere tekabül eden işçilerin tüketimi olarak göstermektedir. Buna karşılık kapitalistlerin ve artı-değer sömürsünden geçinen kesimlerin tüketimini "konu dışı" bırakarak mevcut saymamıştır.

Tüketim nesnelerini satmak için alıcılar, tüketim nesnelerinin daha fazla miktarda satışı için ise, alıcıların satın alma gücünün yükselmesi gerekmez mi? İşte bu yüzden Y. Küçük, işçiler tüketmeden üretemeyeceğine, kapitalistler de mallarını satmadan yeniden üretime geçemeyeceğine göre, kapitalistlerin mallarına hem daimi alıcılar, -işçiler- bulmuş, ve daha fazla tüketim nesnesi satabilmeleri için, kapitalistlerin daha yüksek ücret ödemelerinin gerekliliğine kanaat getirmiştir.

Bu sonuca varmak için, toplumsal ürünün zorunlu parçası üretim araçlarını, dolayısıyla üretken tüketimi, sonra, bireysel tüketimin zorunlu ögesi olan işçi sınıfının dışındaki toplumsal kesimlerin tüketimini teker teker ayıklamak, "yeterli olmuştur." Böyle, üretimin

tüm koşullarından soyutlanarak biraraya getirilen iki unsurun, tüketim nesneleri ile ücretlerin ilişkisi ile, Marx'a kadar çözümlenememiş ve tüm iktisatçıları uğraştırmış olan gerçekleşme sorununun üstesinden gelmek, ne de kolaydır! Çizilen bu görünümle kapitalist gelişme, böylece, tüketim nesnelerinin artışıyla birlikte giden işçi sınıfının refahında kendini göstermektedir. Her ne kadar, bu görünümü verebilmek için talihsiz bir kanıt seçmiş, tüketim nesnelerinin kıtlık durumunu -tüketim nesneleri ile ücretler toplamının eşitliğini- veri almış olsa da.

Y. Küçük, tüketim nesneleri ile ücretler ilişkisini ele alırken, bu çerçevede dahi olguları doğru dürüst ortaya koyabilmiş değildir. Ona göre, değişen sermayede artış, her durumda, işçi başına ödenen ücret miktarının artışı anlamına gelir; ve böyle olduğu için, tüketim nesnelerinin artan miktarını ücret artışları ile dengelemek gerekir.

Oysa, kapitalistin yatırdığı değişen sermaye miktarında artış, her koşulda, işçi başına ödenen ücretin yükseldiğini göstermez. Değişen sermayenin artışı, (emek üretkenliğinin değişmediği koşulda) eğer artı-değerde azalmayı peşisıra getirmemişse, işçi sayısının artışı demektir. Çalıştırılan işçi sayısına bağlı olan değişen sermayenin artışı, gerçek ücretlerde düşüşle aynı zamanda da olabilir.

Veya değişen sermaye ile çalışan sayısı aynı kalabilir ama bu, bazı dallarda ve işyerlerinde, sömürünün yoğunlaşması, artı-değerde yükselme ile birlikte, gerçek ücretlerde düşüşü içerebilir; bazı dallarda ise, emek üretkenliğinin artışı sonucu artı-değerde yükselme ile birlikte gerçek ücretlerde yükselmenin, toplumsal ölçekte birbirini dengelediğini, böylece, toplumsal emek zamanının ortalama verimliliğinin değişmediğini gösterebilir. Ve yine, değişen sermayenin aynı kalması, emek üretkenliğinin yükselmesi, çalıştırılan işçi sayısında azalmayla birlikte, işçi başına ücret miktarının artışı içerebilir, vb.

Bunun gibi, ücretlerde tüm iniş çıkışların, toplumsal ürünün gerçekleşmesi sorunuyla doğrudan ilgisi yoktur. Sözkonusu olan, her iki kesimdeki toplam değişen sermayeye tekabül eden ürünün, nasıl yerine konulduğudur, bu toplam değişen sermayenin kaç işçinin payına düştüğü, burada önemli değildir. Ücret kavgası tek tek kapita-

listler ile işçiler arasında bir meseledir ve bu meselenin tek tek sermayelerin yeniden üretimi kapsamında ele alınması gerekir. Tüketim nesneleri üretimi nasıl genişleyecek sorusu ortaya atıldığı zaman, gündeme gelen, değişen sermaye, değişmeyen sermaye ve artı-değerden oluşan toplumsal ürün değerinin, bu parçalarının tümünün yerine konulması hareketidir. Y. Küçük'ün bakış açısının aşırı yüzeyselliği ve tezine kanıt yaratma telaşı, tek tek olguları bütünlüğü içinde görebilmeye de engel olmuştur.

Şimdi, şu noktaya geliyoruz: İşçilerin yaşam koşullarında iyileşmeler, kapitalist üretim ile işçilerin tüketimi arasında zorunlu uygunluk bulunduğu göstergesi midir? Kapitalizmin yüzelli-iki yüz yıl öncesine kıyasla, örneğin Avrupalı işçilerin yaşam standartlarındaki ilerleme, apaçıktır. Engels'in İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu'nda tanımladığı koşullarla, Van Gogh'un Patates Yiyenler'de çizdiği hazin sefaletle Batı Avrupalı işçilerin günümüzdeki yaşamı, karşılaştırılmaz bile. Fakat bu iyileşmeler nedeniyle, ücretlerin tüketim nesneleri üretimindeki artışla başabaş gitmesini gerektiren mutlak bir yasanın varolduğunu ileri sürebilmek için, kapitalizminde hiçbir çelişki, işleyişte hiçbir pürüz bulamamış, (örneğin Batı Avrupa'da toplam 20 milyon dolayında işsiz varlığı gibi "pürüzler") ve bakış açısının, Y. Küçük gibi, liberalizmle tümünden bulanıklaşmış olması gerekir. Kaldı ki, buradaki ülkelerde, ileri teknolojik düzeyi olan sanayi dallarında (örneğin otomotiv) çalışan kalifiye işçilerin ücretleri ile vasıfsız işçilerin, göçmen işçilerin ücretleri, işsizlerin sosyal ödenekleri, dolayısıyla tüketim düzeyleri arasında önemli farklar bulunuyor.

Öte yandan, madem ki sermaye günümüzde yapısal olarak da uluslararası bir güçtür, o halde emeğin durumu da, sermayenin aşırı derecede yoğunlaştığı bazı bölgelerin koşullarıyla sınırlı ele alınamaz. İşte sermayenin uluslararası hareketine ileri derecede bağlanmış Latin Amerika'da, emeğin koşullarından bazı örnekler: Latin Amerika'da, "sabit bir iş bulma 'şansı'na sahip olanlar için ... işgünü çoğunlukla on, oniki, hatta ondört saattir." "Bu kıtada yaşayan ikiyüz seksen milyon insandan elli milyonu işsiz ya da gizli işsiz ve yaklaşık yüz milyonu

okumayazmasıdır." Peru, "Birleşik Devletler ve Avrupa'daki inekler için protein bakımından çok zengin olan balık unu üretiyor, ama Peru halkının büyük çoğunluğu bu proteini alamıyor." Meksika'da "kırsal bölgelerde, her beş çocuktan yalnızca biri normal boy ve ağırlıkta."¹⁶

Bütün bunlara emeğin genel koşullarının doğal parçası gözüyle bakılması gerekir. Çünkü sermaye, uluslararası ölçekte bir güçtür. Y. Küçük'ün konuyu, "kapalı ekonomi varsayımı altında" şeklinde sınırlama getirerek tartışması, bu nedenle, tamamen skolastiktir. Brezilya emekçisi aç kalırken, Brezilya'nın et ihracatının sürekli artması,¹⁷ Meksika'da gelişen et ihracatına karşılık, eti ihraç edilen ineklerin bakımını yapan köylülerin besininde, inek yeminde bulunan kadar bile protein bulunmaması, Guetamala'da, başlıca döviz kaynağı olan kahvenin üretiminde çalışan on aileden yalnızca birinin gereken asgari besini alması, Türkiye insanı yoksulluk içindeyken, dış borç olarak yılda 3,5-4 milyar dolar haracın Batılı mali güçlere ödenmesi, vb. kapitalist dünya pazarının işleyişinin zorunlu koşulları olmaktadır. Bu ülkelerde (özellikle Latin Amerika ve Güneydoğu Asya) üretim, büyük ölçüde dünya pazarı yani ihracat için yapılıyor ve tüketim nesneleri üretimi, büyük miktarlara varıyor.

İşçi sınıfının uluslararası planda yaşam koşulları alındığında, bunun içinde nispeten iyi durumda olan kesimleri, birer adacıktır. Emeğin durumuyla uluslararası sermayenin gücü, bu gücün fiili ve potansiyel olarak içerdiği üretim kapasitesinin dev boyutu (sadece silahlanma harcamalarının devlet bütçelerindeki payı gözönüne getirilsin) karşı karşıya konulduğunda, o zaman, Marx'ın kaydettiği, kapitalizmin, üretim güçlerini sınırsızca geliştirmeye yönelmesine karşılık yığınların yoksulluğu ve kısıtlı tüketimi arasındaki çelişkiyi, çok ileri bir noktaya varmış halde göreceğiz.

Kapitalizmin çelişkilerinin çözüm yolu ise işçilerin yaşam koşullarında görece iyileştirmeler değildir. "Bunalımlara, fiili tüketim ya da fiili tüketici azlığının neden olduğunu söylemek, -diyor Marx- boş bir yinelemeden başka bir şey değildir ... Bir kimse, eğer, işçi

---

16 Eduardo Galeano, Latin Amerika'nın Kesik Damarları, s. 270, 12, 268, 269, Alan yay.

17 Veriler aynı kitaptan.

sınıfının kendi ürününden çok küçük bir pay aldığını, bundan daha büyük bir pay aldığı zaman ve dolayısıyla ücretleri yükselir yükselmez bu kötülüğe çare bulunacağını söyleyerek bu boş yinelenmeye derin bir gerekçe görünümü vermeye kalkışırsa, bunalımların, daima ücretlerin genellikle yükseldiği ve işçi sınıfının, yıllık ürünün tüketime ayrılan kısmından daha büyük bir pay aldığı bir dönemde hazırlandığına işaret etmek yeterli olacaktır. Bu sağlam ve basit (!) sağduyu savunucuları açısından, böyle bir dönem, daha çok bu bunalımı giderir. Öyle anlaşıyor ki, kapitalist üretim, iyi ya da kötü niyetin tamamen dışında kalan koşulları, işçi sınıfına, ancak geçici olarak nispî bir gönenç sağlayan ve bu yüzden de daima ancak yaklaşan bir bunalımın müjdecisi olan koşulları içermektedir."¹⁸

İşçi sınıfının görelî refahını kapitalizmin normal işleyişinin gereği olarak gösterirken, bu görelî refah koşullarını, yaklaşan bir bunalımı müjdeleyen koşullarda içerilmiş gören Marx'a dayanıyormuş gibi gözükmek, Marx savunuculuğunun bize özgü tuhaflıklarından biri olsa gerekir.

İşçilerin Refahının Her Sistem İçin Geçerli Formülü

Y. Küçük, kapitalizmde hiç mi aksayan bir yan bulamadı? Tesbit ettiği tek bir nokta var, o da şudur: "Dışarıya açılmayan bir ekonomide ... günlük ücretin, bir tek sınırlayıcısı oluyor: Tüketim malları ile üretim malları üreten sektörlerin karşılıklı konumları. İnsanlar çimento veya makinayı yemeklerinde yiyemedikleri için veya buzdolabı veya elektrik süpürgesiyle fabrika kuramadıkları için, ekonomi içinde üretilen tüketim malları toplamının değeri ücretlerin toplamına eşit olmak zorunda."¹⁹

Bu eşitlik, sözkonusu sektörlerin konumlarına göre sağlanacak ve eğer, tüketim malları üretiminin gelişmesine öncelik verilirse, ücretlerin sınırsız artma imkanı, yaratılmış olacaktır. Y. Küçük bunu, sosyalizm için de geçerli kabul ediyor, Sovyet plancısı Feldmann'ın

---

18 Kapital, C. II, s. 435, Sol Yay.

19 Quo Vadimus-Nereye Gidiyoruz?, s. 325, abç., Tekin yay.

1930'lu yıllarda geliştirdiği "matematik büyüme modeli"nden söz ediyor. Bu modele göre, üretim malları üreten sektörlerle öncelik tanınması, ücretlerin yavaş artışına razı²⁰ olmaktır. Ve böylece Y. Küçük emekçilerin sınırsız refahının her sistem için geçerli formülünü bulmuştur.

İnsanlar çimento veya süpürge sapı yiyemiyorlar, bu malum; yiye-bilsinler diye önlerine bolca martaval konuyor.

Sistemin tüm kusuru ve işçi sınıfının önündeki "tek" engel, üretimin hangi toplumsal ilişkilere dayandığında değildir, hangi üründen ne kadar çok üretildiğidir: Böylece sınıflar arasındaki çıkar çatışması, bu "tek" darbe ile savuşturulmuştur. Yalçın Küçük, bu elçabukluğu ile, bari çelişkilerden çıkış yolunu gösterebilmiş midir? Ne gezer. Ücretlilere, pınarlarından ab-ı hayat akan cennet vaadiyle, elindeki elmadan da olmayı salık vermiştir. Anlaşıyor; robot, bilgisayar, enerji demek olan günümüz kapitalizmini, meyva toplayıcısı vahşinin koşullarıyla karıştırmıştır. Avcılıkla geçinme bile, ok ve yay, yani bir tür "üretim aracı" gereksindirir. Sayın doçent: insanlar çimento değil makarna yiyorlar ama, makarna fabrikası hamur tuğlasıyla değil, çimento, elektrik, makinalarla kuruluyor. Daha çok kömür, daha çok elektrik daha fazla makina, daha ucuz ve kolay yaşam, insanoğlunun zaruri geçim araçlarını daha kısa zamanda karşılaması demektir. Kapitalizm, bütün bunların imkânını, tüm insanlık için fazla fazla sağlamaktadır. Eğer asgari konfor olmasaydı, Karakusunlar köyünde, dakıkada şu kadar üretilen beyaz kağıtları harcayıp sayfalarca yazabilir miydiniz? Y. Küçük'ün tavrı, elmayı afiyetle yiyip de, buna, fikr-i muhayyel tertip diyen filozofunkine benziyor. İnsanoğlu nankördür diye boşuna denmemiş.

Bugün, üretim araçlarının çok ileri derecede geliştiği teknolojik üstünlüğe sahip ülkelerde, tarım ürünleri üretimindeki emek üretkenliği de çok yüksektir. Bunun sonucunda Batı'nın ileri kapitalist ülkeleri dünya tarım ürünleri ticaretindeki paylarını %69'a yükseltmiş, buna karşılık az gelişmiş denilen ülkelerin temel gıda maddelerindeki kendi kendine yeterlilik oranı -1960'lı yıllara oranla- düşmüş ve bu kategorideki ülkeler, Batılı ülkelerin büyük sübvansiyonlarla destekledik-

---

20 Agy., s. 56-57.

leri tarım ürünleri ihracatının dünya piyasa fiyatlarını düşürmesi sonucunda, büyük kayıplara uğramışlardır.²¹ Bu, üretim araçları üretiminin daha hızlı gelişmesinin, tüketim nesneleri üretiminin gelişmesinin önkoşulu olduğunun kanıtıdır. Y. Küçük'ün dar, ikilemcî mantığı doğru olsa idi, "tüketim nesneleri üretiminin öncelik aldığı", ayrıca el-verişli doğa koşullarının avantajlarına sahip ülkelerde, işçilerin yaşam koşullarının tartışmasız ileri olması gerekirdi. Halbuki bu kategoride sayılabilecek, örneğin bir Hindistan, Panama, Mısır, yığınların sefaletinin boyutu açısından ilerdirler.

21 "... sanayileşmiş Batı ülkeleri kendi kendine yeterlilik oranını artırmış, dünya tarım ürünleri ticaretindeki paylarını % 69'a yükseltebilmiştir. Azgelişmiş ülkeler ise temel gıda maddelerinde bir bütün olarak 1960'lı yıllara oranla kendi kendine yeterlilik oranlarının giderek düştüğüne tanıklık eder; ancak Hindistan, Pakistan, Çin gibi yoğun nüfuslu Asya ülkeleriyle Arjantin, Brezilya gibi geniş topraklı Latin Amerika ülkeleri bu sonuçtan kendini kurtarabilmiştir. Büyük sübvansiyonlarla desteklenen sanayi ülkeleri tarım ürünleri ihracatı, dünya piyasalarında reel ürün fiyatlarında 1977'den itibaren olağanüstü düşüşlere yol açmaya başlamış, aynı ürünleri ihraç eden AGÜ büyük kayıplara uğramıştır. 1986 yılının son çeyreğinde (kahve ve şeker dışında) tarım ürünleri fiyatları, 1929 Büyük Bunalımından beri tanık olunmadık kadar düşük düzeylere inmiştir."

"Biyoteknolojinin yayılmasıyla yukarıda değinilen eğilim giderek şiddetlenecek... tarım ürünleri dünya ticaretinde, sanayileşmiş ülkeler artan oranda ihracatçı AGÜ ise ithalatçı konumda olacaktır. Biyoteknolojinin sanayileşmiş Batı ülkelerinin gıda maddelerinde kendi kendine yeterliliğini %100'e çıkarmaktan öte tarım ürünleri fazlasını büyütmeye beklenmektedir. Buna karşılık FAO'nun tahminleri gıda açığının 2000 yılına kadar artacağı yolundadır. Yeşil Devrim'in etkisinin yayıldığı son 20 yılda 90 AGÜ (Çin Halk Cumhuriyeti hariç) gıda üretimi %2.7 arttırabilmiştir. 2000 yılına kadar bu ülkeler üretim artışını aynı hızla sürdürebilirse, bunların kendi kendine yeterlilik derecesi 1980'de % 92'den % 80'e düşecek; hububat ithalatı 180 milyon tona, et ithalatı 14 milyon tona çıkacaktır. Yukardaki tabloya göre 20.yy'ın son yıllarında, AGÜ'nün gıda ithalatı açığının, Batılı sanayi ülkelerin de gıda fazlasının giderek büyüdüğüne tanık olunacaktır. Bu görünüm, zaten son 10-15 yıldır ortaya çıkmış bulunan bir eğilimin giderek yoğunlaşması demektir.. " (Gülten Kazgan, Türkiye'de Tarımsal Yapılar 1923-2000, içinde, s. 260, 261 Yurt yay.)

"Üretimin (ve dolayısıyla içpazarın) esas olarak üretim araçlarından dolayı gelişmesi," diyor Lenin, "yanılsamalı görünür ve kuşkusuz bir çelişki teşkil eder. Bu, 'bizzat kendisi amaç olan' gerçek 'üretimdir.' - tüketimde buna tekabül eden bir genişleme olmaksızın üretimin genişlemesidir. Ama bu, doktrine ilişkin bir çelişki değil, gerçek hayatın çelişkisidir; tam da kapitalizmin yapısına ve bu toplumsal ekonomi düzeninin öteki çelişkilerine uygun düşen türden bir çelişkidir. Tüketimde buna tekabül eden bir genişleme olmaksızın üretimin genişlemesi, kapitalizmin tarihi misyonuna ve özgül toplumsal yapısına uygun düşmektedir; birincisi, toplumun üretici güçlerinin geliştirilmesinden ibarettir; ikincisi; bu teknik başarımlardan nüfusun çoğunluğunun yararlanmasını engeller."²²

Tekniğin, üretim araçlarının gelişmesi, emekçilerin refahı ile sonuçlanmıyorsa, bunun nedenini, tarihsel ve toplumsal olanın dışında, muhayyel bir plancılıkta değil, mülkiyet ve sınıf ilişkilerinde aramak gerekir. Bunun yerine, üretim araçlarının öncelikli gelişmesinin ücretlerin yavaş artışı demek olduğunu ileri sürmek, emek ile üretim aracının, teknik gelişme ile işçi sınıfı çıkarlarının çeliştiğini empoze etmektir. Ve bu, sadece kapitalizmin ilerici tarihsel misyonu karşısında darkafalılık olmakla kalmaz. İnsanlığın tüm toplumsal ilerlemesinin reddi demek olur. Y. Küçük, işçileri üretim araçlarına öfkeye yönelten ilkel sınıf güdüsünü, kurtuluşun ilerici teorisi diye satmaya kalkmaktadır.

Anlayışının, günümüzün ilişkileri açısından anlamı bu ise, geleceğin toplumu açısından nedir? Marksizmin kapitalizmi eleştirisi, hiçbir zaman düşük ücretler temeline oturmaz. Bu nedenle, kapitalizmin alternatifi sosyalizm, "yüksek ücret modeli" değildir. Böyle birşey ancak burjuva sosyalizmdir. Sosyalizm, kapitalizmin iktisadi temelini ve mirasını devralarak, sınıfsız toplum hedefine doğru gittikçe kapitalizmden uzaklaşarak ilerleyecek ise, tüketim nesneleri üretimine öncelik veren bir "büyüme modeli", gerçekte, geri bir iktisadi konuma sürüklenmenin modelidir. Emekçilerin yaşam düzeyinin yükseltilebilmesinin ise ancak sistemden devralınan, üretici güçlerin gelişmesinin mümkün kıldığı koşullardan apayrı, sihirli bir formülü yoktur.

---

²² V.İ. Lenin, Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi, s. 41. abç., Sol yay.

Bugün, Alman işçilerinin gündemine, 35 saatlik iş haftası, pratik bir mücadele sloganı olarak girmişse, bu, teknik ilerlemenin, el emeğinin rolünü son onbeş yirmi yılda hızla azaltmış olmasının sonucudur. Kapitalizm haftada 5 gün, yedişer saat çalışmayla yaşamsal ihtiyaçların karşılanabildiği bir noktaya gelmiştir. Ama kapitalizm çelişkisiz varolamayacağı ve çelişkileri büyültmeksizin gelişemeyeceği için, bu ilerleme, gene Almanya'da, işsiz sayısının 2 milyon dolayına çıkmasıyla birlikte olabilmektedir. Kapitalizm, haftada 5 gün 7 saatlik işgünü noktasına geldiğine göre, bir an için 2 milyon dolayında işsize iş verildiğini tasarlarsak 7 saatlik işgünü, pekala 5 saate düşebileceğine göre, herkesin, zorunlu ihtiyaçlar için, günde, diyelim 2 saatlik çalışmasının yeterli olduğu, geri kalan zamanı, örneğin resim yaparak ya da fizik öğrenerek geçirdiği geleceğin toplumunu kurabilmek için, üretim araçlarının gelişmesinin dışında bir yol, var mıdır?

Elektiriğin ve traktörün damla olduğu 1930'ların Sovyetler Birliği'nde, üretim araçları üretiminin geliştirilmesi, zorunluluktur. Yanlış olan bu değildi. Sosyalizmin, "yüksek ücret sosyalizmi" şeklinde yozlaştırılmasıydı.²³ Bu deneyin eleştirel bir değerlendirmesi Yalçın Küçük'ten umulamazdı. Her ne kadar, yarım küsur yüzyıl yaşanmış ve muhtemel sonuçlarına, en tam şekilde ulaşmış olsa bile.

23 Bu dönemde Sovyetler Birliği'nin iktisadi politikası, sosyalistlerin ücretlilik sisteminin kendisini ortadan kaldırma amacını tekzip eden, ücreti fetişleştiren bir yüksek ücret sosyalizmi olmuştur. Bunun sonuçlarından birinin, ücret farklarının (hem üretimde hem siyasal kurumlarda) açılması olduğu, biliniyor. Bu politikayı, üretim araçları ile tüketim nesneleri üretiminden birinin önceliği şeklinde bir tercih meselesine indirgemek, sorunu kısır bir tartışma içinde boğmaktır. Ne var ki sosyalist yazınımızda, o yılların Sovyet deneyi tartışılırken, üretim araçları üretimine ağırlık verilmesi, emekçilerin refahına aykırı politika izlendiğinin apriori kanıtıymış gibi gösteriliyor. Örneğin D. Perinçek'i eleştirdiği yazısında M. Gündüz şöyle diyor:

"Perinçek'in iddiasına göre, Stalin döneminde tüketicinin ve halkın ihtiyaçları, Kruşçev ve Brejnev dönemlerine göre daha çok kollanmış ... Stalin döneminde ağır sanayi için kullanılacak üretim araçları %72, tüketim için kullanılacak üretim araçları % 28 iken, Kruşçev döneminde bu oran %78'e %22, Brejnev döneminde %82'ye % 18 olmuştur.

"Bu büyük iddia karşısında dönüp yeniden rakamlara bakıyoruz. Stalin döneminde ağır sanayi için kullanılan üretim araçlarının oranı %72

Bunun için, emekçilerin refahının her sisteme uyan ortak bir planı düşüncesinden vazgeçmek, iktisadi olayları, 5 ton çimento, 20 kilo

iken, Kuruşçev döneminde %78 olmuş. Yani %6'lık bir artış, Perinçek'e göre, proletarya iktidarından devlet sınıfının iktidarına geçişin somut niteliksel göstergesi oluyor.

Peki... Stalin dönemindeki %72'ye %28'lik büyük orantısızlık neyi gösteriyor? Perinçek bu büyük orantısızlığın üzerinde hiç durmuyor. ... Ağır sanayiye büyük ağırlık veren ve tüketiciyi hiçe sayan, emekçilerin emeğini ağır sanayi için gaspeden sistem esasen Stalin tarafından kurulmuştur. (Sosyallst Birlik, S.1, s. 79)

Emekçilerin refahını veya daha "hoş" bir ifadeyle "tüketicinin korunması"nı, ağır sanayi ile tüketim sanayi arasındaki yüzde oranı sorunu olduğunu sananlar apaçık ki, toplumsal üretimin gerçekleşmesi diye bir sorundan habersizdirler. Ama daha önemlisi şunu söylemek gerekir: Özellikle de D.Perinçek ve Aydınlik geleneğinden gelenlerin tek boyutlu düşünce tarzında sorunların -en karmaşık teorik sorunlar da dahil- çözümü, şematik kalıplar ve mütemadiyen türeyen ikilemlerden oluşan düzlem dünyasında, bir devr-i daimdir.

Esasen sözkonusu düşüncenin kaynağı Mao Zedung'dur:

"Ülkemizin inşasında ağırlık, ağır sanayidedir... Ama bundan, geçim araçları üretiminin, özellikle tahıl üretiminin ihmal edilebileceği sonucu kesinlikle çıkmaz.

"Bu ilişkiyi ele alırken ilke hataları yapmadık. Sovyetler Birliği ve bir dizi Doğu Avrupa ülkesine göre daha başarılı olduk... Onların tek yanlı bir şekilde ağır sanayiye ağırlık vererek tarımı ve hafif sanayiye ihmal etmeleri, mal darlığına ve paralarının istikrarsız olmalarına yol açmaktadır.

"Şimdi önümüzdeki mesele, tarım ve hafif sanayide daha büyük bir gelişme sağlamak amacıyla ağır sanayi yatırımları ile tarım ve hafif sanayi yatırımları arasındaki oranı doğru bir şekilde ayarlamaktır. Bu, artık ağır sanayiye öncelik verilmediği anlamına mı gelir? Hayır, öncelik hâlâ ağır sanayidedir ve yatırımlarımızda hâlâ ona ağırlık verilmelidir. Ama tarım ve hafif sanayinin yatırım oranı bir miktar artırılmalıdır.

"Burada şu soru ortaya çıkmaktadır: Ağır sanayiye geliştirme isteğiniz samimi mi yoksa sahte mi, güçlü mü zayıf mı?

"Şimdi ağır sanayimizi geliştirme konusunda iki yaklaşım vardır: Biri, tarımı ve hafif sanayiye daha az geliştirmek, diğeri ise onları daha fazla geliştirmektir." (Seçme Eserler, C.5, s. 324, 325, Aydınlik yay.)

odun, 40 balya pamuk, vs. değil, insanlar arasındaki ilişkilerin toplumsal biçimlenişi olarak ele almak gerekir.

Bilimsel Ahlâka Dair Birkaç Söz

Y.Küçük'ün, teorisini kurarken, K.Marx'ı Keynes gibi bir iktisatçıyla aynılaştırmaya, neden ihtiyaç duyduğu sorusu akla geliyor; Gerçekten, buna niçin gerek vardı? Y. Küçük, gerçeğe en küçük bir bağlılık duysa idi, bilimsel ahlaka tümünden aykırı bu suçu işlemeye yeltenmezdi. Yeltenmemeliydi.

J.M. Keynes, Marx'ın sözleriyle "... burjuvazisinin günlük kullanımı için en münasebetsiz olayların en akla uygun açıklamalarını arayan", burjuvazinin "bayağı düşüncelerini bilgiçe sistemleştirmeye ve bunları ebedi gerçeklermiş gibi ilân etmeye kalkışan" ²⁴ vülger ekonomiye aşırı bir örnek teşkil eder. Başyapıtı Genel Teori, "aldatıcı ve kötü sonuç verici" dediği ²⁵ klasik politik ekonomiye, onun düşünce birikimi ve yöntemine karşı bir savaştır; Burada Keynes, Kapitalizmin iktisadi yasaları ve bunların incelenmesi yerine, "psikolojik yasalar"ı geçirir; bugünün üretim amacı kâr'ı "insan doğasındaki risk alma özelliği" ²⁶ ile ilişkilendirir, yatırımlarda "insanların sinirsel, ruhsal ve hatta sindirim durumları" vd. nin rolünden dem vurur.²⁷ O'na göre şu "sekiz güdü" bireyleri gelirlerini harcamaktan alıkoyar: "İhtiyarlık, öngörülük, hesaplılık, hırslılık, başına buyruk-

---

Mao Zedung, sorunu, sonsuz karşıtlıklar yaratma metoduyla ele alıyor: Ağır sanayi- hafif sanayi, öncelik vermek-ihmal etmek, bir miktar daha fazla- bir miktar daha az, samimi-sahte, güçlü-zayıf, vb. vb. Böylece bir ikilemin cevabı, bir başka ikilemle veriliyor. Bu cevaplarla tatmin olmayıp, eğer hâlâ, "ağır" sanayi ile "hafif" sanayi arasındaki doğru oran nedir, diye soracak olan okuyucu varsa, kendi aklından şüphe edip, Mao Zedung düşüncesinden şüphe etmemesini salık veririz.

24 K. Marx, Kapital, C I, s.96, Sol yay.

25 J. M. Keynes, İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi, s 1, Minnetoğlu yay.

26 Agy., s.151

27 Agy., s. 165

luk, girişkenlik, gurur ve cimrilik." Tüketim "güdüleri" ise, "haz duygusu, öngörüsüzlük, cömertlik, düşünmezlik, gösteriş ve savruluk"tur. ²⁸

Keynes, kapitalizmin iki kusuru, "tam istihdamın sağlanmamış olması" ve "servet ve gelir dağılımının keyfe bağlı ve adaletten yoksun bulunmasıdır" der. ²⁹ "Etkin talep" yasasının kamçılanmasıyla tam istihdamın sağlanabileceğini, işsizliğe çözüm bulunabileceğini söyler. Hem bunu hem şunu söyler: "...tam istihdam ya da tam istihdama yakın bir durum bile geçici olduğu gibi seyrektr." ³⁰ Kısacası başyapıtı Genel Teori, içine, yüzeysel, eklektik, çeşit çeşit düşünce ve formül kırpıklarının atılmış olduğu bir bulamaç çorbasıdır. Ve Keynes bunu, 1929 dünya buhranının, büyük kitlesel işsizliğin kapitalizmi temelinden sarstığı bir sırada, 1936'da yazmıştır. II. Dünya Savaşı'nın özel koşulları olmasaydı, herhalde Keynes, "tam istihdamın sağlanması" "teori"siyle bu kadar "üne" kavuşmuş olmayacaktı.

Bu özel koşullar, üretici güçlerin (maddi ve insan) dünya savaşıyla büyük bir yıkıma uğradıktan, ancak, insanlığın gördüğü en büyük tahribata uğradıktan sonra, yeniden gelişme yolunun açılabilmiş olmasıdır. 1929 sonrası yıllardaki işgücü fazlalığı yerine, bu kez işgücü eksikliği duyulmaya başlanmıştır. Bu işgücü kıtlığı, Avrupa ülkelerine hızlı emek göçünü gerektirecek kadar fazladır. Savaşın maddi kayıplarının onarılması, üretim artışı sağlanmaktadır, vb. "Tam istihdam", "etkin talebin harekete geçirilmesi" vb. "teori"lerinin, bu dönemde burjuva iktisadın baş sloganları olmasından daha anlaşılabilir, ne olabilir? Hele de bu sloganlar, kapitalizme ilişkin umutları, sistemin, artık tüm hastalıklarından kurtulmakta olduğu inancını beslemeye en uygun düşen gerekçeler sağlayacaksa. Bu yüzden, kapitalizmin "talep artışı" ile hastalıklarından kurtulacağını müjdeleyen adamın ayetleri, Batı'da "Keynes Devrimi" olarak adlandırılmıştır.

Burjuvazinin, baştaçı ettiği Keynes'in kutsal dogmalarını, daha sonra kendi eliyle tahtundan indirip, bu kez, "aşırı talep"i doğurduğu felaketleri ünleyen M.Friedman'ı göklere çıkarması neyle açıklanabilir? Koşullar. Değişen, gerçekten de koşullardır ve emperyalist burjuvazi,

---

28 Agy., s.109

29 Agy., s.396

30 Agy., s.261

özellikle bağımlı ülke halklarının boğazını daha fazla sıkmanın "bilimsel" nedenlerini keşfeden, "talebin yol açtığı kötülükler"de kapitalizmin hastalıklarının nedenini gören bu Friedman şarlatanını ödüllendirmekte, bir çelişki bulmamıştır.

Burjuva iktisat, onu lafta reddeden sol muhaliflerinin aksine, burjuva sınıfın genel ve sürekli çıkarlarıyla doğrudan doğruya bağlanmış olduğunu, açık seçik ifade etmekte tereddüt etmemiştir. Nitekim Keynes, emekçi sınıfların sefaletinin gerekli olduğunu vaazetmekle ünlü Malthus'tan hayranlıkla söz etmiş, Malthus'un, etkin talep yetersizliği kavramının, işsizliğin "bilimsel açıklaması" olduğunu söylemiştir. ³¹ İşte bu "bilimsel açıklama", "etkin talep"i, yeri geldiğinde kurtuluşun, yeri geldiğinde de felaketin habercisi, sayıları "aşırı" olan çalışanları doğanın sofrasından kovmanın gerekçesi olmaktadır.³²

Y.Küçük'ün, Marksçı görünüp Keynes'te dayanak bulmasının, "işçiler kazandıklarını harcarlar, kapitalistler harcadıklarını kazanırlar" tekerlemesini "özlü deyiş" diye nitelendirmesinin³³ nedeni, sanırsanız, yeteri kadar açıktır. Küçük'ün ücret artışlarının zorunluluğunu varsayan "eşitlik" teorisi, Keynes'in, talebin güçlendirilmesinin kapitalizmin sorunlarına çözüm olacağı görüşünden türetmedir.

Y.Küçük, bu yavanlığı Marksistleştirmeye çalışırken, Marx'ta kendine uygun birşey bulamamıştır. Ama eğer dikkatle okusaydı, Marx'ın teorisinde kendi tezlerinin eleştirisini bulacaktı. Bu teori, her şeyden önce, iktisadi olayları, sınıf, mülkiyet ilişkilerinin yerine, piyasa ilişkilerinin yüzeysel görünümünü ve çelişkilerini (arz-talep, para-fiyat, vb.) geçirerek ele alan burjuva iktisadın temelli bir eleştirisi

---

31 Agy., s.384

32 "Daha şimdiden sahiplenilmiş bir dünyaya gözlerini açan adam, ana babasından haklı olarak talep edebileceği bir geçim olanağı sağlayamıyorsa ve toplum onun emeğini istemiyorsa, yiyeceklerden en ufak bir pay isteme hakkının olduğunu ileri süremez ve hatta, gerçekte, onun bulunduğu yerde bir işi yoktur. Doğanın görkemli şöleninde ona boş yer yoktur. Doğa ona defolmasını söyler ve sofradaki bazı konukların acıma duygularını uyandırmayacak olursa, kendi buyruğunu derhal yerine getirir." (Malthus, Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme, aktaran R. Meek, K. Marx-F. Engels'in Nüfus Sorunu ve Malthus, derlemesi içinde. s. 15, abç., Sol yay.

33 Quo Vadimus, Nereye Gidiyoruz? s. 56

üzerine oturur. Onun özel olarak Malthus'a yönelttiği eleştiriler, işsizlik, yoksullaşma, vb. sorunları -Keynes'te olduğu gibi- talebin değişen durumuna göre açıklayan burjuva yaklaşımın eleştirisidir.

V.İ.Lenin de, Rusya'da Marksist teorinin yerleşmesi uğruna mücadelede, kapitalizmin eğilimlerini emekçilerin mevcut talebine bağlı olarak açıklayan Narodniklerin tezlerini eleştirmiş, (Narodnikler, yığınların yoksulluğu, iç talebin yetersiz olması yüzünden, iç pazarın daraldığını, Rusya'da kapitalizmin gelişemeyeceğini ve geleceğinin olmadığını ileri sürüyorlardı.) kapitalizmin bunalımlarını taleple açıklayan Sismondi'nin ve onun Rus taklitçilerinin görüşlerini inceleyerek geçersizliğini göstermiştir.³⁴

* * *

Konu, teorik olarak bütünüyle açıktır. Ancak burada, siyasal planda yeni olguların varlığı gerekçesiyle kapitalizmin niteliğinin değişikliğe uğradığını ileri süren ve Marksizmin burjuva ideolojisine karşı kazandığı teorik ilerlemenin kazançlarını berhava eden yaklaşıma değinmeden geçemeyiz. J.V.Stalin, II. Dünya Savaşı sonrasını değerlendirirken şunları söyledi:

"İkinci Dünya Savaşının ve bu savaşın ekonomi üzerindeki etkisinin en önemli sonucu, bir tek, evrensel dünya pazarının çözülmesi olmuştur. Bu da, dünya kapitalist sisteminin genel bunalımının daha sonraki ağırlaşmasını belirlemiştir."

İkinci Dünya Savaşı sonrasında "Çin'in ve Avrupa'daki halk demokrasisi ülkelerinin kapitalist sistemden koptuğu ve Sovyetler Birliği ile birlikte, kapitalist cepheye karşı, güçlü ve tek bir sosyalist cephe kurdukları görüldü. İki karşıt cephenin varlığının ekonomik sonucu şu olmuştur ki, bir tek ve evrensel dünya pazarı çözülmüş ve böylece günümüzde birbirine karşıt olan iki dünya pazarı ortaya çıkmıştır.

"Bunun sonucu olarak (Amerika Birleşik Devletleri, Büyük Britanya, Fransa gibi) başlıca kapitalist ülkelerin güçlerini dünya kaynaklarına uygulayış alanları genişlemeyecek, ama azalacaktır; dünya pazar-

34 V.İ. Lenin, Œuvres Complet, V. I, A Propos de la Question Dite des Marchés; V. 2, Pour Caractériser" le Romantisme Economique (Sismondi et nos Sismondistes Nationaux), Edition du Progrès Moscou, Edition Sociales Paris.

ları karşısındaki durumları ağırlaştacak ve işletmeler, üretimlerini daha da kısmak zorunda kalacaktır. İşte dünya pazarının çözülmesi sonucunda dünya kapitalist sisteminin genel bunalımının ağırlaşması özellikle bu anlama gelir.

"Bu durumda ... Lenin'in, çürütmesine karşın 'kapitalizmin bütünü ile eskisine göre çok daha hızlı geliştiği' hakkında 1916 ilkyazında ifade ettiği ünlü tezinin hala geçerli olduğu iddia edilebilir mi?

Bence iddia edilemez. İkinci Dünya Savaşının yarattığı yeni koşullar karşısında bu ... tezin eskimiş olduğunu kabul etmek gerekir."³⁵

Dünya pazarının coğrafi ölçeği ile kapitalizmin niteliği arasında nedensel bağ, ne olabilir? Sovyetler Birliği, Çin, Doğu Avrupa ülkelerinin kopuşuyla dünya pazarının daralması sonucu, kapitalizmin gelişme dinamiğini yitirdiği iddiası nasıl açıklanabilir? J.Stalin için pazar kavramı, meta üretiminin gelişmesinde belirli bir aşamaya tekabül etmiyordu. Üretimin bireysel üreticiler tarafından yürütüldüğü, bu yüzden de ürünlerin, ancak arzı ve sınırlı olarak değişime sokulduğu kapitalizm öncesinin koşullarındaki bir ilişki gibi görülmüyordu. Şu nedenle ki, burada pazar, değişimin arzı ve sınırlı karakteri nedeniyle, tüketicilerin talebine mutlak olarak ve sıkı sıkıya bağımlıdır. Üretim talebi değil, esas olarak talep, üretimi belirler. Dolayısıyla, değişime konu olan malların boyutu, değişimin yayıldığı coğrafi alanın genişliği ölçüsündedir. Oysa kapitalizmde, toplumsal bir faaliyet olarak yürütülen üretim, değişim değeri elde etmek, yani pazar içindir. Emegın kendisi de, artık değişim değeri olan bir meta işlemi görür. Toplumsal işbölümünün gelişmesi, nüfusun çoğunluğunun ücretli işçi ve ücretle geçinenler haline gelmesiyle, bunların tüketim, dolayısıyla talep düzeyi de belirlenmiş olur. Bu talebin sınırları, kapitalist üretimin sınırları tarafından önceden çizilmiş olur ve yeni talebi de, gelişme ile birlikte, üretimin kendisi yaratır. İç pazar, bireysel tüketimle doğrudan sınırlanmaksızın esas olarak üretim araçları üretiminin gelişmesiyle büyür.

Kapitalizmin özellikleri, pazar dünya çapında kurulduğunda daha belirgin bir hal alır. Gerçekte dış pazar ihtiyacını doğuran, üretim araçları üretimi kapsamındaki dalların gelişmesinin diğerlerini geride bırakması, bunların, diğerlerinin gelişmesini beklemeden dış pazar ara-

---

35 Son Yazılar, s. 88, 89, 90, Sol yay.

maya yönelmesidir. Bir başka deyişle, dünya pazarını yaratan, kapitalist gelişmenin kendisidir. Buradan, bu pazardaki daralmanın, daha doğrusu kopuşların, neden kapitalizmin niteliklerinde bir değişikliğe yol açmayacağı anlaşılır. Kapitalizmin eğilimleri coğrafi sınırlara göre değil tarihsel olarak ortaya çıkmıştır.

Kuşkusuz, bu demek değildir ki, çağımızda pazar, kapitalizm için hayati önem taşımaz. Ama bu, başka birşeydir, dünya pazarının yayıldığı alanı ölçü alıp, buradan hareketle onun gelişme dinamiğini kaybettiğini iddia etmek ise tamamen başka birşey. Stalin'in hiçbir zaman anlayamadığı, kapitalizmde iç pazarın genişlemesine ve dünya pazarının kurulmasına yol açan eğilimlerin ne olduğudur. Gözönüne getirdiği, alıcıların çokluğuna göre satış yapıp kâr eden semt pazarı türünden bir pazardır.

Aksi söylenmiş olsaydı bile, bu anlayış, kapitalizmi, tekniği, üretici güçleri geliştirmekten ve yığınların koşullarını iyileştirmekten yoksunluk, sosyalizmi ise bunun tersi özelliklerle belirlenen bir sistem olarak karşıkarşıya konulmasını ifade edecekti. Ancak görelî ve şarta bağlı doğru olabilen bu kıyaslama, herşeyi kapsayan bir açıklama yerine konulduğunda, hiçbirşey açıklamaz olur.

Dünya savaşıyla sonuçlanan, kapitalizmin büyük bunalımının ardından gelen sürecin, bu kehaneti fazlasıyla yalanladığı, eskimiş olduğu ileri sürülen Lenin'in tesbitini ise bütünüyle doğruladığı ve önemini yeniden ortaya çıkardığı, bir gerçektir. Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa ve Çin pazarını kaybettiği, dünya kapitalist pazarının sınırları önemli ölçüde küçüldüğü halde Batı kapitalizmi, bilim, teknik, üretim araçları alanında büyük bir sıçrama gerçekleştirdi, bu üstünlüğü ile varolan sınırlar içinde pazarı genişletmekle kalmadı, kopan ülkeleri etki alanına çekerek yeniden Batı pazarıyla ilişki ağına soktu. Fakat en önemli kazancı, kendisiyle yarışa giren Sovyetler Birliği'nin burjuva sosyalizmi nezdinde, insanlığın büyük ülküsünün geçersizliğine pratik kanıt sağlaması, "eskimiş" ve "geçersiz" olduğu ileri sürülen devrimci teoriye karşı ideolojik üstünlük sağlaması oldu.

BÖLÜM III

EMPERYALİZMİN KÜÇÜK BURJUVA ELEŞTİRİSİ ve ULUSAL EKONOMİNİN DÖNÜŞÜMÜ

Emperyalizmin Küçük Burjuva Eleştirisi

Türkiye'deki kapitalizmin ana özelliği ve işleyişi hakkında buraya kadar incelemiş olduğumuz yazarların görüşleri, sol hareketin bütünü'nün ortak teorik temeli durumundadır. Kendini, sosyalist, devrimci kabul eden çok sayıda çevre ve kümelenmelerin var olması ve ana eğilimlerin siyasal planda zıt kutuplarda bulunması nedeniyle bu saptama, bir paradoks gibi görünebilir. Ancak bu, gerçeklikteki bir paradokstur. Temel sorunlar etrafında son yıllardaki yeniden kümelenme girişimlerine karşılık, dış görünümüyle çok parçalı ve nüans ayrımlarıyla bölünmüş sosyalist hareket, esasen, pratik hedefler, mücadele metod ve araçları konusunda farklı seçimler, kısaca "siyaset" temelinde şekillenmiş, fakat siyasal ayrılıklar, özgün bir teori ve teorik mücadeleden kaynaklanmamıştır. Bu yüzden de siyasal ayrımlar, gerçek bir teorik ilerlemeye tekabül etmiyor, ve ne ilginçtir ki, Türkiye'nin toplumsal ve tarihsel gerçeklerine ilişkin az sayıda kişinin teorik çabaları, aykırı siyasal konumdaki grupların ortak teorik temeli olabiliyor. Ama yine de -çoğu unutulmuş- bir dizi program, program taslağı, mücadele platformu, vb. siyaset üzerine ayrılıkların ardından doğuyor, toplumsal gerçeklerimizle ilişkilendirilmediği için de hepsi "sapasağlam" kalmayı başanıyorlar. Bu nedenle, Türkiye'nin gerçekleri hakkında tartışma ve teorik çalışmalar, doğruları ne ölçüde içerirse içersin, siyasal tutumla ilgili sonugelmez kısır çekişmelerden, milyon kez daha anlamlı ve ilerleticidir.

Burjuva sosyalistlerin solun bütünü üzerindeki teorik etkinliği, en iyi, emperyalizm ve emperyalizme bağımlılık meselesinin kavranışında görülmektedir. Çünkü emperyalizm, kapitalist gelişmenin ulaştığı belirli bir aşamadan başka birşey değildir ve kapitalizmin tüm içkin eğilimlerinin yoğunlaşmış halde kendini gösterdiği bu aşamanın, kapitalizm hakkında sömürü, kâr, bunalım gibi genel kavramlar ve birkaç tekerleme dışında bir fikri ve ayrıca düşünme çabaları da olmayanlarca (TBKP ve burjuva sosyalistlere karşı çıkan, sınıf uzlaşması fikrini reddeden çeşitli grupların durumu böyledir) yorumlanması beklenemez. Daha da önemli hale gelen bir başka neden de vardır: Türkiye kapitalist gelişmede ileri bir mesafe kaydetmiş, ve bu

listlerin kurallarının ülke ekonomisine bugünkü kadar nüfuz etmediği, dolayısıyla emperyalizmle ilişkilerin sınırlandırılmasının da, 25-30 yıl öncesine kıyasla iktisaden daha olanaklı olduğu dönem, aruk kapanmış bulunuyor. Aruk, emperyalizmle bağların koparılması, içte kapitalizme karşı daha geniş ve daha kesin iktisadi tedbirler gerektirmektedir, dolayısıyla kapitalizmin sınıfsal eleştirisi önem kazanmıştır.

Şimdi bu noktada yakın geçmişe dönüp bakalım: 1960'lı yılların ilerici ve sosyalist muhalefetini kesin ve içten bir emperyalizm aleyhtarlığı karakterize ediyordu. Küçük üreticilerin mitingleri, işçi grevleri, "emperyalist sömürüye son" şiarıyla birlikte yürütülüyor, 6. Filo limanlarımıza sokulmuyor, yabancı şirket binaları taşlanıyor, Coca Cola içilmiyordu, vb. Yazın alanında emperyalist sömürü ve yağmayı teşhir tutkusu ortalığı kaplamıştı; bağımlı ülkelerin yağması, Türkiye'ye emperyalizmin girişi, Osmanlı İmparatorluğu'nda İngiliz ve Alman emperyalizminin hakimiyeti, vb. konularda inceleme ve çeviriler aralıksız yayınlanıyor, üniversite-bitirme tezlerinin konusu bile bunlardan seçiliyordu. Emperyalizm ülkenin gelişmesini engelliyor, kaynaklarını yağmıyordu; emperyalist kurumlarla tüm ilişkiler koparılmalı, anlaşmalar feshedilmeli, emperyalist sömürüye son verilmeli, ulusal sanayinin, yerli kaynaklara dayanma temelinde ulusal ekonominin gelişmesi sağlanmalıydı. Bu talepler, ilerici ve sosyalist aydınların tesbit ettiği ve öznel arzularına dayanan gündem maddeleri değildi. Halk sınıflarının toplumsal istemlerini ifade ediyor ve ülkedeki anti-emperyalist dalgaya tekabül ediyordu. Küçük tarım üreticilerinin, daha ziyade dış pazara dönük fındık, tütün, haşhaş, vb. üreticilerinin, küçük sanayi patronlarının, müteşebbislerin çıkarlarıyla, aydınların, üniversite öğrencilerinin incinen ulusal guruyla, işçilerin iş talebiyle emperyalizm ve aleyhtarlığı çakışıyor ve yer yer de bu değişik çıkar ve arzuların dolaysız ifadesi oluyordu. Bununla birlikte "yabancı sömürüsüne son" da ifadesini bulan emperyalizme bu muhalefet, özü bakımından, kapitalizmin, ulusal sınırlar içinde, mümkün hızlı, rantabl gelişimine tekabül ediyor, ve yine özü bakımından kapitalist baskıya karşı küçük burjuva protestoyu ifade ediyordu.

Kapitalist gelişme sonucunda sayısının artışına karşılık küçük burjuvazi, büyük sermayenin, büyük çaplı sanayinin ağırlığının hissedilmeye başlanmasıyla iktisadi yaşamda geri plana itilmişti. Öte yandan

Türkiye, emperyalizm karşısında, burjuvazinin iç pazarı ele geçirmiş ve hatırı sayılır bir sermaye birikimi sağlamış olma avantajına sahipti. Bu koşullar, kapitalizme küçük burjuva protestoyu, anti-kapitalist olmayan anti-emperyalizm çizgisini, emperyalizme kafa tutan Türkiye, bize özgü kapitalizm tasarsını ve tüm küçük burjuva ütopyaları doğuran, besleyen maddi zemindi. Üstelik tarihi, toplumsal süreçleri üstten müdahalelerle hızlandırma geleneğiyle yoğrulmuş olan, ve vatani, ulusu ya da halkı türlü belalardan kurtarma hırsından muzdarip, büyük, küçük ve irili ufaklı Napolyonlar doğurmakta pek münbit bir ülkede bulunuyorduk. Küçük burjuvazi, işte böyle karakteristik bir ülkede, bu kez tüm adaletsizliklere, haksızlıklara karşı tüm sömürülenlerin sözcüsü olarak sahnedeydi.

Ekleme gerekir ki, o dönem bağımlı ülkelerin emperyalizme karşı kazandığı, ulusal devletlerin kurulmasıyla sonuçlanan başarılar, Küba, Kore vd.'nin, Vietnam'ın destansı zaferinin coşturucu etkisi, diğer yandan Sovyetler'in "kapitalist olmayan yol" tezi ve ideolojik nüfuzu, bu anti-emperyalist muhalefetin sosyalizm olarak sunulmasını kolaylaştıran etkenlerdi.

Sosyalistlerin gözünde emperyalizmden kopuş sorunu düşsel bir niteliğe bürünmüş ve türlü fantazilerle süslenmişti. Ama olguların kendi mantığı ve iç yasaları vardı. Her ne kadar sosyalistler, emperyalizmin kaadir-i mutlaklığına inanıyorduysalar da, gerçekte, emperyalizmin müdahalesi ve etkisinin, kapitalizm çerçevesinde olabildiği ölçülerde sınırlandırıldığı koşullarda, iç pazar gelişti. Bu süreç, ister istemez, bir yandan sermayenin daha çok güçlenmesi, sınıf çelişkilerinin büyümesi ve sermayenin, işçiler, tarımsal üreticiler, küçük patronlar yığınının tepesindeki ağırlığının artuşını getirdi. Öte yandan iç pazarın gelişmesi dış pazar ihtiyacını ortadan kaldırmadı. Tersine şiddetlendirdi. Yine beklenenin aksine bu süreç, emekçi yığınların daha iyi yaşam koşullarına kavuşması ve emperyalizme bağımlılığın ortadan kalkmasına doğru ilerlemedi. Tam da emperyalist sömürüye son talebiyle ileri atılan demokratik muhalefetle paradoksal biçimde, emperyalizmin, uluslararası tekel ve bankaların, Düyun-u Umumiye'den bu yana en ağır baskısı, Türkiye'nin üzerine çöktü. İç pazarın gelişmesi evrimini tamamladıktan sonra, ve sermaye, iç pazarda yabancı sermayeye getirilmiş sınırlamaları kaldırarak "dışa açılma" denen sınıf tercihini yürürlüğe koyunca, dışa bağımlılığa alternatif olarak çıkanlar burjuva

ilerleme çizgisi, bu çizgiden emperyalizme muhalefet de, ideolojik dayanaklarını ve tüm varlık nedenini yitirmiş oldu.

Bu yeni koşullarda emperyalist sömürünün haksızlığı bilinci yok oldu. İlerici aydın çevrelerde emperyalizmin övgüsü moda oldu. Bir zamanların toplumsal harekete itilim veren anti-emperyalist eylemleri, sönük birer anı, moda deyimle nostaljidir artık. Şimdi, emperyalizmle bağların koparılması talebi, çağdışı bir tutum olarak görülüyor. Bağımlılık ilişkilerinin devamını açıkça savunan TBKP, burada aşırı bir örnek teşkil etmiyor. Anti-emperyalist duyarlılığın sosyalist hareketin bütününde yok olduğu bir gerçektir. Burjuva sosyalistleri artık doğrudan doğruya, Türk burjuvazisinin dünya pazarında konumunun güçlenmesi talebiyle çıkıyor, başlıca kaygılarını bu oluşturuyor ve "dışa açılına" politikasını bu noktadan eleştiriyorlar. Onların, kapitalizmin aslı ve Türkiye'ye özgü niteliklerinin sınıflar arası çıkar birliğine yol açtığını, tam da bu dönemde keşfetmiş olmaları, raslantı mıdır? Ya da şöyle soralım: Kapitalist ilişkiler içte geçerli kabul edilirse dışta neden reddedilsin?

Emperyalizm: Dışsal Güç Dışa Bağımlılık: Dışsal İlişki

Emperyalizmle ilişkilerin devamı temelinde, örneğin dış borçlar, eşitsiz dış ticari ilişkiler konusunda birtakım somut önlemler ileri sürülmektedir. Dış borç ödemelerinin ulusal gelirin belirli bir yüzdesini aşmaması, ithalatın azaltılması, ihracatta sanayi ürünlerinin payını arttırmaya yönelik iç yatırımlar, vb. Gerçekte, bu tip çözüm önerilerinin üzerinde durmanın fazlaca bir önemi yoktur. Çünkü bunlar, belirli bir yaklaşım tarzını ortaya koyması bakımından anlam taşımakla birlikte, sorun, emperyalizme bağımlılıktan ne anlaşıldığıdır. Politik ortamdaki değişmelere, yığınlarda köklü çözüm istemlerinin güçlenmesine, şu veya bu etkene bağlı olarak siyasal çevreler, bugünkünden farklı önerilere meyledebilirler. Ama toplumsal olaylar üzerinde etkide bulunan, dönüştürücü rol oynayan, hangi iyi ya da kötü, köklü ya da yapay taleplerin sunulmuş olduğu değil, gerçeğin, aslına uygun ve geleceğin ipuçlarını veren tahlilidir.

Bu noktada, çok küçük ve kavramsal nitelikteki değişikliklerle bugüne kadar sürüp gelmiş olan ve tüm siyasal gruplar üzerinde

hükümünü sürdüren köklü bir kavrayış göze çarpmaktadır. Emperyalizme bağımlılık ilişkisinin, dışsal, yani ülke ekonomisinin aslî özelliklerine uygunluk halinde olmayan ve ondan ayrık bir olay şeklinde kavranması; bağımlılığın nedeninin ise, ülke ekonomisinin, daha doğru ifadeyle Türkiye'deki kapitalizmin geriliğinde aranması.

TBKP'nin dışa bağımlılığın içte sınıf dayanağının bulunmadığına dair yorumunu, I. Bölümde aktarmıştık. Konuyu çeşitli yazılarında incelemiş olan ve bu konudaki genel anlayışı dile getiren K.Boratav, 1945'i bir dönemeç olarak Türkiye ekonomisinin 1945 sonrasında bağımlı özellikler kazandığını belirtiyor ve bunda "dışsal belirlenmenin başat olduğu"¹ tesbitini yapıyor. Niçin dış etkenler? Bunun nedenini, ithalat-ihracat dengesini gösterge olarak (çünkü O'na göre ihracatın ithalatı karşılama oranı "dış açık ve borçlanma olgularına ve bunlara bağlı ekonomik ve siyasal bağımlılık ilişkilerine anahtar olan en güvenilir gösterge"dir.² şöyle açıklıyor:

1946 yılında, "ihracat artış hızı (yüzde 28), ithalat artış hızımı (yüzde 20) aşmış; milli hasıla reel olarak yüzde otuz dolaylarında artmıştır. Savaş yıllarında sağlanan döviz rezervleri, dış dengeyi gözetten bir sanayileşme hamlesine geçişte gerekli uyum ve esnekliği sağlayabilecek boyutta idi. Buna rağmen ... hiçbir ciddi iktisadi gerekçesi olmadığı halde büyük boyutlu bir devalüasyonla, dünya ekonomisi ile yeni bir bütünleşme biçimine geçişin ilk adımı atılmıştır. Bu adımı, ekonominin nesnel ihtiyaçlarıyla ilgisi olmayan bir 'dış yardım' enjeksiyonu izlemiş ve ithalat hacmi adetâ zorla yükseltilmiştir."³

Görüldüğü gibi Boratav, Türkiye'nin dışa bağımlılaşmasında, hiçbir ciddi, iç iktisadi neden, bulamamıştır. Bulamaması da doğaldır. Çünkü, ekonomik ve siyasi bağımlılık ilişkilerinde anahtar olan en güvenilir gösterge saydığı ihracatın ithalatı karşılama oranı, iktisadi olayların nedeni değil, sonuçlarından birisidir. Genel olarak uluslararası, ticari ilişkiler dahil, tüm iktisadi ilişkilerin kurulmasına yol açan etkenlerin sözkonusu olduğu bir sorunda, bu ilişkilerden sadece birine

---

1 K. Boratav, Kriz, Gellir Dağılımı ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu, içinde, s. 89.

2 Agy., s. 88

3 Agy., s. 89

ait göstergeler veri alındığı zaman, nedenlerin sonuç, sonuçların neden haline geldiği kısır bir döngü içinde bulunuluyor demektir. Unutuluyor ki Türkiye, iç pazarın gümrük duvarları, para politikası, özel tedbirlerle korunduğu, dışa en fazla kapalı denilebilecek 1929-46 döneminde dahi, büyük devletlerle ticari, mali, sınai ilişkiler yürütüyordu. Demek ki Türkiye, 1945'de önemli bir döviz rezervi sağlamış, dış ticaret dengesini lehine çevirmiş durumda ise, bunda, yürüttüğü bu dış ilişkilerin veya "dışsal etkenler" in, en azından belli bir payı vardı. Öyleyse, dış ticaret dengesinin 1946'dan sonra sürekli bozulmasını veri olarak dünya ekonomisi ile bütünleşme adımlarını dışsal etkenlerle açıklamak, keyfi, sübjektif bir tutumdur. Dış ticari göstergeler de dahil tüm sonuçlar, ister lehte ister aleyhte seyretsin, burjuva gelişme yolunu tutmuş bir ülkenin, dünya ekonomisi ile her türden bağlar kurmasına yol açan, ciddi, iktisadi nedenler, iç nesnel ihtiyaçlar olmalıdır, değil mi? Bırakalım bir ülke ekonomisini, sıradan bir işletme bile, kendini iflasa sürükleyen alışverişlere, ekonomi üstü dışsal zor yoluyla girmez. Bir an için Türkiye'nin, hiçbir iktisadi yarar görmediği halde, dışsal etkenlerin veya dış zorlamanın sonucunda bağımlılığa doğru sürüklenmiş, emperyalistlerin kendi çıkarlarını zorla dayatmış olduğunu kabul edelim. Ama Türkiye burjuvazisi, iç pazara egemen olabilmek için, 1946'dakinden iktisaden güçsüz olduğu bir durumda "Düvel-i Muazzama" ile savaşa girmiştir. Bu bakımdan pekala, kendi çıkarlarına aykırı olana dış zorla boyun eğmeyeceği varsayılabilir. Boratav'ın sorunu koyuş biçimi, bir tahlil ihtiyacını baştan dışlamaktadır.

Günümüze doğru gelelim. K.Boratav, 1976-80 yıllarını dışa bağımlılığın arttığı en olumsuz dönem olarak tanımlıyor. Olumsuzlukların, ekonominin "dışa kapalı" "ithal ikameci" yapısından kaynaklandığı görüşüne değinirken de, "ekonominin kronikleşen dış dengesizliklerinin ithal ikamesinin varlığından değil, yetersizliğinden doğduğunu söylemek daha uygun olacaktır."⁴ diyor.

Demek oluyor ki 1945 sonrasında Türkiye, sanayileşmesinin yetersiz olduğu bir durumda (ve döviz rezervleri sanayileşme hamlesine geçmeyi mümkün kıldığı halde) dış etkenler sonucu dışa bağımlılaşmaya başlamış, ileriki dönemde -1976-80 yıllarında- ithal ikamesinin (sanayileşmenin) varlığı değil yetersizliği, dışa

bağımlılığın ağırlaşması, dış ticari dengesizliğin kronikleşmesi sonucunu doğurmuştur. Öyleyse dışa bağımlılığa yol açan bir iç iktisadi neden bulmuş oluyoruz: Sanayileşmenin (ithal ikamesi yoluyla sanayileşmenin) yetersizliği. Burada şu soru gündeme geliyor: Sanayileşmenin, emperyalizme boyun eğmeyi önleyecek bir ölçüsü var mıdır? Yüzyılın ilk çeyreğinde Türkiye'de sanayi üretimi son derece cılız, 1946 ile kıyaslandığında "yetersiz" denecek durumdaydı. Bununla birlikte emperyalizmden bağımsız iktisadi gelişme yoluna girilebilmişti. Yüzyılın ikinci çeyreğinde, sanayi üretiminde küçümsenmeyecek bir gelişme sağlandığı halde emperyalizme bağımlılığa yönelişi, "sanayileşmenin yetersizliği"ne bağlamak, yüzyılın üçüncü çeyreğinde sanayileşme daha da ilerlemişken dışa bağımlılığın ağırlaşmasını bu kez yine "sanayileşmenin yetersizliği" ile açıklamak, bir mantık tutarsızlığıdır. "Sanayileşmenin yetersizliği" (veya "yetersizlik" kavramı) gibi, tümüyle görelî ve değişken bir ölçü ile bütün bir nesnel süreç açıklanamaz. O halde tüm bu eklektik kurguya ne gerek vardır? Bizim gibi ülkelerde, sanayideki gelişmenin emperyalizme boyun eğmeyi önleyecek ölçüsü nedir? Ya da kapitalist ekonominin gelişmesi, emperyalizme teslim olmamanın teminatı mıdır? Boratav'ın şu satırlarında bunlara bir karşılık buluyoruz:

"Ekonominin dünya ekonomisi ile ulusal (öz) kaynaklara dayalı bir eklemlenme biçimi içinde olması, ithalatın ... ihracatla karşılanabildiği bir durum olarak anlaşılmalıdır."⁵ Boratav, Türkiye'nin dünya ekonomisi ile bütünleşmesinde belirli bir biçimi temel alıyor. Bu biçim, Türk burjuvazisinin ulusal kaynaklara dayanarak yani emek, doğal zenginlikler, vd. üzerindeki mevcut egemenliği ve bu egemenliğin, içte, dış rekabetle boy ölçüşecek kertede bir güç-sınai, teknik, mali, vb. güç- haline gelerek pekişmesi temelinde dünya ekonomisiyle bütünleşmedir. İçte, burjuvazinin dış rekabetle boy ölçüşecek kertede büyük bir güç haline gelmesi, diyoruz. Çünkü, aksi halde, ulusal kaynaklara dayanmaktan, yani bu kaynaklar üzerinde egemenlikten söz edilemezdi. Ve yine, ithalatın ihracatla karşılanabildiği "bir durum", ancak bu temelde olanaklıdır.

Görülüyor ki K.Boratav, Türkiye ekonomisinin dünya ekonomisi ile bütünleşmesine değil, sadece bu bütünleşmenin, ona göre sanayi

üretimini yetersiz olduğu, bu yüzden dışa bağımlılık getirdiği bir koşulda gerçekleşmesine karşıdır. Ama O, Türk burjuvazisinin iç pazarda kesinkes üstünlük sağlaması ve rekabet gücünü artırması şartına bağlı bir bütünleşme biçimi tasarlıyor. Dışa bağımlılığa yol açmayacağını varsaydığı böyle bir bütünleşme biçimine de, artık, dışa bağımlılık değil, dünya ekonomisiyle eklemlenme, diyor.

Dünya ekonomisi ile bütünleşmenin bu biçimi, hayali bir varsayımdır. Böyle bir varsayımın mümkün olup olmadığı tartışması bizi ilgilendirmiyor. Önemli olan, Boratav'ın, emperyalizm ve dünya ekonomisi ile ilişkiler sorununda, sol gevezeliklerle dile getirmiş olduğu, burjuvazinin sınıf çıkarları, bu sınıfın büyük bir güç olmasına duyulan özlemdir.

Uluslararası arenada büyük devletlerle boyölçüşmek, dünya tarihinde rol oynamayı sağlayacak büyük bir iktisadi güç olmak, Türk aydınının 1908'den beri rüyasıdır. Ne var ki Osmanlı İmparatorluğu, bu siyasal çerçeve, trajediyle sonuçlanan maceralardan gayrisına elvermiyordu. Cumhuriyet Türkiye'si ise, gerçekle düş arasındaki sınırların birbirine yaklaşmasını sağladı. Henüz güçsüz fakat gelişme halinde olan Türk burjuvazisinin önündeki baş engel, emperyalizmin iktisadi kudreti idi; "bize en lazım şey ... fabrika, gine fabrika[dır] ... Türkiye çalışıyor üretiyor, fakat ürünlerinden başkaları yararlanıyor ... alın teri dökerek elde ettiğimiz iptidai maddeleri ... yok pahasına harice satıyoruz. Sonra yabancılar bu maddelerin şeklini değiştirerek bize iade ediyorlar ... Kırk kuruşa bir okka yün veriyoruz, aynı yünü binikiyüz kuruşa bir metre kumaş halinde yalvararak geri alıyoruz."⁶ Türkiye'nin iktisadi konumu nedeniyle o yıllarda emperyalizm, ülkenin üretici güçlerinin gelişmesini baltalayan, eşitsiz ticari alışverişlerle sömüren "dışsal" bir güç olarak kendini gösteriyordu. Türkiye, sattığı kırk kuruşluk mal karşılığında otuz-otuzbeş misli zarar etmemek, kumaşı kendi üretebilmek için, dönemin özel dünya koşullarından -dünya buhranı ve dünya savaşı- da yararlanarak, burjuva gelişmede adımlar attı. Kapitalist gelişme yoluna girmiş bir ülke, bazı belirli ve özel iktisadi ve siyasi koşullar olmadığı sürece, dünya ticaretinin ve dünya ekonomisinin dışında ve uzun bir süre kalamaz. Kapitalist ilişkilerin ortaya

---

6 Maliye Bakanı Ferit Bey'in 1921'de yaptığı konuşmadan, aktaran Y. Tezel, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950), s. 128

çıkması, nasıl ki ülke ekonomisinin değişim alanına çekilmesi ile ve üretimin değişim esasına göre yeniden örgütlenerek iç pazarın oluşumu ile sonuçlanıyorsa, aynı iktisadi nedenlerle kapitalist gelişmede her ileri adım, dünya değişim pazarının kurulmasını zorlamadan, bunu istikrarlı hale kavuşturmadan ve ulusal ekonomileri dünya ekonomik bütünlüğü içine çekmeden edemez.⁷ Bu nedenle Türkiye'nin 1946'dan sonra gittikçe daha fazlalaşan dış pazarla ilişki ihtiyacı, bu kez geriliğinin değil iktisadi ilerlemesinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu süreci somut olarak birazdan ele alacağız Burada sadece, Boratav'ın, emperyalizme bağımlılığı sırf dış ticari ilişkilerde eşitsizlik şeklinde ortaya çıkan dışsal bir olgu olarak yorumlayışına, kısmi olguları teori düzeyine yükseltirken sergilediği eklektisizine işaret etmekle yetindik.

Onun yorumuna, 1960'lı yılların emperyalizm eleştirisinin güncel bir tekrar diyebiliriz. 1945 sonrasında dünya pazarı ve emperyalizmle bağlar, Türkiye'nin çeşitli ödümler vermesi, yabancı sermaye ile ilişkilerin giriftleşmesi yönünde ilerlemiş ve içindeki sermaye birikimi emperyalizme boyun eğmeyi önleyememişti; bu gerçek karşısında ilerici aydınlar, emperyalizmden kurtulmak için yeni bir iktisadi kurtuluş savaşı gerektiği hükmüne vardılar. Emperyalizmi eleştiriyor ama onu somut ve tarihsel bir üretim tarzı olarak ele almıyorlardı. Onlara göre, üretim güçlerinin gelişmesini, toplumsal refahı engelleyen, ülke üzerindeki etkinliğini, aynı üretim tarzı temelinde değil de, salt önce komprador şimdi de işbirlikçi niteliğindeki "bir avuç" burjuvazi ya da özel sektörden kuvvet alarak kuran dışsal bir güçtür emperyalizm. Bu kavrayışın doğal sonucu olarak emperyalizmden bağımsızlaşma, kapitalizmden, sömürüden de kurtulma diye anlaşıyordu. Zaten kapitalizm denilince akla gelen şey, işçilere "emeğinin hakkını" vermeyen, gözü doymaz, zalim patronlardı. Ancak, toplumsal karşıtlıklar kendini iyice belli etmiş olduğu içindir ki, ilerici, sosyalist aydınlar, emperyalizme boyun eğmeyi önlerken aynı zamanda toplumsal refahı da getirecek bir iktisadi gelişme ya da kalkınma planı aradılar. Buldukları çözüm, ulusal sanayinin iç kaynaklara dayanarak ve devlet eliyle geliştirilmesi, emperyalizmle her türden ilişkiye son verilmesi, geri feodal ilişkilerin tasfiye edilmesi, planlı, hızlı kalkınma idi. Doğan Avcıoğlu'nda simgelenen bu çizginin özü, belki de O'nun ortaya attığı şu sorudan daha iyi ortaya konamaz: Japonya kalkındı, bu yolda çok daha önce çaba gösteren Türkiye, neden kalkınamadı?⁷

Emperyalizmin burjuva eleştirisi 1970'lerde, bu kez halkçı motifle

⁷ "Japonya, sınai kapitalizme geçen tek Avrupa dışı ülkedir. Neden Japonya bunu başarabilmiştir de, bu yolda çok daha önce çaba gösteren

gelenen bu çizginin özü, belki de O'nun ortaya attığı şu sorudan daha iyi ortaya konamaz: Japonya kalkındı, bu yolda çok daha önce çaba gösteren Türkiye, neden kalkınamadı?7

Emperyalizmin burjuva eleştirisi 1970'lerde, bu kez halkçı motifle işlenmiş olarak ortaya çıktı; devlet darbeciliği ve sonra, öncülerin bireysel terörüyle derin gaflet uykusundaki halkı uyandırma gibi yollar, pratik bir sınavdan geçmişlerdi çünkü ve sınıf karşıtlıkları çok belirgin bir hal almıştı. Bu halkçı motif, özgün olarak Dev-Yol'da simgeleşiyordu -yalnız bu "halk", gecekonduılara savrulmuş işsizler, lümpenler, işportacıardan, sanayi işçilerinden, öğrenci, öğretmen, memurlardan oluşan bir karma, özetle, ezilen, sömürülen "halkımız"dı. Bu akımın halkın taleplerini savunmakla yetinerek teoriyi önemsemediğini sanmak hata olur. Tersine solun geleneksel emperyalizm anlayışını son noktasına dek götürerek derinleştirmişlerdir.

Eskimemiş olan ve güncel açıdan önemini koruyan bu anlayışı ele almak yararsız olmayacaktır. İşte birkaç pasaj:

"Emperyalistlerin az gelişmiş ülkelere değerlerinin üstünde fiyatlarla (tek el kârı ile) mal satmaları ve bu ülkelerde üretilen malları değerlerinin altında fiyatlarla satın almaları genel olarak tekelci kapitalist (emperyalist) dönemin belirleyici niteliklerinden biridir."

Emperyalistler, ülkenin doğal kaynaklarını sömürmektedir, "bir taraftan emekçi halka ait olması gereken doğal kaynaklara el konulmakta, diğer taraftan ucuza kapatılan bu girdilerle üretilen mallar değerlerinin çok üzerinde tekel fiyatlarıyla geri satılmaktadır."

"Emperyalizmin geri bıraktırcı etkisi nedeniyle işsizlik ve büyük işsizler ordusu ortaya çıkar."

Sonuçta, "ülkede yaratılan değer halkın yararına olarak sa-

Türkiye gibi ülkeler başarısızlığa uğramıştır? ... Çünkü Japonya, Batı kapitalizmi tarafından sömürge yada yarı-sömürge haline getirilmekten kurtulan tek Avrupa dışı ülkedir. Bu sayede Japonya bağımsız bir milli kalkınma izleyebilme şansını elde etmiştir."

"Japon mucizesi'nin sırrı, onun bu bağımsız milli kalkınma olanağına sahip olmasında yatmaktadır. Ekonomik bağımsızlık, bunun içindir ki, bir duygusal istek değil, kalkınmanın vazgeçilmez ön şartıdır." Doğan Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni, Birinci Kitap, s. 93, 94, 96, Tekin yay.

nayileşmeye yöneltilmemekte, emperyalistlerin ve emperyalistlerle bütünleşmiş ve işbirliği içindeki küçük bir sömürücü azınlığın yararına olarak ülke dışına aktarılmakta veya ülke içinde sömürünün daha etkin bir şekilde sürdürülmesinde kullanılmaktadır.

"Bu faaliyetin [emperyalistlerin ucuza alıp pahalı satma faaliyeti] sürdürülmesi ise bu ülkelerde bir işbirlikçi ticaret burjuvazisinin (komprador burjuvazi) yetiştirilmesi ile bir arada yürütülür. Komprador burjuvazinin üretim süreci ile hiçbir bağlantısı yoktur. Tek işlevi, gelişmiş kapitalist ülkelerdeki tekellerin komisyonculuğunu yapmak, onların ürünlerini vatandaşı oldukları ülkelerde pazarlamaktır.

"Komprador burjuvazi bu süreç içinde tekelci sanayi burjuvazisi haline dönüşmüş, emperyalist tekellerle ülke içinde ortak yatırıma girmiş onlarla bütünleşmiştir. Emperyalist tekellerin tekel fiyatlarıyla mal satılabilecek pazar sorununa bir çözüm arayışının ürünü olan bu bütünleşme, ortaya 'çarpık' ya da 'dumansız bacasız sanayileşme' diye niteleyebileceğimiz yeni bir model çıkarmıştır."⁸

Yukarıdaki satırlar, Tüm İktisatçılar Birliği yayınlarından yapılmış bir derlemede yer alıyor. Yazıldığı tarih 1974. 1989'da yeniden yayınlanırken şu sözlerle sunulmuş: "Yazılanlar bugün için de fazlasıyla geçerlidir."⁹ Yukarıdaki satırlarda hemen göze çarpan hayli iddialı üfürülmüş tesbitleri, yazıldığı çalkantılı dönemin esintisine de bağlayarak bir parça mazur görmek mümkün olabilir. Ama bunları on beş yıl sonra da "fazlasıyla" geçerli saymayı mazur görebilmek için teorik fukaralığı fazlasıyla meziyet kabul etmek gerekecektir.

Yukarıdaki satırlarda tanımlanan emperyalizm şöyledir: Geri ülkeleri, tefeci kurnazlığı ile "değerinin üstünde" mal satıp "değerinin altında" mal alarak dolandıran, doğal kaynakları yağmalayan, üretici güçlerin gelişmesini "burjuvazi" (kendi "yetiştirdiği" burjuvazi) ile engelleyen bir güç. Emperyalizm; tefeci kurnazlığı, dolandırıcılık, yağma - yeni ve "bilimsel" emperyalizm tanımı böyle. Emperyalizmin iktisadi egemenliği ve niteliği, ilk sermaye birikimi dönemine özgü bir tür korsan-Donkişot tiplmesiyle ortaya konmuştur. Burada eksik olan tek şey, emperyalistlerin bu soygunda, elde kılıç, at üstünde olmayışdır.

---

8 Emperyalizm ve Türkiye, TİB yayınlarından derleme s. 17, 23, 25, abç. Patika yay.

9 Agy., s. 14, Tanju Akad imzalı tanıtım notundan, abç.

sat bilimini halkın yararına kullanmak" amacıyla¹⁰ yaptıkları çalışmalar sonucu, emperyalistlerin, "değerinin üzerinde" mal satışı hilesiyle, biz "zavallı" geri ülkeleri dolandırdıkları keşfediliyor, iktisat bilgisizliğine eşsiz bir katkı yapıyor.

Henüz değer üretiminin yerleşiklik kazanmadığı, ürün değişiminin arizi nitelikte olduğu kapitalizm öncesi toplumlarda değişim, fiyat sisteminde ifadesini bulmuyordu. Bu yüzden alışverişlerde hile ve kandırmaca, kazançlı çıkmanın yolu olabiliyordu. Ama tüm iktisadın değişim değeri elde etmek üzere örgütlendiği kapitalizmin bir üst aşaması olan emperyalizmin dünya ticaretindeki yerini, Anadolu'nun kimbilir hangi ücra köşesinde, anılarda kalmış olan çerçilerin boncukla elörme yün çorap değiş tokuşu benzeri yöntemlerle açıklamaya, cehaleti, "halk yararına bilimsel çalışma" diye yutturma denir. Bağımlı ülkelerle emperyalistler arasında eşitsiz ticari ilişki, bir vakiadır, gerçektir. Bunun nedeni, değer, mutlak ve ideal tek bir fiyat ölçüsüne sahip olması değildir. Değerin böyle bir ölçüsü yoktur. Bizi değerin fiyatla ifade edilmesi, bir malın değerinin birbirinden farklı fiyatlarla ölçülmesini varsayar. Emperyalistlerin dünya ticaretindeki üstünlüğü, metanın değerini, onda maddeleşen toplumsal emek zamanını teknik üstünlükle azaltarak düşürmeye dayanır. Ve yüzyılın başlarında, "bize en lazım şey fabrika ve gine fabrikadır" diyen Cumhuriyet'in Maliye Bakanı, bunun bilincindedir. K.Marx'ın değer tahlilinden habersiz olacak kadar Marksist araştırmacılarımızı bunu anlamaktan yoksun kılan, burjuva kuruntularıdır. Bu kuruntularıyla, değer üretimini idealleştirerek karşı çıktıkları burjuva sistemin düşünce düzeyinin fersah fersah gerisinde kalmışlardır.

İşin bağımlı ülkeler cephesi ise daha bir traji-karikatür örneğidir; emperyalizm, geri ülke toprağına, dışarıdan komprador burjuvazi ekiyor, onu yetiştirip üretici güçlerin gelişmesini engelliyor! Burada, engelleme derken söz konusu edilen, elbette kapitalizme özgü çelişkiler değildir. Bağımlı ülke burjuvazisi dolandırıcıların işbirlikçisidir, işte o kadar.

Onların "halkın yararına sanayileşme" (aynen böyle) ile ne ilgisi olabilir? İşte o kadar.

---

10 Türk İktisatçılar Birliği'nin 1974'te kuruluş amacı böyle tanımlanıyor, Agy., s. 10

Geri ve Çarpık Kapitalizm ile İleri, Uyumlu, İdeal Kapitalizm

Geri ve çarpık kapitalizm, dumansız bacasız sanayileşme, montaj sanayi ... ; solun, ülkedeki kapitalizm hakkında ortak kanısı böyledir. Önyargılar, hele de bunlar materyalist dünya görüşü adına savunuluyorsa, dirençli ve uzun ömürlü olmaktadır. Ülkedeki kapitalizm tanımında böyle klişelerle yetinilmiş olması, toplumsal gerçeklerimiz hakkında tartışma ve fikir üretme zeminini, 68'lerden bu yana ne yazık ki köreltmış durumdadır.

Ama ortada gerçekler var. Türkiye kapitalizminin son onbeş yirmi yıldaki ilerlemesi somuttur, apaçıktır. Geri kapitalizm, yarı-fedol Türkiye, montaj sanayi gibi klişeler, önyargılar, fazlasıyla eskidi, aşındı, bunlar artık hiçbir işe yaramıyorlar. Bir gerçek olan kapitalizmin günümüzdeki ilerlemesi, bazen sessizce, gönülsüzce veya zımnen kabul ediliyor. Ama ne söz konusu önyargılara dokunuluyor, ne de bunlarla hesaplaşmaya çaba gösteriliyor. Bir yandan, geri kapitalizm, az gelişmiş ülke teşhisleri "elbette" doğru değildir. Türkiye "orta derecede" gelişmiş kapitalist bir ülkedir deniyor, böylece bir şemanın yerine bir başkası geçirilerek sorunun özü geçiştiriliyor. Diğer taraftan ise, Nabi Yağcı'nın sözleriyle, Türkiye işçi sınıfı küçük işletmelere dağılmış birkaç milyondan ibarettir, sınıfın gücünü abartmamak gerekir, tesbitiyle kapitalizm, sanayi işçilerinin ve fabrikaların sayısına indirgeniyor; bu yolla kapitalizmin temelleri ve itici güçleri olduğundan güçsüz gösteriliyor. Yahut burjuva teoriler imdada yetişiyor; kapitalizm gelişti ancak bizde sınıf ilişkileri klasik tipte biçimlenmedi, yüksek ücretli bir model ortaya çıktı deniyor, ya da böyle bir modelin (ABD'de olduğu gibi!) varolduğu iddia ediliyor, vb. Sonuçta, gerçeklere meyledilmiş, fakat bu yönelim ondan uzaklaşmanın, gerçeği inkarın adımı olmuştur.

Aslında sorun özü bakımından Türkiye'de kapitalizmin ileri mi, orta derecede mi, yoksa geri mi olduğunu saptama sorunu değildir. Kötü bir şemaya karşılık daha iyi bir şemanın seçimi değildir. Ülkedeki proleterlerin sayısının birkaç milyon mu yoksa birkaç on milyon mu olduğu sorunu da değildir. Sorun öncelikle kapitalizm hakkında burjuva önyargılardır. Ne demek "geri ve çarpık" kapitalizm ? Mükemmel, uyumlu, ideal bir kapitalizm, yeryüzünde var

mıdır? Gerilik, bu ne ile kıyaslandığına bağlıdır. Altmış yıl öncesiyle kıyaslandığında, Türkiye'de kapitalizm her bakımdan ileri bir noktadadır. Bu, tartışma götürmez. Batı Avrupa, Kuzey Amerika ile kıyaslandığında ise Türkiye kapitalizmi geridir. Fakat bu gerilik, Türkiye'de kapitalizmin henüz ilk evrelerinde bulunması, ücretli emek ve sermaye ilişkisinin tüm ülke iktisadını kucaklamamış olması anlamında bir gerilik midir? Hayır, fark, emeğin toplumsallaşma derecesinde, sermaye birikiminin boyutlarında, tekniğin gelişme düzeyindedir. Ancak kapitalizm bizzat bu tür fark ve eşitsizlikleri, sadece dünya çapında değil, ülke ölçeğinde de barındırır. Türkiye'de ileri tekniği (örneğin bilgisayarlar) ile geri olanı, emeğin yüksek toplum-sallaşması ile düşük düzeyini birarada gördüğümüz zaman, söyler misiniz, bunu hangi kalıba, hangi şemaya sokacağız?

"Çarpık kapitalizm" tanımını ele alalım. Bu tanım, ekonominin tek yönlü gelişmesini, bir tarafa meyilli oluşunu, üretimin çeşitli dalları arasındaki oransızlığın büyümesini ifade eder. Gözönünde tutulan, bir kısım bağımlı ülke ekonomilerinin, örneğin, pamuk, kalay, muz, petrol, vb. gibi belli ürünlerin üretiminde uzmanlaşmasıdır. Bu tek yanlı gelişmeden söz edilirken bağımlı ülke ekonomilerindeki bu uzmanlaşmanın emperyalist ülke ekonomilerindeki oransızlıkların da büyümesi anlamına geldiği unutulmaktadır. Emperyalist ülkelerde, sanayide, sanayinin bazı dallarında aşırı yoğunlaşma, silah sanayine ve savaş teknolojisine dev fonların ayrılması, öte yandan yurttaşların sağlık, eğitim, konut, gıda gibi temel ihtiyaçları için gerekli üretimin düşüklüğünden hiç söz edilmemektedir. Tek tek ileri kapitalist ülke ekonomilerinin, örneğin her bir Batı Avrupa ülkesinin, Japonya'nın, kendi kendine yeterli bir iktisadi bütün oldukları, bu bakımdan ekonomilerinin "çarpık" olmadığı, söylenebilir mi? Oysa dünya pazarının gelişmesinin, uluslararası işbölümü ve uzmanlaşmadaki ilerlemenin en önemli sonuçlarından biri de budur; her bir ileri kapitalist ülke ekonomisinin diğer ileri ülke ve geri ülkelerin ekonomilerine bağımlı hale gelmesidir.

Kapitalizmi iç düzenlenişinde çarpıklıkla tanımlamak, onun tarihsel misyonunu kavrayışsızlığa ve düzeltilebilir yanları olan tek geçerli sistem görmeye dayanır. Tersine kapitalizm, kendinden önceki feodal üretim tarzının tek yanlılığını, yiyeceğinden çorabına kadar tüm ihtiyaçların çok küçük ve kapalı birimler içinde karşılandığı üretimin

darlığını, sınırlılığını, tekdüze ve etkileşimden yoksun niteliğini yıktı, parçaladı; emeği ve üretim güçlerini yerel engellerden kurtararak, önce ulusal çerçevede üretimi, işbölümüne ve uzmanlaşmaya göre örgütledi; emeği ve üretim araçlarını biraraya topladı, böylece etkinliklerini ve gücünü kat kat arttırdı, bilgiyi ve tekniği bir uzmanlık dalı haline getirdi ve bunları üretimin hizmetine koştı, yeni yeni üretim dallarını ortaya çıkardı, üretim araçlarının geriliğinin, insanın doğa karşısındaki güçsüzlüğünün tüm temellerini yıktı. Böylece tarımı ve tüm üretimi, önceki sistemle karşılaştırılamayacak kadar çok yönlü ve rasyonel hale getirdi. İnsanlığı hızlı bir gelişme temposunu soktu. Fakat bütün bu ilerleme, ülke çapında yöresel eşitsizlikler, tarım ve sanayi, üretimin belirli kollarıyla diğerleri arasında eşitsizlikler ve orantısız gelişmelerle birarada oldu ve istikrarsızlık, kasınmalar ve bunalımlar içeren bu gelişme sürecinde kapitalizm, doğru oranlara ancak bunalımlar, yıkım ve üretici güçlerin tahribi yoluyla ulaşabiliyor. Ama bu sistemin insanlığın gelişmesinin-engeli haline gelmesi, sözkonusu oransızlıkların, çarpıklıkların mevcudiyetinden, diğer deyişle üretimin iç düzenlenişindeki bozukluklardan ileri gelmiyor. Neden, toplumsal ilerlemenin tarihi aracı olan ve temelde sınıf bölünmesine dayanan toplumsal işbölümü ve uzmanlaşma ile birlikte birbirinden ayrılan emek ile üretim araçlarının, bunun dolaylı bir tezahürü olan kafa ile kol emeğinin, bilimsel-teknik gelişme ile insanın, mevcut kapitalist biçim içinde, birbiriyle düşman, birbiri için yıkıcı güç haline gelen devasa kutuplaşmasıdır. Halbuki çarpık kapitalizm suçlaması, kapitalizmin, kaynakların rasyonel dağılımıyla, üretimin iç yapısında uyumlu, orantılı bir düzenleme ile düzeltilebileceği fikriyle paralellik halindedir ya da böyle bir düşünceden kaynaklanır.

Kapitalizme doğru bir yaklaşım için, herşeyden önce geri, orta, çarpık gibi klişe ve şemaları bir tarafa bırakmak, bu sistemi geçmiş ve geleceği açısından, asli özelliklerine göre ele almak gerekmektedir. Solun dağarcığından bu konudaki önyargı ve klişeleri ayıkladığımız zaman, geriye, temel fikir olarak şu kalır: Emperyalizmin ülkedeki üretici güçleri geliştirmediği, geri bıraktıracı etkisi, Türkiye'de iç pazarın bağımsız bir gelişme imkanı bulamadığı. Bunun sonucunda içte geri, çarpık, güdük bir kapitalizmin ortaya çıktığı.

Örneğin bizde her siyasal grup, ülke burjuvazisini farklı terimlerle

tanımlamaya bilhassa özen göstererek bunu varlığının alamet-i farıkaşı yapar: Komprador burjuvazi, işbirlikçi burjuvazi, oligarşı, işbirlikçitekelci burjuvazi, vb. Ülke burjuvazisinin özellikleri işte bu kavramların görelî ve soyut anlamları çerçevesinde düşünölmekte, terimlerdeki farklılığa karşılık ülke burjuvazisinin emperyalizmle kurulan ilişkilerin sonucunda oluştuğu, esas niteliğinin işbirlikçilik olduğu, temel anlayış olarak benimsenmektedir. Bu işbirlikçilik, herşeyi açıklayan sihirli bir sözdür. Böyle bir metafizik yöntemle emperyalizme iradi bir anlam atfedilmekte, emperyalizmin hakimiyet kurmak için dıştan bir sosyal sınıf - burjuvazi- imal ettiğini ciddi ciddi düşünecek kadar nesnellikten uzaklaşmaktadır. (Ülke burjuvazisinin nitelikçe gelişmesi ve nicelikçe büyümesi karşısında, milli burjuvazi, işbirlikçi burjuvazi veya - H. Berktaş'ın yaptığı gibi - iç ve dış burjuvazi şeklinde ayrımlara ihtiyaç duyulmaktadır ki, bu tür kategorik ayrımlarla, bunlara özel anlamlar yükleyerek sorunu çözmeye çalışmak sürecin karmaşıklığını gözardı etmekten başka birşeye yaramamaktadır.)

Genel olarak kapitalist gelişme, dış pazardan mutlak olarak bağımsız, ondan soyutlanmış bir süreç midir? Türkiye'de iç pazar, gerçekten de emperyalizmden bağımsız bir gelişme imkanı bulamamış mıdır? Tartışılması gereken iki ana nokta budur. Bu iki nokta birbiriyile ilişkilidir. Birinci noktada yanlışı götüren, tarihe materyalist değil ulusçu yaklaşım tarzıdır, genelde ise mekanik, iç-dış etken ikilemine sıkışmış mantıktır.

Batı'da sanayi kapitalizminin ortaya çıkışı, sömürgeciliğın doğuşunu getirdi ve bu sömürgecilikte, "feodal üretim tarzının, kapitalist tarza dönüşüm sürecini yapay bir biçimde hızlandırmak ve bu geçişı kısaltmak için devlet gücü"¹¹ zor kullanıldı. Bu bakımdan birtakım toplumların kapitalizme geçiş sürecinde dış etkiler, belirli bir rol oynadı. Ancak soruna bu açıdan yaklaşıldığında ortaya şöyle bir çelişki çıkmaktadır. İspanya, Portekiz, Hollanda, İngiltere ve Fransa gibi ölkelerde kapitalizmin gelişmesini, Hindistan, Güneydoğu Asya, Amerika kıtası gibi yerlerin yağma ve talanından, nasıl ki ayrı düşünemiyorsak, Batı Avrupa'da kapitalizmin çocukluk dönemini de, ondan yüzyıllar öncesinden beri mevcut olan dünya ticaretinden, keşifler ve buluşlarla bu ticaretin -dünya pazarının- genişlemesinden,

---

11 K. Marx, Kapital, C. I., s. 770, Sol yay.

ayrı düşünemeyiz. Batı Avrupa'da kapitalist ilişkilerin filizlenmeye başlaması dünya pazarının genişlemesini öngörür ve dünya ticareti kapitalizmden çok öncelere dayanır. Bu bakımdan toplumlar kapitalizm öncesinde tümünden bir yalıtılmışlık, ülkesel ve bölgesel yalnızlık halinde olmamışlardı. Demek ki bir yerde kapitalizmin ortaya çıkışında sebep gibi görünen dış etki, bir başka durumda sonuç olabilmektedir. Ya da şöyle söyleyelim: İnsanlığın kapitalist üretim tarzına geçişi tek tek ülkelerde iç-dış etkenler ikilemiyle şematize edilerek ele alınacak olursa, insanlığın tarihsel ilerleyişinin gerçek süreci yerine tek tek toplumların birbirinden yalıtılmış halde olduğu, durağan, tekdüze, mekanik toplumsal ilerlemeyi yadsıyan bir biçim ortaya çıkacaktır.

Kaldı ki Türkiye'nin süreci, örneğin Afrika ya da Latin Amerika'nın dünya tarihsel hareketinin uzağında olan herhangi bir ülkesinden çıkarılmış şablonlara uymamaktadır. İstanbul ve Anadolu, ilkçağlardan bu yana çevresiyle çeşitli bağlara sahip olan, bölgesel ve dünya çapında siyasi, sosyal, iktisadi oluşum ve süreçlerin sonuçlarının etkisini doğrudan duyurduğu özgün bir konuma sahipti. Bu noktada kapitalizmin doğuşunun çok öncesinde, bölgeler ve kıtalararası mal mübadelesine dayanan dünya ticaretinde, İstanbul ve Anadolu'nun özel konumundan söz etmeliyiz. Anadolu, Avrupa-Asya ticaretinin zorunlu geçiş yolu idi. İstanbul'u İran ve Irak'a bağlayan kervan yolları İç Anadolu'da Konya, Kayseri'de kesişiyor, kuzeyde Trabzon ve Sinop limanları Kırım ile ve Cenevizliler eliyle Avrupa'yla ticarete açılıyor, güneyde Antalya limanından Anadolu, Mısır, Kıbrıs arasında ticaret yapılıyordu. Dünya ticaretinin bu doğal ulaşım yolu üzerinde olması yüzünden Anadolu, tarih boyunca çeşitli istilalara, nüfus ve göç hareketlerine sahne olmuş ve bu topraklar üzerinde kurulmuş devletler-Bizans, çeşitli Türk beylikleri, Osmanlı- ticareti geliştirmeyi başlıca uğraş edinmişlerdi. Örneğin Bizans zamanında, Suriyeli ve Mısırlı tüccarlar, İstanbul'da Tahtakale'da bulunmaktaydı, Ceneviz tüccarları Galata'da, Venedik tüccarları İstanbul'un kozmopolit çevrelerinde iyice yerleşmişlerdi. 11. yüzyılda Venedik tüccarları, Bizans İmparatorluğu'ndan İstanbul'da ve Anadolu'nun çeşitli limanlarında gümrük ve diğer vergilerden bağışık olma imtiyazını koparmışlardı. Anadolu ticari yarış ve üstünlüklerin alanı halindeydi. Bizans gibi ticaretten sağlanan gelirlerin önemli yer tuttuğu Selçukluların, zamanının görkemli hanlar ve kervansaraylarını kurması, Moğol dev-

letlerinin "Çin'den Güney Rusya ve Anadolu'ya kadar çok geniş bir alan üzerinde ... güvenilir, kararlı bir para sistemini yayarak, ticaretten alınan vergilere ve resimlere tek biçimlilik ve belirlilik getirerek, yollarda can güvenliğini sağlayarak ticaret etkinliğini korumak ve arttırmak" ¹² istemeleri gibi. Bütün bunlar Anadolu'da ticari bağların eski tarihsel köklerine işaret eder.

Elbette ortaçağlarda ve öncesinde, üretimin doğal koşullara bağımlılığı, ürünlerin ihtiyaçlara kıt kıtına yetiyor olması, değişime sürülen tarımsal artığın sınırlılığı nedeniyle ticaretin rolü, önemsizdi. Eski feodal ilişkiler sarsılmaya başladıktan sonra ve Batı Avrupa'da teknik buluşların sonucunda dünya ticaretinin doğal ulaşım yollarına bağımlılığının zayıflaması ve deniz yollarıyla ticaretin gelişmesi, yeni kıtaların keşfiyle birlikte, dünya pazarı da genişledi. Batı'da manifaktür dönemi Doğu ile Batının, Avrupa ile Asya ve diğer kıtaların ilişkilerini sıklaştırdı ve dünyanın kapitalizme evrilme süreci hızlandı.

Toplumlar, daha erken veya daha geç tarih-kesitlerinde, kendilerine özgü iktisadi ve siyasal süreçlerden geçerek, kapitalizm öncesinden onun önkoşullarına ve kapitalizme ulaştılar. Ulusların özgün süreçleri ne olursa olsun, bu dünya tarihsel hareketini, ırkların, tek tek ulusların kendi "öz", birbirine benzemez tarihi değil, herşeyden evvel bir insanlık tarihi olarak ele almak ve bir üretim tarzı hakkında içerdiği ulusal özelliklere göre yargıya varmamak gerekmektedir. Oysa halkçı sosyalistler, ülkedeki kapitalizme ulusçu bir anlayışla yaklaştıkları için, onu emperyalistler, yabancı, dış güçler tarafından dayatılmış bir sistem olarak eleştiriyor, içindeki sistemin tüm kusurlarını, "dış"a, "yabancılar" yüklüyorlar. İşsizler ordusu gibi kapitalist kategorilerin nedenini dışa bağımlılıkta görme şaşkınlığına düşülmesi, bu ulusçu yaklaşımdan başka türlü nasıl izah edilebilir? "Bize özgü" olan yani ulusal ve saf, yabancı etkilerden arındırılmış bir kapitalizm amaçlamak, upkú burjuva sosyalistlerin "kalkınmak, sanayileşmek" hedefi gibi, proletaryanın önüne, -halk, halkın yararı gibi "sempatik" sözcüklerle süsleyerek- "halkın yararına" sanayileşmek (!) hedefini koymak, bu anlayışın kaçınılmaz sonucudur.

Batı Avrupa'da manifaktür döneminin kıtalararası ilişkileri sıklaştırdığını, dünyanın kapitalizme evrilme sürecinin hızlandığını

---

¹² Yahya S. Tezel, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950), s. 41, Yurt yay.

söyledik. Bu evrilme, elbette mekanik biçimde, zigzagsız ve tek hamlede olmadı. Batı Avrupa'da yeni iktisadi ilişkiler, kapitalizm öncesini yaşayan toplumların dönüşümünde ticari ilişkilerin sıklaşması ölçüsünde zorlayıcı etken olmakla birlikte, bu dönüşüm için, mülkiyet ilişkilerinde ve hukuki planda, feodal ve kapitalizm öncesi kurumların darbe yemesi gerekti. Anadolu'da Osmanlı İmparatorluğu döneminde, (bir kesit alacak olursak) 15.yy.'ın sonlarından 20. yüzyılın başlarına - 1. Dünya savaşına- dek, Batı'nın başlıca kapitalist ülkeleriyle düzenli, hem ihracat hem ithalat olarak genişleyen ticari ilişkiler yürütülüyordu. Bununla birlikte Anadolu'da iç pazarın oluşması yönünde adımları görmek için 19. yüzyılı beklemek gerekti. 19. yy.'ın ilk yarısında iç gümrük ve tekellerin (yed-i vahit) kaldırılması (1838) ürünlerin fiyatını devletin saptadığı, alım-satımın devlet tarafından ayrıcalık tanınan belirli kimselerin tekelinde bulunması sisteminin geçersiz ilan edilmesi, bu adımlardan biridir. Böylece tarımsal artığın dolaşıma sokulmasını güçleştiren, fiyatların serbestçe oluşumuna imkan vermeyen hukuki engel ve kurumlar bertaraf ediliyordu. Toprakta özel mülkiyetin resmen tanındığı, müsaderenin yasaklanarak toprağın miras yoluyla devrinin kabul edildiği 1849 tarihli Arazi Kanunu ise, yeni mülkiyet ilişkilerinin hukuki çerçevesini çiziyordu.

Emperyalizmin Türkiye'de üretici güçleri geliştirmediği şeklindeki bizim sosyalistlerimizin klasik teorisi, bunun köklerini Osmanlı'nın Batılı emperyalistlerce yarı-sömürgeleştirilmesinde bulur. Bir tarihsel olgu -kapilasit üretim ilişkileri- hakkında, içerdiği ulusal motiflere göre yargıya varmak, sosyalistlerin tutumu olamaz. Tarihsel açıdan bakılırsa Anadolu'da eski yapının dönümüğü ve iç pazarın oluşumu sürecinde Batı kapitalizmi, bu süreci hem hızlandırmak hem geciktirmek biçiminde ikili rol oynamıştır. 19.yy'ın ilk yarısında Anadolu'da sanayi ve tarım, henüz birbirinden ayrılmamıştı. Yüzyılın ikinci yarısına doğru devlete siparişle çalışan ilk fabrika örnekleri (1840'larda Feshane, Bakırköy bez fabrikası, İzmit Çuha ve Hereke halı ve yünlü dokuma, Beykoz'da deri işleme fabrikası bunların belli başlılarıdır) ortaya çıktı ise de, içte üretim, geleneksel el sanatları üretimiydi. Meta üretimi, kıyı bölgeleri, Batı Anadolu ve bazı büyük mülk topraklarıyla sınırlı bulunuyor, Batı Avrupa ile genişleyen ticari ilişkiler buralarda meta üretiminin gelişmesine dürtü sağlıyordu. Öte yandan, Batı Anadolu'da İngiliz kapitalistleri, Çukurova, Adapazarı gibi yerlerde Alman-

lar ileyle tarıma ilk traktör ve makinaların sokulması, bunlar çok cüzi de olsa, şüphe yok ki, iç pazarın oluşum sürecini hızlandırmıştır. İç pazarın gelişmesi esas olarak üretici güçlerdeki gelişme ile sağlanır. Üretimin doğa koşullarına bağımlılığı ve bunun yol açtığı üretimin sınırlılığı, üretici güçlerin gelişmesi ile aşılar. Bu bakımdan Anadolu'da pazarın gelişmesine en köklü etkiyi demiryollarının yapımı sağladı. İngiliz ve Alman kapitalistleri tarafından yapımına başlanan demiryolları (1857-1866 arası tamamlanan İzmir-Aydın demiryolu, 1880'de Adana-Mersin ve İstanbul-Adapazarı-Konya demiryolları) geçtiği alanlardaki yerel üretim birimlerini birbirine bağladı, buralarda geleneksel üretim temelini değiştirdi ve onları ticari üretime açtı. Tarımsal ürünlerde farklılaşma, sanayi bitkilerinin ekimi (İzmir-Aydın dolayında pamuk, Adapazarında patates, Eskişehir'de arpa, Adana'da pamuk gibi) ortaya çıktı. Demiryolları taşıma masraflarını azaltarak üretim artışı sağladı.¹³ Elbette emperyalizm, bu demiryollarının yapımı, ticari ilişkiler-vb- yoluyla önenili-bir sermaye birikimi sağladı. Zaten sömürünün olmadığı bir kapitalizm, yağma ve talanın bulunmadığı bir emperyalizm düşünülemez bile. Ama demiryollarının yapımı, dış ticari ilişkilerin meta üretimini hızlandırması, tarıma makinaların sokulmasıyla sağlanan ilerlemeyi, burada rol oynayanın yabancı kapitalizm olması nedeniye yadsımak, gericiliktir.

Bilindiği gibi Osmanlı yayılmacı ve askeri bir devletti, sürekli ordu beslemek savaşılar artan bir harcama yapmak durumundaydı. Batı'nın iktisadi ve askeri teknikte ilerlemesi, dünyayı paylaşmaya başlaması karşısında Osmanlı, ancak Batılılar ve Çarlık Rusya'sı arasındaki rekabetten yararlanarak, denge hesaplarıyla ayakta durur hale gelmişti. Batı'da kapitalizmle birlikte kamu kredisi kurumunun güçlenmesi, Osmanlıyı savaşları finanse etmek için borçlanmaya itti. 19. yüzyılın ikinci yarısında Kırım harbinden sonra başlayan bu borçlanma, kısa sürede o kadar büyük miktarlara ulaştı ki, Osmanlı, borçlarını ödeyemez duruma düşerek 1875'de iflasını ilan etti. Alacaklı

---

13 " Aydın demiryolunun ilk ve doğrudan etkisi, ulaşım ve taşıma maliyetlerini kilometre başına ortalama % 76 azalttığı zaman duyuldu. ... Kervan taşımalarının yavaş olması ve yılda beş ay süreyle kervan yollarının kullanılamaz durumda bulunmasının ekonomik maliyetleri de demiryollarının faaliyete geçmesiyle ortadan kalktı." O. Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Giriş*, s. 92, Bilim yay.

Batılı devletler 1881'de Düyun-u Umumiye ile Osmanlı'nın gelir kaynaklarına el koydular ve alacaklarını bu yolla tahsile başladılar. Yine bu dönemde başta İngiltere ve Fransa, sonra Almanya, daha sonra da Çarlık Rusya'sı, Osmanlı'dan kapitülasyonlar diye bilinen ticari ayrıcalıklar ve gümrük serbestisi elde ettiler. O yüzyılın sonlarında Osmanlı, artık gümrük egemenliğini ve mali bağımsızlığını yitirmiş durumdaydı. Bu durum, içte üretim yapısındaki değişmeler sonucu sağlanan birikimin, dışa akmasına yol açtı. İçte, meta üretiminin geliştiği yörelerde güçlenen ticari sermayenin, henüz kapalı, durağan yerlere etki yapma, değişime zorlama koşulları, böylece iç pazarın oluşum süreci gecikti. Batı Anadolu'da, kıyı bölgelerinde kapitalist gelişmelere karşılık, diğer yerlerde, geri, feodal ilişkilerin yanyana, uzun süre varlığını sürdürebilmesi koşulları doğmuş oldu. Bu gecikmedeki en önemli rolü, tarımdaki feodal, Asyaî mülkiyet biçimlerine dokunulmamış olması oynadı. Bu da, Anadolu'da eski yapının, uzun, sancılı, aşağıdan bir hareket ve böyle bir hareketin-demokratik, siyasal biçim ve kurumlar yaratma yönünde zorlaması olmaksızın dönüşümünü ortaya çıkardı.

Osmanlı'nın Batı'ya iktisadi ve mali bağımlılığını, klasik deyimiy-le yarı sömürge konumunu, mekanik yorumlamaktan kaçınmak gerekir. Bu yarı sömürgelik koşulları Batı'yla hiçbir pürüzün, çelişkinin yaşanmadığı bir durum olarak anlaşılmamalıdır. Özellikle 1908 burjuva devrimi sonrasında Batı'nın iktisadi egemenliğinden kurtulma ve ilerlemenin nasıl sağlanacağı sorunu ve bunun adımları, yoğun olarak gündeme gelmiştir. Örneğin, 1913'de Teşvik-i Sanayi Kanunu ve içte sanayi kurma teşebbüslerini yabancı rekabete karşı tedbir olarak anabiliriz. Osmanlı yönetiminin iç gelişmelerin zorlaması sonucu gümrük tarifelerini değiştirme teşebbüsleri ise sonuçsuz kaldı. Ancak Almanların müttefiki olarak girilen 1. Dünya Savaşı koşullarından yararlanılarak kapitülasyonlar, tek taraflı olarak geçersiz ilan edildi, gümrük tarifeleri değiştirildi (değer üzerinden alınan gümrük vergileri kaldırılarak spesifik gümrük tarifeleri getirildi) ve iç üretimi koruma yönünde dış ticarete kısıtlamalar kondu.

Emperyalistlerin iktisadi ayrıcalıklarına son verme, bilindiği gibi Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı ile mümkün olabildi. Türk burjuvazisi böylece iç kaynaklar ve gümrükler üzerinde egemenlik hakkını ele geçirdikten sonra, içte kapitalizmi geliştirme adımlarını atarken iktisa-

di gerilikten yabancı kapitalizmini sorumlu tuttu; buna karşılık ulusal kapitalizmi yüceltti ve kendi sınıf çıkarlarını da, "imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış" tüm ulusun çıkan ilan etti. Türk burjuvazisi bu süreçte Anadolu'yu türkleştirmeye girişti; Anadolu'nun en eski tarımsal halklarından olan ve Osmanlı döneminde ticari ve kapitalist gelişmeyi temsil eden Ermeni ve Rumları, zor yoluyla, göçettirerek, veya varlık vergisi gibi yollarla iktisadi güçlerini kırarak Anadolu'dan temizleme yoluna gitti. İç pazara tek başına hakim olabilmek, içteki kapitalizme Türk damgası vurabilmek için, Rumları ve Ermenileri, bunlar Osmanlı döneminde Anadolu'da ticari ve sınai gelişmede başı çekmiş oldukları ve Cumhuriyet onların geliştirdiği sanayiye devraldığı halde, iktisadi geriliğimizden sorumlu tuttu. Tarih, gelenekleri ve mirası ile onu adım adım takip ediyor, her meselede başını uzatıyor olsa bile, tüm bu eylemleriyle, Cumhuriyet Türkiye'sinin kuruluşu yani kendisiyle başlayan yepyeni bir tarih yarattığı, geçmişin kötü anılarıyla lekelenmemiş temiz bir sayfa açtığı iddiasındaydı. Bu yüzden geçmişin toplumsal, kültürel, sanatsal mirası içindeki tüm olumlu öğeleri, Türk damgası taşımayan herşeyi, Anadolu Ermeni ve Rumlarının ileri değer ve rollerini, ulusal dargörürlükle toptan red yoluna gitti.

Türk burjuvazisinin iç pazarda tek başına egemen olma çabasının ideolojik temellerini, tarihe ulusçu ve tek yanlı bakış açısının tüm izlerini, bizim Türk sosyalizminde gördüğümüz zaman, aslında buna şaşırmanın gerekir.¹⁴ Çünkü Türkiye sosyalizmi, burjuvaziye karşı sınıfın temsilcisi olmaya çabalarken, tıpkı hasmının geçmişe tutumunda olduğu gibi, burjuvaziye genel bir reddiyecilik tavrı takındı. Ama onun mantık tarzını, tarih anlayışını pek irdelemeksizin devraldı

---

14) Yakın geçmişten bir örnek Doğan Avcıoğlu'nun görüşleridir: "Osmanlı İmparatorluğu'nda, ... azınlıklar meselesinin bir özelliği vardır. Rumlar ve Ermeniler, Türkiye'de Avrupa'nın siyasî ve iktisadî alanlardaki tahakküm politikasının araçları olarak kullanılmıştır. Azınlıkların varlığı, bu anlamda, dolaylı yoldan, Türkiye'nin kapitalist gelişmesini engellemiştir." (Türkiye'nin Düzeni, 1. Kitap, s. 104, Tekin yay.) Avcıoğlu, Türk burjuvazisi, pazara tek başına hakim olmak için Ermeni ve Rumları engel olarak görmüştür diyor da, Anadolu'nun bu eski yerleşik halklarına, Osmanlı döneminde de her alanda (iktisat, sanat, yönetim, vb.) önemli rol oynamış Ermeni ve Rumlara "kapitalist gelişmeyi engelleyen azınlıklar" diyerek burjuvazisinin politikasını mazur gösteriyor.

ve doğal olarak olguları tarihteki doğru yerine oturtamadı. Jön Türkler'den Kemalistlere, Kadro, Yön daha sonra TİP ve MDD'den 1970 kuşağına aktarılarak bugüne gelen emperyalizmin burjuva eleştirisi bunun en tipik örneğidir. Elbette bugün, yakın geçmişin burjuva sosyalizmine, örneğin bir TİP veya bir Doğan Avcıoğlu'nun burjuva çizgisine, artık aşılması olduğu düşüncesiyle ve küçümsenerek bakılır. Yeni ve temiz bir sayfa açmak yeterli sayılır.

Emperyalizm Koşullarında İç Pazarın Gelişmesi

Kapitülasyonların kaldırıldığı ve gümrük egemenliğinin - beş yıl sonra yürürlüğe girmesi koşuluyla- ele geçirildiği 1923 yılından, dış borçların ödenemeyeceğinin ilân edildiği 1978'e kadarki dönem, bir takım zigzaglar içermekle birlikte ana hatlarıyla, ulusal kapitalizmin emperyalizmin etki ve müdahalesinin sınırlandırıldığı koşullarda gelişmesi sürecidir. Yüzyılımızın başlarında, Türkiye'de iç pazarın henüz oluşmadığı koşullarda, emperyalizmin başlıca yayılma araçları iktisadi ayrıcalıklar ve meta ihracıydı. Dıştan, gümrük kısıtlamalarına tabi olmayan ucuz mal akını, içte meta üretiminin -pazarın ulusal ölçekte kurulması yönünde- gelişebilmesinin ve birikimin baş engeliydi. Bu nedenle, Türkiye'nin o günkü iktisadi konumunda, iç pazarın emperyalizmin dolaysız kontrolü dışında gelişebilmesinin ön koşulu, emperyalistlerin iktisadi ayrıcalıklarının feshi ve gümrük egemenliğinin ele geçirilmesiydi.

Cumhuriyet yönetimi, Osmanlı'nın henüz anısı taze olan tecrübesi nedeniyle, siyasal bağımsızlık ve imtiyazlar konusunda hassastı. Ama bu, yabancı sermayeye karşı olduğu anlamına gelmiyor, "kendi koyduğu kanunlara uyması şartıyla", yabancı sermaye ile ilişkileri geliştirmeyi arzuluyordu. Bu eğilim en berrak şekilde şu sözlerde ifadesini bulur: "Zannolunmasın ki ecnebi sermayesine hasımız; hayır, bizim memleketimiz vâsidir [geniştir]. Çok sây [emek] ve sermayeye ihtiyacımız var. Kanunlarımıza riayet şartıyla ecnebi sermayelerine lazım gelen teminatı vermeye her zaman hazırız. Ecnebi sermayesi bizim sâyimize inzımam etsin, [tamamlasın] ve bizim ile onlar için faydalı neticeler versin."¹⁵ Cumhuriyet yönetimi, yasa koyucunun kendisi olmasını ve siyasal bağımsızlığı, iktisadi bağımsızlığın teminatı görüyordu.

Bununla birlikte, Cumhuriyet dönemi boyunca, biri, yabancı sermaye ile işbirliğine dayanan, dış pazara açık, diğeri yabancı sermaye ile mesafeli ilişkilerden ve iç pazarın korunmasından yana olan iki ana eğilim, sürekli varoldu. Dış pazarla azçok kararlı ilişkiler kurmuş ve

15 1. İzmir İktisat Kongre'sinde Atatürk'ün konuşması, aktaran Yahya S. Tezel, Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarih (1923-1950), s. 131

geliştirmiş, içte meta üretiminde bazı ihraç ürünlerinde uzmanlaşmış ticaret burjuvazisi, kısmen büyük toprak sahipleri, birinci eğilimin toplumsal dayanağını temsil ediyordu. Zenginleşmekte olan köylüler, zanaatkâr ve küçük müteşebbisler, köylülük, ikinci eğilimin toplumsal temeliydi.

Sözünü ettiğimiz bu iki eğilim süreç içinde kesin ve açık biçimde kendini göstermiştir. Örneklemek gerekirse; 1929 yılında uygulamasına geçilen yeni gümrük tarifeleri konusunda yapılan ön tartışmalarda, ithalatçıların temsilcisi İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, "ılımlı himayeciliği", yeni tarifelerin düşük tutulmasını tavsiye ederken, hükümetin belirlediği yeni gümrük tarifeleri iç üretimin korunmasına yöneliktir. Örneğin kumaş için Oda'nın önerdiği gümrük oranı, Lozan Anlaşmasıyla tesbit edilenden de daha düşük, hükümetin kararlaştırdığı oran ise 4 kat yüksektir.¹⁶ Yabancı sermayeye tutum konusunda en ilginç örneklerden biri Chester projesidir. Daha Lozan Anlaşması imzalanmadan önce TBMM, bir Amerikan şirketine, Ankara'dan başlayıp Musul petrollerine ulaşmayı sağlayacak demiryollarının yapımını ve demiryolu çevresindeki bütün maden ve petrol kaynaklarının işletilmesi imtiyazını 99 yıllığına kiraya veren anlaşmayı onaylamakta tereddüt etmemiştir.¹⁷ Amerikan şirketi Musul'un Irak sınırları içinde kalması üzerine bu projeden vaz geçti. Ancak bundan sonradır ki, demiryollarının ulusal kaynakları harekete geçirerek inşasına geçildi. 1924'de Ankara-Sivas-Samsun demiryolunun yapımı kararlaştırıldı ve daha sonra yabancıların mülkiyetindeki demiryolları da bölüm bölüm satın alındı. "Şimendifer siyaseti" adıyla anılan demiryollarının ulusal ekonominin ihtiyaçlarına göre ve iç kaynakları harekete geçirerek gerçekleştirilmesi, yoğun eleştirilere uğramaktan kurtulamadı. Bir genelleme yaparsak, Cumhuriyetin ilk on yılının genel görünümünün, dış pazar ve yabancı sermaye ile ilişkilerin gelişip güçlenişi, ikinci on yıl ile 1946 arasının ise yabancı sermaye ilişkilerinin zayıfladığı ve dışa en fazla kapalı denilebilecek dönem olduğunu söyleyebiliriz. Ne var ki bu genel görünümle yetinerek sürecin ve emperyalizmle ilişkilerin niteliği hakkında bir yargıya varmak yanıltıcı olur. Gerekli olan, iç pazarın emperyalizm ve dünya

16 Bkz. İ. Tekeli, S. İlkin, 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, s. 71-2, ODTÜ 1983

17 Bkz. K. Boratav, Türkiye'de Devletçilik, s. 28, Savaş yay.

pazarının varolduğu koşullardaki gelişmesinin özgünlüğünü kavramaktır. Yoksa, burjuvazinin ulusalcı, iç pazarı koruma yönündeki uygulamaları ile, yabancı sermaye ile işbirliği ve açık pazar doğrultusundaki adımlardan birini -bu iki eğilim çatışma halinde birarada bulunduğu halde- ön plana getirmek suretiyle, süreci olduğundan farklı şekilde yorumlamak çok mümkündür.¹⁸ Bu bakımdan, solun yerleşik yönteminde olduğu gibi, burjuvazi emperyalizmle bağları tümüyle kopardı mı, yabancı sermayeye toptan karşı mıydı türünden sorular ortaya atarak sonuca ulaşma yöntemi, skolastiktir. Söz konusu olan, burjuva gelişme sürecidir. Başka bir sınıfın değil, burjuvazinin damgasını taşır. Burjuvazinin emperyalizm aleyhtarlığının, yabancı sermayeye toptan karşı olmaya, ulusal kapitalizmin dış pazarla ilişkileri koparmaya tekabül ettiğini düşünmek, bu gerçeği unutmak demektir. Bizim sosyalistlerimiz bu gerçeği unuttur, Türkiye'nin 1924 sonrası iktisadi sürecini şu iki biçimde yorumlarlar: Siyasal bağımsızlığın kazanılması ertesinde burjuvazinin emperyalizmin ülkedeki varlığını ortadan kaldırmadığı, bu nedenle bağımlılık ilişkisinin giderek ve kolaylıkla kurulduğu söylenir. Buna göre günümüzün dışa bağımlılık ilişkisini açıklamak, hiçbir güçlük arzetmez. Diğer bir yorum dışa bağımlılık ilişkisini politik tercihlerle açıklar; özel sektörün sanayileşmede yetersiz kalması karşısında Türkiye'nin devletçiliğe yöneldiği ve adım adım emperyalizmden bağımsız bir iktisadi yapı kurulduğu fakat hükümetlerin yanlış siyasal tercihleri sonucu yeniden dışa bağımlı hale geldiği ileri sürülür. (Bu ikincisi, ılımlı ilerici çevrelerin de genel kanısıdır.)

Farklı sonuçlara ulaşmış olsa da her iki yargıda ortak olan nokta, dünya pazarının ve dünya ekonomisinin var olduğu koşulda, ulusal pazarın gelişmesinin dünya pazarından tecrid edilmiş bir süreç olduğu, öyle olması gerektiğidir. Oysa ulusal ölçekte kapitalist gelişmenin bağımsızlığını belirleyen, dünya pazarı ve dünya ekonomisi ile iktisadi bağların olmayışı değil, ulusal ekonominin uluslararası işbölümünün dışında, kendi iç bütünlüğünü yaratmaya yönelik bir

---

¹⁸ Örneğin, bir zamanların anahtar kitabı Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri'nin yazarı Rozaliyev, Sovyetler Birliği'nin, siyasal bağımsızlık kazanmış ülkelere yardımlarının parlak sonuçlarını kanıtlama gibi bir kaygıyla olsa gerek, Türk burjuvazisinin emperyalizm karşıtı tutumunu, tümüyle abartmıştır.

doğrultuya girip girmediyi, veya ne ölçüde girdiyidir. Cumhuriyet'in Osmanlı'dan devraldığı ekonomi, dünya pazarına bazı tarım ürünleri ihracı, mamul mal ithalatı ve dış borçlanmayla bağlanmış, fakat pazar ekonomisinin bazı bölgelerle sınırlı kalmış olması nedeniyle bu bağlanma, tüm ülkeyi kucaklayan belirli bir iktisadi biçim haline gelmemiştir. Yani ülke ekonomisi, emperyalizme bağımlılığın özellikle belirli bir döneminin tipik biçimi olan hammadde deposu ve birtakım tarım ürünlerinin üretiminde uzmanlaşma ile karakterize olan bir yapıda değildi. Bu yüzden, 1923'te emperyalistlerin iktisadi ayrıcalıklarına son veren ve gümrük egemenliğini ele geçiren Türkiye, ulusal ekonominin gelişmesinin önkoşulunu yaratmış oldu.

Bu başlangıç adımından sonra iç pazarın gelişmesi, feodal, kapitalizm öncesi ilişki ve kurumların ne ölçüde ve hangi yöntemlerle ortadan kaldırıldığına ve kapitalizmin gelişme hızına bağlı olacaktır. Ama ulusal kapitalizmin gelişmesi, dünya pazarı ve dünya ekonomisi ile ticari, mali, sınaî, teknolojik, vb. alanlarda ilişkilerin de gerilemesi, bu ilişkilere ihtiyacın ortadan kalkmasını değil, giderek artması sonucunu doğurur. Bunun nedeni şu noktalarda özetlenebilir: İç pazarın gelişmesi, sanayinin hammadde ihtiyacının büyük miktarlarda artmasına yol açar. Tarımda ve sanayideki gelişmenin kapitalizmin doğası nedeniyle eşzamanlı ve eşhızda olmayışı, bu hammaddelerin dış pazarlardan karşılanmasını gündeme getirir. Üstelik Türkiye tarımının dönüşümü, eski ilişkiler köklü ve etkili darbeler yemediyi için, uzun ve sancılı olmuş, bu durum sözkonusu eşitsiz gelişmeyi fazlaştırmıştır. (Bir ülkedeki hammadde kaynaklarının durumu ve sınırlılığı, dış pazar ihtiyacını kapitalizm için hayati hale getirebilir. Ancak Türkiye, iç kaynakların bolluğu ve çeşitliliği bakımından dünyadaki ender ülkelerden biridir.)

Ulusal kapitalizmin gelişmesi dünya pazarı ve emperyalizmin varolduğu ve güçlendiği koşullarda cereyan etmektedir. Bu, ulusal kapitalizmin yoğunlaşmış bir rekabet ortamında bulunduğu anlamına gelir. Bu, henüz kapitalist yola yeni girmiş bir ülke -Türkiye- kapitalizmin tüm tarihsel evrelerini, aynı zaman süresinde ve aynı teknolojik evrimleri tekrarlayarak ilerleyemez, demektir. İleri kapitalist ülkelerin ulaşmış bulundukları teknikten, bilgiden, örgütlenme pratiğinden yararlanmak, böylece bir an evvel "muasır medeniyetler seviyesine" erişme arzusu, dünya ekonomisiyle bağlar kurmayı yol açan diğer nes-

Son olarak şunu söylemeliyiz; kapitalizmin sanayi ile tarım ve sanayinin çeşitli dalları arasındaki orantısız gelişme özelliği nedeniyle, bazı dallarda gelişme diğerlerini geride bırakır ve öne çıkan üretim kol- ları, diğerlerinin aynı düzeye gelmesini beklemeden, dış pazar aramaya yönelir. Teknik ilerlemelerle birlikte fazlalaşan bu orantısız gelişme, (II. Bölümde, Lenin'in geliştirdiği yeniden üretim şemasını incelerken ayrıntılarıyla görmüş olduğumuz gibi) kapitalist üretimin ilerleme tarzına özgüdür. Bu nedenle kapitalist bir ulusun dış pazar ihtiyacı, iktisaden mesafe kattettikçe azalmak bir yana güçlenir.

Bütün bunlardan şu sonuç çıkar: Ekonominin kapitalist dönüşümünde ileri mesafe katetmiş bir ülkede dünya pazarı ve dünya ekonomisine bağlanmanın nesnel temeli, ülkede kapitalizmin zayıf, yeni olduğu önceki döneme göre kıyaslanmayacak kadar geniş ve güçlüdür. Burjuvazi başlangıçta iç pazarı ne kadar kıskançlıkla korumuş ve dışa kapatmış olursa olsun, dünya ekonomisiyle bütünleşme iktisadi zorunluluk olarak gelir, dayatır.

Burada değinilmesi gereken, ekonominin bağımsız gelişmesini yönlendiren farklı siyasal biçimler sorunu da var. Emperyalizmden büyük, yığinsal, kanlı ve uzun çatışmalara girerek kopmuş, ve iktisadi dönüşümleri, devrimci, halkçı, sosyalist siyasal kurumlar aracılığıyla gerçekleştirmiş, dış politikada da emperyalizm karşıtı açık siyaset izle- miş ülkeler, örneğin, Çin, Vietnam, başlangıçtaki açlık ve kıtlığın olduğu zor günlerinde ulusal ekonomi kurmada sebat etmelerine karşılık, iktisaden -en azından belli ölçüde- güçlendikten sonra dünya ekonomisiyle ilişkiye girdiler. Bu da gösteriyor ki, ulusal ekonomile- rini kurmaya, dünya ekonomisinin varolduğu koşullarda başlamış dev- rimci, demokratik ülkelerin köklü iktisadi devrimler gerçekleştirmiş, bu devrimlere ileri siyasal kurumların aracılık etmiş olması, dünya ekonomisi ile bağ kurmaya yol açan temelleri ortadan kaldırmamıştır.

Şüphesiz buraya kadar sorunu, emperyalizmden kurtulmuş ülkelerin iç süreci açısından ortaya koyduk. Emperyalist ülkelerin pazar kavgası, hakimiyet kurma çabaları ve askeri tehdit gibi etkenle- rin Türkiye ve benzer ülkeleri bağımsız iktisadi gelişme yolundan caydırıcı rolüne değinmedik. Bunlar sosyalist yazınımızda, emperyaliz- me tanrısal bir irade atfetmek biçiminde, bol bol işlenmiştir.

Türkiye Kapitalizminin Gelişme Dinamiği; Merkezileştirilmiş Ulusal Sermaye

1923'le bağımsız gelişmenin önkoşulları gerçekleştikten sonra iç pazarın gelişmesinin, eski, feodal ilişki ve kurumların ne ölçüde ve nasıl ortadan kaldırıldığına ve kapitalizmin gelişme hızına bağlı olduğunu söyledik. Bilindiği gibi burjuvazi, kırdaki feodal mülkiyet biçimlerine dokunmadı ve kıyının devrimci dönüşümü yolunu izlemedi. Bu alanda aynı vergi olan Aşar'ı kaldırmak, yerine parasal vergi geçirmekle yetindi. 1925'te Aşar'ın yerine konan Arazi vergisi ile tarımda parasal vergilendirmeye geçiliyor, kapalı üretim alanları vergilerin ödenmesi yoluyla değişim yani pazar ilişkileri içine çekilmiş oluyordu. O dönemde kıyı ve demiryolları üzerinde bulunan bölgeler hariç Anadolu'nun büyük kısmı pazara açılmamış, paranın nüfuzu tüm ülkeye yayılmamış olduğundan parasal vergi, kapalı üretim alanlarında ürünün bir kısmının -vergilere tekabül eden kısmının- paraya çevrilmesi sonucunda meta değişiminin yaygınlaşmasını sağlama ve meta üretiminin gelişme yolunu açma mahiyetindeydi. Burjuvazi, tarımda feodal ilişkilere dokunmuyor, eski mülkiyet biçimlerinin muhafazası temelinde, paranın gücünün, filizlenen burjuva üretim ilişkilerinin, feodal üretim ilişkilerini, zamanla, yavaş yavaş aşındırması, yıpratması, onu bozup güçten düşürmesi yolunu tutuyordu. Halen etkilerini, iktisadi planda en geri olanın en ileri biçimlere adaptasyonunda, siyasal yaşantıda ve siyasal kurumlarda demokratik geleneklerin, demokratik alışkanlıkların cılızlığı ve köksüzlüğünde, çürümeye duyuran bu yol ise, üretim araçları ile emeğin ayrılarak farklı kutuplarda toplanması sürecini yavaşlatarak iç pazarın oluşumunu geciktirdi. Daha önemlisi, tarımı ve bir bütün olarak iç pazarı, feodal mülkiyet biçimlerinin değişmesiyle sağlanacak olan yeni üretim ilişkileri ve yeni üretim yöntemlerinin itiliminden yoksun bıraktı.

Bu durumda tarımın ve ülke ekonomisinin dönüşümü, sanayi üretiminin gelişme temposuna ve örgütlenme derecesine bağlı kalmaktaydı. Türkiye sanayinin o yıllardaki yapısı, hemen hemen tümüyle el emeğine dayanan, işyerlerinin büyük çoğunluğu tek veya 2-3'er kişilik olan, dolayısıyla emeğin merkezleşmesinin son derece düşük olduğu artizanal üretimdir. 1927 Sanayi Sayımı verilerine göre, toplam işletmelerin %95.68'inde çevirici güç kullanılmamaktadır; toplam 55

bin işyerinin %80'inde ortalama dörtten az kişi çalışmakta,¹⁹ bu %80 içindeki 23 bin işyerinde ise, yalnızca bir kişi, yani iş sahibi çalışmaktadır.²⁰ 100'den fazla işçi çalıştıran işletmelerin sayısı 155'tir. Aslında, emeğin merkezileşmesinin genel düzeyi, bu rakamlarda yansıyandan daha da düşüktür. Çünkü 1927 Sanayi Sayımı, ev ve işte çalışmayı birbirinden ayırarak evde çalışmayı kapsam dışı bırakmıştır. Oysa ki, örneğin dokumacılıkta ev dokumacıları, ülke ihtiyacının %20'sini karşılarken, fabrika üretimi %7,2 sini karşılamaktadır.²¹ (Kumaş ihtiyacının %74'ü ithal yoluyla sağlanıyordu.)

Henüz artızanal nitelikte olan sanayinin, bu yapısıyla, yabancı sermayenin ezici üstünlüğüne, yoğun dış rekabete rağmen ülke ekonomisini dönüştürebilmesi söz konusu olamazdı. Öte yandan kapitülasyonların feshi ve gümrük egemenliğinin hukuken Türkiye hükümetine geçmiş olması, yabancı rekabete karşı belli bir koruma ve ulusal pazarın yaratılması imkanını sağlıyordu. Şu adımlar ulusal pazarın oluşması sürecini hızlandırdı:

a) Demiryollarının yapımı: Demiryolları, üretim birimlerini birbirine bağlayarak bunların birbiri için pazar olmalarını hazırladı. Demiryolları, ulaşım ve üretimi dış pazara bağlanmış olan meta üretim bölgelerinin ülke içi üretimden soyutlanmış durumunu da, değişime soktu. b) Yerli sanayi kuruluşlarının ve sermaye birikiminin ulusal fonlar ve sağlanan ayrıcalıklarla teşviki, korunması ve güçlendirilmesi: 1913 Teşvik-i Sanayi Kanunu, Cumhuriyet'in ilanından sonra yürürlükte kaldı. 1927 yılına gelindiğinde, imalat ve madencilik dalındaki işletmelere yeni bir Teşvik-i Sanayi Kanunu ile çeşitli kolaylıklar sağlandı: Hazine arazilerinden bedava arsa; bina, arazi, kazanç, vd. vergilerden bağışıklık; devlet demiryolları ve denizyollarında, hammadde, inşaat, vd. malzemelerin taşınmasında indirimli tarifeler; makina, araç-gereç, hammadde ithalinde gümrük vergilerinden bağışıklık, vb. c) Lozan Anlaşması'nın gümrük tarifelerini belirleme yetkisini 1929 yılına kadar tanımamış olması karşısında,

---

19 İ. Tekeli- S. İlkin, 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, s. 40, ODTÜ 1983

20 Ç. Keyder, Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye, s. 75, 76, Yurt yay.

21 Sovyet uzmanı Prof. Orlof'un "Pamuk Sanayii Hakkında İktisadi Rapor"undan, aktaran, İ. Tekeli-S. İlkin, Agy., Ek, s. 102

yerli üretimin ithal mallarına karşı korunmasına yönelik bazı tedbirler: Bakanlıklara ve belediyelere bağlı kuruluşların, satın aldıkları kumaş, elbise, ayakkabı gibi malların yerli olması zorunluluğunun getirilmesi; lüks tüketim kapsamına giren ithal mallarına iç tüketim vergisi konularak tüketicinin sınırlandırılması.

İçte sermaye birikimi ve sanayi üretiminin gelişmesi için bütün bu elverişli koşulların oluşturulması -denilebilirse bu uygun iklim- iç pazarı genişletti. Dış pazarın ihtiyaçlarına bağımlı olarak yürütülen ve ülke ekonomisinden ayırık halde olan meta üretimi, yavaş yavaş tüm iktisadi yapıya nüfuz etti. Böylelikle de kapitalizmin toplumsal temeli genişledi; önce ithalat ve ihracatçılar, büyük toprak sahiplerinin bir kısmı ile sınırlı olan kapitalizmin iç toplumsal güçleri, artan sayıda meta üreticileri haline gelen köylülüğü, ticaret ve toprak burjuvazisini, yeni müteşebbisleri kapsayarak büyüdü. Dolayısıyla da, aynı zamanda, kapitalizmin iç toplumsal dinamikleri değişime uğramış, ulusal pazarın oluşması lehine olan etmenler güç kazanmış oldu.

Bununla birlikte, bütün bu adımlara rağmen, Türkiye'de kapitalizmin deviniminin, ulusal ölçekte bir gelişme mi, yoksa dış pazarla doğrudan bir bütünleşme rotasına mı gireceği, henüz kesinlik kazanmamıştı. O dönemin dış koşulları ikinci yönelimi güçlendirmekteydi. I. Dünya Savaşı sonrasında dünya ekonomisi canlanma içine girmişti. Dünya ticari ve iktisadi ilişkilerin grafiği yükselmekteydi. Bunun etkisiyle Türkiye'nin geleneksel tarım ürünleri ihracatı arttı, dış ticaret, 1927 yılına kadar hem ihracat hem ithalatta genişledi. Ayrıca ülkedeki demiryolları, su, elektrik gibi hizmetlerde varolan yabancı sermayeye dokunulmamıştı, yabancı sermaye ile kurulan ortaklıklar artmaktaydı, 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun getirdiği ayrıcalıklar yabancı sermayeye de tanınmıştı, vb. Ve bütün bunlar, Türkiye'yi dış pazarla bütünleşme yörüngesine çeken etmenlerdi.

Asıl olarak, iktisadi gerilik, kıt sermaye, Batı pazarıyla eski, geleneksel ticari bağlar nedeniyle ikinci yönelim, kuşkusuz ki daha mümkün ve daha kolaydı. Ancak emperyalizm için pazar sorunu imtiyazlar ele geçirme, hammadde ve doğal kaynaklar üzerinde hakimiyet kurma sorunudur; bunlar uluslararası sermayeye azami kâr garantiler, centilmence yarış olmayan iktisadi rekabet bunsuz düşünülemez bile. İşte bu yüzden Cumhuriyet yönetimi, yabancı sermayeye düşman olmadığını tekrarlar açıkladığı ve gerekli teminatı göstermeye hazır

olduğu halde emperyalistler, Türkiye'de yeniden eski ayrıcalıklarına kavuşmayı umuyor ve bekliyorlardı. Gerek dünya ekonomisinin I. Savaş ertesinde canlanma ve yükseliş dönemine girmesi, gerekse de Türkiye'nin "harap ve bitap" durumda oluşu, dış pazarla bütünleşme eğilimini güçlendirdiği halde, sürecin yönünün kesinlik kazanmasına yol açan başlıca etken, emperyalistlerin bu beklentileriydi. Bu gerçek, İ. İnönü'nün şu sözlerinde bir tarih dersi şeklinde özetleniyor: "Avrupa ile yüzyıllık hesaplaşmamızda birtakım sonuçlar almıştık ama Avrupalılar bu sonuçları isteyerek vermemişlerdi. Ve Türkiye'yi eskiden olduğu gibi ayrıcalık bölgeleri içinde, sömürebileceklerini sanarak barış yapmışlardı. Onların kanısınca harap bir ülke sermayeden, ticaret fıkından, endüstriden yoksun bir toplum şiddetli ihtiyaç zoruyla mutlaka anlaşmalara varacak, anlaşmalar arayacak ve o zaman Avrupa'nın yitirdiği ayrıcalıklar birer birer yeniden kurulabilecekti. ... Zaten Lozan Antlaşması ticaretinden, kabotajından, adaletine kadar birtakım açık noktalar bırakmıştı.-Bu açık noktaların beşer yıllık süreleri vardı. Bu sürelerin sonunda galip ihtimal Lozan'dan önceki durum hemen hemen geri verilmiş olacaktı. Benimle barış antlaşmasını imza edenler olayların gelişini böylece görüyorlar ya da bu ihtimalleri kuvvetli sayıyorlar ve bekliyorlardı."²²

Bu umut ve beklentiler 1929 dünya ekonomik buhranının ön belirtilerinin ortaya çıkmasıyla suya düştü. Emperyalist ülkelerin kendi iç sorunları ön plana çıktı, kaybettikleri imtiyazları geri alma, tasarılarından sonuç alma fırsatını, kısa vadede kaybetmiş oldular.

Dünya pazarı, -I. Dünya Savaşı sonrasında- bağımlı ve yarı-bağımlı ülkelerdeki kapitalist gelişme sonucunda, genişlemişti. Aynı süreçte başlayan genel iktisadi canlanma içinde, tek tek ileri kapitalist ülkelerin ilerleme eğrisi, ta ki bunalım 1929'da bir dünya iktisadi bunalımı olarak ortaya çıkıncaya dek, birbirinden farklı olarak inişler ve çıkışlar halinde seyretmekte, gerek bu durum, gerekse de genişlemiş olan dünya pazarının büyüttüğü rekabet karşısında, himayecilik, ulusal pazarları dış rekabete karşı koruma eğilimleri güç kazanmaktaydı. (Ayrıca Türkiye'nin siyasal bağımsızlığı kazanması ve imtiyazları feshi, Çin ve Hindistan'daki bağımsızlık savaşları, Sovyetler

---

22 İ. İnönü'yle 1968'de yapılan mülakattan, Cumhuriyet 1985, aktaran Y. Tezel, Agy., s. 166

Birliği'nin Ekim devrimiyle birlikte emperyalizmden kopuşu, pazar kavgası ve rekabeti çok artırmıştı.) Buhranın dünya çapında bir olgu haline geldiği 1929'dan 1932'ye gelindiğinde, dünya ticareti azalmış, uluslararası sermaye sirkülasyonu zayıflayıp yer yer tümüyle kesilmiş durumdaydı.

Dünya piyasasında başgösteren iskrarsızlık Türkiye'yi etkilemekte gecikmedi. Dünya pazarında üretim fazlalığının tarım ürünlerinin fiyatlarını düşürmesi, bunun ardından durgunluk ve üretimde düşüşler, Türkiye'nin tarım ürünleri ihracatının düşüşüne ve 1927'e dek ciddi olmayan dış ticaret açığının hızla büyümesine yol açtı. Dünya para piyasasındaki çalkantılar, (sterlinin değer kaybı, uluslararası para birliğinin bozulması, her bir ileri kapitalist ülkenin kendi para politikasını yürürlüğe koyması), henüz ulusal para sistemini bile kurmamış olan Türkiye'de etkisini fazlasıyla gösterdi. Ve bütün bunlar Türkiye'yi, parasal ve mali düzenini kontrol altına almak ve yeniden düzenlemek, iç pazarı korumak ve yerli sanayii, mümkün tüm araçları dencyerek geliştirmekle karşı karşıya bıraktı. İçte, kapitalizmin toplumsal temelini genişlemesi ve bu genişleme ile birlikte değişime başlamış olması, dışta dünya iktisadi bunalımı ve ardısıra patlayan dünya savaşı ulusal kapitalist gelişmenin koşullarını yarattı ve böyle bir süreci mümkün kıldı.

(Eğer dünya ekonomisi ve siyasetinde buhran ve savaşla gelen olağanüstü durum olmasaydı, Türkiye'nin bu tarihi fırsatı yakalayamayacağı ya da bağımsız gelişme sürecine raslantusal olarak girdiği düşünülebilir. Ama unutulmamalı ki ekonomik buhranlar, tıpkı yükselme ve büyüme gibi kapitalizme ait olağan süreçlerdendir. Ve yine savaşlar da, barış ve yumuşama dönemlerinin ardısıra gelir.)

Bu koşullarda, Cumhuriyet'in ikinci on yılından itibaren büyük çaplı fabrika sanayinin kurulmasına geçiliyor ve ülke ölçeğinde büyük fabrikalar örgütleniyordu. Burada temel ve itici etken, 1927 Sanayi Sayımı verilerinin gösterdiği gibi henüz artızanal nitelikteki sanayinin içkin dinamizmi değil, bankalarda biraraya getirilip merkezileştirilmiş ulusal para-sermaye olmuştur. Ulusal para-sermaye bu alanda, kapitalist yola girmekte gecikmiş çoğu ülkede olduğu gibi, kaldıraç görevi gördü. Önceleri, Osmanlıdan devralınan fabrikaları işletmek ve yenilerini kurmak, girişimci kapitalistlere kredi vermekle yükümlü Sanayi ve Maadin Bankası, hisse senetli anonim ortaklık biçiminde İş Bankası

ile ilk örnekler ortaya çıkıyor, 1926'da ilk şeker fabrikası Alpullu İş Bankası'nca kuruluyordu. Fakat bunlar 1930'lara kadar sanayinin belli bir örgütlenme biçimi olarak ortaya çıkmamıştı. Fabrika sanayinin merkezileştirilen ulusal para-sermaye aracılığıyla örgülenmesi biçimi 1930'dan sonra belirginleşti. Sanayi ve Maadin Bankasının devredilmesi ve devlet bütçesinden ayrılan sermaye ile 1934'te kurulan Sümerbank ve 1936'da kurulan Etibank, tüm ülke çapında, merkezi ve planlı olarak fabrika sanayini örgütledi. Ülkedeki fabrika sanayinin kuruluşu, ağırlıklı olarak iki devlet bankası Sümerbank ve Etibank ile İş Bankası tarafından gerçekleştirildi. Sanayi üretiminde bankaların öncü rolüne ilişkin bir fikir vermesi için, Cumhuriyet'in ilk yirmi yılında, emeğin merkezleşmesinde sağlanan sıçramayı gösteren bir karşılaştırma yapalım:

1927 Sanayi Sayımı verilerine göre, işletmelerin %80'ninde ortalama dörtten az, kişi çalıştığını, dokumacılıkta ev dokumacılarının ülkenin kumaş-ihtiyacının 1/5'ini karşıladığını ve bu dalda ithalata bağımlılığın olduğunu belirtmiştik. Buna karşılık 1934-1940 arasında kurulan fabrikalarda çalışan işçi sayısına ilişkin örnekler şöyledir. Dokumacılıkta, Bakırköy, Kayseri, Ereğli, Nazilli, Malatya fabrikalarında (ilk dördü Sümerbank, beşincisi Sümerbank, İş ve Ziraat Bankası'nca kurulmuştur) çalışan işçi sayısı, sırasıyla ; 1 150, 2 777, 1 899, 2 619, 3 260. Bursa Merinos fabrikasında (kurucu Sümerbank) 2 086, Karabük Demir Çelik'te 3 132 (bu sayı 1942 yılına ait, 1946'da 3 693 işçi), Ergani Bakır İzabe fabrikasında 1 220.²³

Büyük ölçekli modern fabrikaların kuruluşunun ilk eldeki sonuçları, fabrikaların üretimindeki ağırlıklarının büyümesi ve ilk temel üretim dallarında ithalata bağımlılığın sona ermesi olmuştur. Örneğin pamuklu dokumada, ithalat + ülke içi fabrika üretimi içinde, ülke içi fabrika üretiminin payı 1924 yılında %4 iken, 1934'te %52'ye 1944'te %88'e yükselmiş, şekerde, ülke içi fabrika üretiminin payı, 1924'te %0'dan 1942'de %100'e, yünlü dokumada aynı yıllarda, %19'dan %95'e, cam ürünlerinde %0'dan %96'ya çıkmıştır.²⁴

Cumhuriyet'in ikinci on yılından itibaren, çimento, yünlü ve pamuklu dokuma (ki bunlar Osmanlı döneminde bir ölçüde gelişmeye

23 İ. Tekeli, S. İlkin, Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu, s. 200, Tablo 46, ODTÜ 1982

24 Yahya S. Tezel, Agy., s. 244, 245, Tablo 8.8

başlamıştı), şeker, demirçelik, kimya gibi temel üretim dallarında fabrika sanayinin kurulmasına geçiliyor, ve 1924'te şeker ve cam sanayinde sıfır, pamuklu dokumada çok sınırlı düzeyde olan fabrika üretimi, yaklaşık yirmi yıl içinde, dıştan sağlanan mal ihtiyacını ortadan kaldırıyor, böylece kısa sayılması gereken bir zaman diliminde ciddi bir iktisadi ilerleme sağlanıyordu.

İlimli demokratlarımız, devlet darbeciliğini toplumsal devrim metodu olarak benimseyenler ve devlet sosyalizmi yanlıları, Türkiye'de 1930 sonrası ile 1946 arasındaki fabrika sanayinin kurulduğu dönemi, yabancı sermayeden bağımsız ilerlemenin örnek modeli, bir "altın çağ" olarak görür, dönemin iktisadi başarılarını göklere çıkarırlar. Fakat yabancı sermaye ve teknolojinin bunda nasıl bir rol oynadığını görmezlikten gelirler. Halbuki dönemin fabrika sanayi ne yabancı sermaye ve teknoloji olmaksızın örgütlenmiş ne de dünya pazarı ile ticari ilişkiler koparılmıştır. Hatta rahatlıkla söylenebilir ki, dış yardım ve yabancı teknoloji sözkonusu olmasaydı, ülke sanayi aynı zaman süresinde ve o ölçüde güç ve etkinlik kazanamazdı. Ülkede tekstil ve demirçelik gibi sanayinin iki temel dalı yabancı sermaye ve yabancı teknoloji ile kuruldu. 1931'de hükümetin programına aldığı büyük sanayi işletmelerinin kuruluşunun finansmanı ve teknoloji transferi için ABD, Fransa, İtalya ile yapılan temaslar sonuçsuz kalırken, Sovyetler Birliği ile anlaşma sağlanabildi. 1934'te Sovyetler Birliği'nden 8 milyon dolarlık faizsiz kredi ve teknik yardım alımı gerçekleşti. Böylece tekstil dalı ağırlıkta olmak üzere sanayi kuruluşlarının yapımına başlanabildi. Sanayi kuruluşlarının finansmanı için ikinci kredi İngiltere'den sağlandı. Karabük demir-çelik fabrikasının yapımı ihalesi 1936'da bir İngiliz firmasına verildi ve İngiltere'den 3 milyon sterlin kredi alındı. Dünya ticaretinin daralmış ve sekteye uğramış olduğu bu dönemde (1930-1945) Türkiye'nin dış ticareti belli bir düzeyden sürdü. Diğer ülkelerden sağlanan kredi, teknik ve sınai yardımlar da, Türkiye'nin dış ticaretinin genişlemesini getirdi. Çünkü bu alanda yapılan ikili anlaşmaların çoğu mal mübadelesini içermekteydi. Aynı dönemde Türkiye'nin dış ticareti, miktar olarak yaklaşık yarı-yarıya azalmakla birlikte, ihracatı ithalatını aştı, önemlice bir dış ticaret fazlalığı oluştu. (Almanya ülkenin ihracat ve ithalatında önemli bir yer tutuyordu) II. Dünya Savaşı'nın önbelirtilerinin ortaya çıkışı ve savaşın patlak vermesi üzerine silahlanma harcamalarını arttırmak zo-

runda kalan Türkiye, İngiltere, Fransa, Almanya ve ABD'den askeri malzeme ve silahlanma amaçlı krediler de aldı.

Görülüyor ki dış pazarla bağlar ulusal ekonominin bağımsız gelişmesi döneminde varolmaya devam etmiştir. Şüphesiz ki bu bağlar, kapitalizmin ülkedeki özgünlüğüne, gelişme derecesine ve dünya ekonomisinin o günkü gerçeğine göre şekillenecek, bütün bunlara bağlı olarak dış pazarla ilişkilerin somut biçimleri, ilişkilerin derecesi ve gelişme temposu, her farklı durumda, farklı olacaktır. 1930-46 döneminde, dünya ekonomik işbölümünün dışında ulusal kapitalizmi örgütlemeye olanağını yaratan, -dış koşullar bakımından söylersek- kısmen Batı kapitalizmi ile Sovyetler Birliği arasındaki çatışma ve rekabet, kısmen de Batı'nın kendi içinde, şiddetli pazar kavgası, iktisadi buhran ve siyasal çatışmalarla bölünmüş, belli bir gücün Batı ve dünya üzerinde hakimiyet kuramamış olma durumuydu. Güçlü bir siyasal yönetim mirasına sahip Türk burjuvazisi, bütün bu çelişkilerden ulusal çıkarlar lehine ustaca yararlandı. II. Dünya Savaşı ertesinde ise ABD, Batı'nın en büyük iktisadi, siyasi gücü, savaşın galip taraflarından biri, dünyanın nüfuz bölgelerinde en büyük söz sahibi olarak boy gösteriyor, Sovyetler Birliği de Doğu Avrupa'da kendi etrafında bağlı devletler topluluğu kurarken savaşın galibi olarak dünyanın paylaşılmasında söz sahibi konumunda ortaya çıkıyordu. II. Dünya Savaşı'nın bitişiyile dünyada savaş ekonomisi sona erince, dünya pazarı, savaşın galiplerinin nüfuz ve egemenlik alanlarına bölünmüş iki ayrı kamp halinde yeniden örgütlendi. İktisadi ve siyasi güçlerin bu yeni kombinezonunda, ABD vasallığındaki Batı kapitalizminin kendi çıkarlarını dikte etme gücü çoğalmıştı. Diğer taraftan SB.'nin Türkiye'den toprak ele geçirme ve Boğazlarda nüfuz kazanma emelleri -ki Lozan'da Sovyetler Birliği Türkiye'nin baş destekçisiydi- geleneksel Rus korkusunu canlandırıyor, ülkenin siyasal geleceğini garanti altına alma kaygısı öne çıkıyordu. Her iki etken Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinde teslimiyetçiliğe zemin yarattı.

Ülkenin kendi koşulları bakımından, hem iç hem dış iktisadi politikada bir değişimi zorlayan içsel etmenler nelerdi? Türkiye dünya savaşına girmemiş olmakla birlikte bir tür savaş ekonomisi uygulamıştı; zorunlu vergiler, mecburi çalışma, köylünün ürününün bir kısmını yok pahasına kendisine satmasını şart koşan devletin serbest ticarete müdahalesi, yoksunluklar, özellikle köylü kitlelerini ve

emekçileri ezmişti. Kapitalist gelişmenin ortaya çıkardığı demokrasi ihtiyacı tepeden emir ve yasaklarla darbelenmişti. Sanayi, planlı, merkezi ve kamu mülkiyeti biçimi altında, özel tedbirlerle himaye edilerek geliştiği ve oldukça hızlı yol aldığı halde kır, -pazar ekonomisinin temel normlarına uyarlanmış olmakla birlikte- sanayinin ulaştığı ileri üretim yöntemlerinden, sanayi ile iletişim kanallarından yoksundu. Daha önce, ekmeklik undan dokumaya sanayi ürünlerinin çoğu ithalatla karşılanırken, yaklaşık yirmi yıl içinde -1940'larda- bunlar, ülke içinde üretilebilir ve ihraç edilebilir hale geldi. Tarım ise 1950'lere kadar, tümü itibariyle hâlâ el emeği, karasaban ve öküzle yürütülür halde kalmıştı. Şehir ve kır arasındaki bu karşıtlık bir değişimi -gelişmenin iktisadi ve siyasi biçimlerinde bir değişimi- zorlayan, ona aciliyet kazandıran potansiyel kuvvet durumundaydı.

Sanayi ile tarım arasındaki bu aşırı ilerlemiş gelişme oransızlığı, dünya pazarıyla bağların güçlenmesi ihtiyacını sürekli gündemde tutuyordu. Gelişmiş ve sürekli bir genişleme kapasitesi kazanmış olan sanayinin (devlet kapitalizminin), finans kaynakları, teknoloji ve bilgi ihtiyacı artmıştı. Oysa tarımdaki teknolojik gerilik, emek ile üretim araçlarının temerküzündeki yavaşlık sonucu ağır tempolu, zayıf olan sermaye birikimi, sanayinin ihtiyaçlarına cevap vermekten uzak kalıyor, öyle ki sanayi, girdiği gelişme temposu nedeniyle sürekli büyüyen bir sermaye açığı, sermaye yetersizliği sorunuyla karşı karşıya kalıyordu. 1938-48 arasında, yenilenen, değiştirilen, hedefleri farklılaştırılan bir dizi sanayi planı ve kalkınma taslakları hazırlandı; 1945 tarihli Öz Rapor²⁵ 1947 Vaner Planı, vb. Hepsinin baş sorunu mali kaynak ve teknolojidir.²⁶

---

25 Şayet sanayide harekete geçirilmiş üretim güçleri kendibaşına doğal bir seyir izleyebilir olsaydı, üretimin rotası, kurulu ilksel üretim dallarından sanayinin tüm alanlarda tamamlanmasına doğru idi. Bunu II. Kalkınma Programı'nda, 1945 tarihli Öz Raporda görmek mümkündür. Bu iki planla ilgili yeri gelmişken şunu da belirtmeliyiz: Merkezi-leştirilmiş, böylece güç ve etkinliği çoğaltılmış ulusal sermayenin belli bir plana göre ve devlet mülkiyeti biçiminde, böylece de rekabetin yıkıcı etkisi az çok frenlenerek üretimde kullanılması, bürokrasiye diğer iktisadi ve siyasi güç ve etkenlerden bağımsız gibi davranabilme ve plan yapma konumu kazandırıyordu.

26 "Türkiye'nin savaş sonrasında Amerikan etki alanına kaymasında önemli rol oynayan bir başka etken de, bürokrat-devletçi kalkınma

Diğer taraftan, devlet kapitalizminin iç pazar genişletmesi ve kırdaki eski üretim ilişkilerinin gücünün zayıflaması sonucunda, bireysel mülkiyete dayalı kapitalist ilişkiler de yaygınlaşmıştı. Zenginleşmiş toprak sahipleri, tüccarlar, patronlar sınıfının toplumsal gücü çoğalmıştı. Bunlar devletin iktisadi gücünden ve imkanlarından daha geniş ve serbestçe yararlanmak, yabancı sermaye ile ilişkiler geliştirmek istiyorlar, dış ve iç politakada değişimin toplumsal baskı gücünü oluşturuyorlardı. Nitekim Türkiye'nin dış iktisadi politikasında değişimin adımları hükümette siyasi parti değişikliğinden önce ortaya çıktı.

Sözkonusu değişim, 1947'de IMF ve Dünya Bankası'na üye olunması, 1946'da büyük oranlı devalüasyon, 1950'de ithalatın %60 serbestleştirilmesi, yabancı sermaye lehine birtakım yasal değişiklikler yapılması gibi uygulamalarla başladı. Ancak hızlı başlayan bu değişim uzun vadeli olmadı. Dış kredilerle finanse edilen ithalat kısa zamanda çok büyük miktarlara ulaşarak, 1950-52 arası iki katına çıkmış, dış ticaret açığı 9 kat yükselmiş,²⁷ eldeki döviz rezervleri de kısa zamanda tükenmişti. Bozulan mali denge sonucunda ithalatta liberasyon 1953'e kadar sürdürülebildi. Dünya Bankası ile ilişkilerde sürtüşmeler çıktı ve ilişkiler 1958'de kesildi. (Türkiye bu kurumdan 1966'ya kadar kredi alamadı.) Çok propaganda edildiği halde ve ABD'nin de özellikle empoze ettiği, sanayide devlet mülkiyetinden vazgeçilmesi, KİT'lerin satışa çıkarılması konusu ise sadece sözde kaldı. (Bu alanda bazı adımlar, ancak otuz yıl sonra, 1980'lerde uygulamaya konulabildi.) 1946 ile 1958 arasında dış iktisadi politikada bu iniş çıkışlar, ulusal kapitalizm sürecini yaşayan bir ülkenin dünya pazarıyla ilişkilerinin biçimleri ve derecesini tayin edenin, emperyaliz-

---

programlarıydı. 1944 ve 1945 yıllarında hazırlanan ve savaş sonrasındaki iktisadi gelişmeyi programlayan devletçi yatırım planı, büyük bir dış finansman gerektirmekteydi. Savaşın büyük galibi Amerika'nın bu finansmanı sağlayacağı umuluyordu. Bu nedenle Türk hükümeti, Truman doktrini ve Marshall planının ortaya çıkmasından çok önce, 1945 Ekiminde Amerikan Export-Import bankasından, kalkınma planının finansmanı için 500 milyon dolarlık bir kredi istedi." Yahya S. Tezel, Agy., s.192

27 Gülten Kazgan, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, s. 274

min tek yanlı dayatmaları değil, o ülkenin kendi iç sürecinin özellikleri olduğunu gösteren en iyi örnektir. İç pazarın o günkü gelişme düzeyi, henüz ileri derecede yabancı mal ve sermaye hareketini özümseyecek noktaya ulaşmamıştı.

Buna karşılık o dönem dış pazarla ilişkiler -dış olduğu kadar iç iktisadi politikada değişimin zorlayıcısı olan- tarım ile sanayi arasındaki aşırı ilerlemiş çelişkinin hafiflemesi sonucunu doğurdu. İthal edilen on binlerce traktör, makinalaşma, tarımda ilkel, geri üretim ilişkilerini bombardımana tuttu. Üretim yöntemlerinde devrim başlattı. 1948'de ülkede toplam 1756 olan traktör sayısı 1950'de 40.282'ye ulaştı. 1950-60 arasında karayollarının uzunluğu, 24.214 km.'den 42.039 km.'ye çıktı. Ekili alan aynı sürelerde (1951-1958) yaklaşık % 50 artarak 11 milyon hektardan 15 milyon hektara çıktı. Sanayide net hasıla (1950-60 arası) %124 artarken, sanayinin payı % 13'den % 16'ya yükseldi. Tarımda net hasıla %69 artış gösterirken, tarımın payı % 41'den % 37'ye düştü.²⁸ Tarımdaki üretim artışı büyük ölçüde ekili alanların genişlemesiyle sağlanırken, tarımdaki üretim yöntemlerinin değişmesinin sonucu kendini 1960 sonrasında gösterdi.²⁹ Kırsal alanda değişim, nüfus ve göç hareketini hızlandırdı, sanayinin ihtiyaç duyduğu emeğin serbest kalmasına yol açtı. Serbest işgücü kısa sürede dış pazar ihtiyaçlarını karşılayacak ölçüde büyük sayılara ulaştı, emeğin uluslararası hareketine katıldı.

Açıktır ki, dış pazarla kurulan ilişkilerin 1945 sonrasındaki yeni biçimini, "dışsal etkenlerin zoru" ile açıklamak (K. Boratav'ın yaptığı gibi) veya solun geleneksel anlayışı bakımından ifade edersek (bunu TİB'in aktardığımız yorumlarında ve her yerde görmek mümkündür), zaten geri, cılız ve emperyalizmle işbirliği sonucunda oluşmuş bizim burjuvazimizin emperyalizmin dikte ettiklerini uygulamaktan başka çıkarı olmadığına bağlamak (ki bu her döneme uyan bir şablondur), süreçte rol oynayan iç etmenlerin varlığını gözardı etme "hatası" olarak kalmıyor. Aynı zamanda bizdeki burjuvaziye emperyalizmin basit bir uzantısı, bir şubesi görmenin gerçekte bağdaşmadığını açığa vuran bu

28 Bkz. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, Akbank yay., Veriler; traktör sayısı s. 142, karayolları uzunluğu s. 94, net hasıla s. 96

29 Bkz. Gülten Kazgan, Ekonomide Dışa Açık Büyüme, Altın Kitaplar yay.

süreçteki emperyalizmle vuku bulan sürtüşmeleri, anlaşmazlıkları da görmezlikten gelerek ve olguların gerçeği yerine düz bir "emperyalizme boyun eğme" saptantısını geçirerek ulusal kapitalizmin olduğundan geri ve güçsüz konumunu veri alıyor. Tarımla sanayi arasında ağırlaşmış olan ve dış pazar ihtiyacını bu iki alan açısından zorlayan çelişkileri, ulusal kapitalizmin bu zayıflığını kavramaktan yoksunluğu sergiliyor. Kendi gerçeğinden, çelişkilerinden soyutlanmış, her dönem "geri" (statik), emperyalizmin tasallutundan uzak olması gereken bir iktisadi biçim ya da kalkınma olarak tasarlanan kapitalizmin ulusçu idealizasyonu ile, emperyalizm koşullarında iç pazarın gelişmesinin içerdği sorunların, çelişkilerin kavranamaya-
cağını sergiliyor.

Dünya Ekonomisi ile Bütünleşmeye Eleştiriler

1946-58 arasında dış iktisadi politikanın iniş çıkışlarından sözederken, iç pazarın gelişme düzeyinin henüz ileri derecede bir yabancı mal ve sermaye hareketini özümseyecek noktaya ulaşmadığını (örneğin ithalatta liberasyonun 1953'de kaldırılması, KİT'lerin satışının uygulanmaması, vb. gibi) belirtmiştik. Dünya ekonomisiyle bağlanma, o gün için, iç pazarın düzeyi bakımından kesin ve geri dönüşsüz bir noktaya gelmemiştir.

Buna karşılık 1960-77 arası, sermayenin, kısa kesintiler (1960-63; 1970-73'teki iktisadi durgunluk) hariç, gelişme ve yoğunlaşma, örgütlenmede ileri biçimlere geçiş (holdingleşme, devlet ve özel sermayenin hisse senetli ortaklıklar biçiminde içiçe geçişi), yabancı sermaye ile bağların örgütlenme, üretim teknolojisi, vb. bakımından yerli sermayenin yapısal özelliği haline gelmesi süreci oldu. İşte bu süreç, yaşanan iktisadi bunalım koşullarının da hızlandırıcı etkisiyle 1980 eşliğinde Türkiye'yi dünya ekonomisiyle bütünleşmede kesin ve geri dönüşsüz bir noktaya getirdi.

Burjuvazinin yoğun ideolojik saldırısı eşliğinde ve "tek seçenek" olarak sunulan 24 Ocak 1980 sonrasının iktisadi politikası, ilerici ve sosyalist aydınlar tarafından tek seçenek olmadığı savıyla eleştirildi. Bugünkü iktisadi temelde uygulanmakta olandan farklı alternatiflerin bulunduğu vurgulandı, bunların ne olduğu pratik öneriler biçiminde

somutlaştırıldı: Bütün eleştiri ve karşı kanıtlarda, emperyalizmin küçük burjuva eleştirisini, ulusal kapitalizmin mutlaklaştırılmasını, bu kez sorunların ve çelişkilerin ağırlaşması ve kesinliği nedeniyle çok daha çarpıcı görüyoruz. Bu eleştirilerin içeriğini en kısa ve öz bakımından şöyle ifade edebiliriz: 24 Ocak 1980 dönemecine yol açmış olan etkenleri tahlil etme gereğinin sofuca dileklerle geçiştirilmesi, dünya ekonomisinin bugünkü gerçeği ve kapitalizmin nesnel yasalarının yerine arzu edilenin, öyle olması istenenin üzerine kurulu iktisadi teorilerin geçirilmesi. Ayrıca bu eleştirilerde dünya pazarında iyi bir yer kapma arzusu bariz olarak göze batıyor: "Bizim" burjuvazimizin ve halkın gelecek mutluluk günlerini vaadeden böyle bir yeri kapmak için yol gösterici çözüm önerileri birbiri peşisıra boy gösteriyor.

Kendimizi bugünün iktisadi politikasına soldan yöneltmiş eleştirilerle sınırlayarak ve yazarların özgünlüğünü, görüş farklılıklarını gözardı etmeksizin bu eleştirilerin ana noktalarını aktaralım. Alınlarımız zorunlu olarak bir parça uzun olacak:

"... bugün herkesin üzerinde düşünmesi ve tartışılması gereken ana sorun, bugünkü dünya ve Türkiye koşullarında, kalkınmamızın (dışa da açık) serbest piyasa ekonomisi kurallarına ve sadece bu kurallara göre hareket edecek olan özel girişimciliğe bırakılmasının doğru olup olmadığıdır."

"... yanlış anlaşılmayı önlemek için, ülkemizin uluslararası işbölümüne daha fazla katılmasının ve giderek dünya ile daha fazla bütünleşmesinin yararlı olduğuna -ki bu sosyalist ülkeler için de geçerlidir- ve bunun zaten doğal ve zorunlu bir gelişme olduğuna inandığımı belirtmek isterim."

"Dışa açılmanın ülkemizin fakirleşmesi sonucunu vermesinin nedeni, dünyada Türkiye'den daha gelişmiş ülkelerin varlığıdır. (...) dışa açılmadan önce, tümüyle değilse bile hiç değilse bazı üretim alanlarında, diğer ülkelerle olan az gelişmişlik farkının kapatılması gereklidir."

"... Türkiye'nin izleyeceği iki temel alternatif politika vardır.

1- Ülkenin kalkınması için özel çabalar sarfedilmesi arka plana itilerek dışa açılma ve dünya ile bütünleşme ön plana çıkarılır. ...

2- Dışa açılma ve dünya ile bütünleşme arka plana itilerek ülkenin kalkınması için özel çabalar sarfedilmesi ön plana çıkarılır. Bu takdirde dışa açılmanın ve dünya ile bütünleşmenin kalkınma süreci içinde ken-

diliğinden gerçekleşeceği varsayılır, buna inanılır. ... birincisine kapitalizmin uluslararası politikası, diğerine de kapitalizmin ulusal politikası diyebiliriz. Bunlardan birincisi bugün uygulanmakta olan politika, diğeri de bunun alternatifidir."

"... şimdiki politika değiştirilip ulusal ekonomi politikası uygulamaya konulduğu zaman, IMF'nin bu desteğinin devamını sağlamak büyük önem taşır. Bugünkü politikanın alternatifsiz olduğunu söyleyenler bunun sağlanamayacağı kanısındadırlar.

Oysa bu desteğin sağlanacağından fazla kuşku duymamak gerekir."³⁰

Yukarıda alıntılar aktardığımız "24 Ocak Programı ve Alternatifleri" makalesinde Prof. Sadun Aren, dışa açılma politikasını devletçi-kalkıncı açıdan eleştirmiş, sorunları, "herkesin anlayabileceği" şekilde alfabe dersi düzeyine çıkarmayı başaramıştır. S.Aren, ülkemizin fakirleşmesi gibi bir sonuç doğuran bugünkü politikanın değiştirilmesi halinde IMF'nin desteğinin eninde sonunda sağlanacağını söyleyerek öne sürdüğü alternatifin sağlamlığında da kuşkuya yer bırakmamıştır.

Devletçi-kalkıncı görüş açısından şimdi de bir başka eleştiriyi okuyalım:

"Yaklaşık yarım yüzyıllık bir zaman kesitinde içe dönük olarak kurulmuş bir sanayi yapısını, 'serbest piyasa ekonomisi' koşullarında dışa dönük bir yapıya dönüştürmek hem zor hem riskli bir tercihtir.

"Türkiye'nin dışa açılma tercihi iç ve dış zorunlulukların sonucu olarak gündeme gelmiştir. Bilinçli ve ihtiyatlı bir tercih sözkonusu değildir."

"24 Ocak kararlarıyla ekonomi dışa açılmak istenirken bunu belirli bir plana bağlamak yerine, piyasa güçlerine dayanılmak istenmesinin inandırıcılığı yoktur. Uluslararası kapitalizmin işleyiş yasaları, uluslararası uzmanlaşma ve ticaretin yapısı Türkiye konumunda bir ülkenin kalkınma özlemlerine uygun sonuçlar doğurmaz."

"Oysa [özel sektörün] herhangi bir dinamizminden söz etmek olanaksızdır. Bu bağlamda, özel sektör öncülüğünde dışa açılma stratejisinin temel dayanağının bulunmadığı söylenebilir.

30 Sadun Aren, İşletiren Ekonomi, içinde, s. 33, 35, 39, 42, 43, 44.

31 Fikret Başkaya, Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına, s.248, 256, 258, Birlik yay.

"Mevcut stratejinin başarı şansını azaltan ikinci neden, Türkiye ekonomisinde tekellerin egemenliğidir."³¹

Her iki eleştiride ve soldan yapılan eleştirilerin hemen hepsinde şu tipik özellik kolaylıkla görülebiliyor: Dünya ekonomisiyle bütünleşmeye yol açmış olan ülkenin kapitalist gelişme düzeyini olduğundan geri mütalaa etmek (hatta F.Başkaya ekonomide tekellerin egemenliği olgusunu geriliğin kanıtı gösteriyor), buradan hareketle uluslararası planda iktisadi bütünleşme olgusuna, emperyalist tekellere duygusal eleştiriler yöneltmek. Geri bir ülke olduğumuz iddiası, bugünkü "dışa açılma" politikasının temelsiz, gelişigüzel olduğunu kanıtlamada gerekçe olarak kullanılıyor; bu gerilik iddiası, her ne kadar mevcut politikaya dış etkenlerin yanısıra iç etkenlerin de yol açtığı lafta söyleniyorsa da, esasen IMF'nin, emperyalistlerin zoru, dayatması ile uygulamaya konulduğunun ispatı gibi gösteriliyor. "Bizim", "ulusumuzun" çıkarına olmayan şu dışa açılmanın tüm sorumluluğu, âdet olduğu üzere yine emperyalistlerin sırtına yıkılmıştır; solcu muhaliflerimiz sermayenin amacının kâr olduğunu tabii ki "bilirler". Ama bu "bilgiyi" daha çok yabancı sermayeyi eleştirmede hatırlarlar da, "bizim" sermaye sınıfımız, dışa açılmanın "bizim" burjuvazimizin kâr amacı ile ilintisi sözkonusu olduğunda, "ülkemizin kalkınma özelemleri", "kalkınma için özel çabalar sarfetme" gibi gözyaşartıcı nutuklar atmayı yeğlerler.

Dünya pazarında Türkiye'nin gücüne ve büyüklüğüne uygun bir yer kapabiliriz: Sorunları kendi burjuvazimiz açısından ele alışın bu mantığı, Türkiye'deki iktisadi değişimi ve dünya ekonomisindeki uluslararasılaşmanın bugünkü gerçeğini gönülsüzce kabullenişin de bir ifadesidir.

"Tarihe bakıldığında bunalımların bir ülkeye sıkıntılar getirdiği kadar, değerlendirilebilecek fırsatlar da getirdiği görülüyor. Bu fırsatları iyi değerlendirebilen ülkeler dünya bunalımdan çıkarken dünyadaki yeni işbölümünde eskisinden daha üstün bir yere sahip olabiliyorlar. Ekonomisinin büyüklüğü, coğrafi konumu, geçmişteki birikimiyle Türkiye böyle bir bekleyişe sahip olabilecek ülkelerden biridir."³² Bunun yöntemi ve araçlarının ne olduğuna gelince; genel olarak benimsenenin bir özeti şöyle:

32 İlhan Tekeli, Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım, içinde , sunuş yazısı, s.9, Yurt yay.

"Türkiye'nin dış ticaret verilerinin incelenmesi ve diğer ülkelerle karşılaştırılması, ulusal ekonominin dünya ekonomisi ile ilişkilerinde bazı somut çarpıklıklar ortaya koyuyor. Bu çarpıklıkların giderilmesi için, yukarıda açıklandığı gibi ihracatın hızla artırılması, ithalatın görece büyüklüğünün daraltılması, ihracatın bileşiminde 'ileri' sanayi kolları lehine değişikliklerin gerçekleşmesi ve ithal ikameci bir yatırım programı gerekli görülüyor. Bunlar gerçekleştiği zaman, Türkiye ekonomisinin dünya ekonomisi ile eklemlenme biçimindeki bozukluklar hafifleyecek; benzer durumdaki ekonomilere yaklaşan 'normal' bir biçim oluşacaktır.

"... görece olarak daha bağımsız ('ulusal') bir yapı içinde, uzun dönemde hızlı bir sanayileşme ve büyüme temposunu gerçekleştirmeyi benimseyen ve bölüşüm ilişkilerinde sistematik olarak emek gelirleri aleyhine oluşan dengelere karşı çıkan tüm sosyal güçler bakımından uygun olan çözüm budur."³³

Hızlı sanayileşme, daha çok ihracat, daha az ithalat: Solcu muhaliflerimizin her dönemin iktisadi sorunlarının karşısına çıkardıkları değişmez şablon böyle. 1960'larda, 1970'lerde olduğu gibi 1980'lerde de bu açıdan değişen birşey yok. Şüphesiz tüm dünya ülkeleri farklı düzeylerden aynı şeyi yapmaya, daha çok üretmeye, daha çok dışa satıp daha az ithal etmeye, daha fazla kazanmaya çalışıyor, sermaye her yerde daha fazla kâr için yarışıyor. Bizim muhaliflerimiz emperyalistlerin Türkiye pazarına daha fazla mal satmalarına karşı çıkıyor, IMF'nin "sömürücü" reçetelerini reddediyorlar. Ama bizim burjuvazimize gelince iş değişiyor; onun dış pazarda iyi, istikrarlı bir yer kapmasını istiyor, bunun yol ve yöntemleri konusunda kafa patlatıyorlar. Onlar için ulusal sermayenin emperyalist ülkelerinkine göre küçüklüğü, yabancı sermayenin amacını gayri meşru bizimkininse meşru saymaya yeterli sebeptir. Burada maarif için söylenmiş ünlü söz akla geliyor; emperyalizm, onun dev mali kurumları, vb. olmasaydı, dünya pazarındaki rekabet ne güzel yürürdü! Bu mantık biçimi onların düşledikleri kapitalizm için de geçerlidir: Ulusal kapitalizm ülkenin kalkınmasını kâr amacından önde tutsa, üretimin anarşik, büyüğün küçüğü ezdiği rekabet koşulları yerine, akılcı, devletçi, planlı gelişim yolunu tutsa, tayin edici kararlar "bir avuç" özel sektöre bırakılmasa,

---

33 Korkut Boratav, Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım, içinde, s. 274-275, Yurt yay.

emekten yana bölüşüm ihmal edilmese (Boratav'ın sözleriyle söylersek, emek gelirleri aleyhine bozulan denge emek gelirleri lehine dönse), şu bizim kapitalizmimiz ne hoş olurdu!

Ekonomik tahliller keyfi, kurgusal olana, iyi dilekler üzerine oturulunca, yaşanan değişim ve dönemeçlerin tesadüfî, zamansız, gelişigüzel addedilmesi doğaldır. 1980 sonrasında dış pazarla ilişkilerin yeni süreci, yeni iktisadi kararlar, onlara göre ihtiyatsızca alınmış kararlardır, kalkınmamız, sanayileşmemiz açısından zamansızdır. Varolan sistem içinde de alternatifsiz olan, tek seçenek, bu değildir. IMF'nin reçeteleriyle kalkınma olmaz, vb. vb. Sanırsınız ki ulusal ekonominin yüksek menfaatleri ilkesi bir gecede apansızın meşum bir kılıç darbesiyle çiğnendi, yerine IMF reçeteleri asıldı.

Geriliği altetmeden dışa açılma olmaz diyerek mevcut politikanın isabetsiz bir tercih olduğunu ileri sürmek, suçu emperyalizmin, IMF'nin sırtına yıkmak kolaydır. Solcu muhaliflerimiz bunu yaparlar ama, iç pazarın görece bağımsızlığının ortadan kalkmasına yönelik adımların neden 1946 sonrasında uzun vadeli olamazken, (tabii, KİT'lerin satışa çıkarılması, sanayide devlet mülkiyetinden vazgeçilmesi, ithalatın serbestleştirilmesi gibi tüm boyutlarıyla uzun vadeli olamazken) 1980 sonrasında kalıcı ve iktisadi değişim araçları haline geldiği sorusunu, kapitalizmin yasaları bakımından cevaplamak zahmetine katlanmazlar.

1946'da başlayan "dışa açılma denemesi"nin ülkenin iç koşulları bakımından zamansız olduğunu söylemek mümkündür. Ulusal sermayenin 1950'lerdeki gücünün 1980'lerin düzeyine kıyasla zayıflığı (bu anlamda kırın dönüşümünün tamamlanmamış oluşu), örgütlenme biçimleri, teknolojik düzey bakımından uluslararası düzeyin çok gerisinde bulunuşu anlamında. 1960'a doğru kırın "işini bitiren", 1970'lerde ivme kazanan kapitalizmin güçlenişi ile dış pazar ve yabancı sermayeyle çok yönlü bağların kurulması, ilişkilerin giriftleşmesi, birbirine paralel ilerledi. İktisadi ilerleme, süreç içinde, dış pazar ve yabancı sermaye ile ilişkilerin serbestleşmesine yol açtı. Nitekim 1980 sonrasında bu alanda dönüşüm niteliğinde olan karar ve uygulamalara bakıldığında, bunların bazılarının 1980 öncesinde kısmen, bazılarının önemli ölçüde uygulamaya konulmuş, bu alandaki sınırlamaların süreç içinde zaten aşınmış yahut gündeme girmiş oldukları görülür. Örneğin dış ticarete iç pazarı korumaya yönelik tedbirle-

rin lağıvı, ithalata konan sınırlamaların kaldırılması, 1980'den sonra yürürlüğe kondu. Ancak ithalat sınırlamaları, 1970 sonrasında yer yer gevşetilmiş, 1980'e gelindiğinde ithalat miktar kısıtlamaları önemli ölçüde azalmış durumdaydı. 1970'de %37.7 olan ithalat liberasyon 1973'de %55.3'e, 1974'te %62'ye yükselmişti.³⁴ İthalat vergilerinin ithalat değerine oranı 1971'de %41.8'den 1975'te %27.7'ye düştü.³⁵ Böylelikle 1980 sonrasında tarım ürünlerini de kapsamına alarak ithalatta tam serbestlik uygulamasına geçildi. Benzer durumu, Türk parasının korunması, kambiyo rejimi, yabancı sermaye ile ilişkiler alanında da görmek mümkündür. Bu konularda iç pazarın korunmasına yönelik uygulamalar, süreç içinde aşınmakta, dış pazar ve yabancı sermaye ile ilişkilerde varolan kısıtlamaların kaldırılması bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktaydı.

Bunun gerisinde Türkiye'nin iktisadi gelişmesi ve iktisadi değişimi bulunmaktadır. 1950-58 arasında Türkiye ihracatının %70-80 kadarını tarımsal ürünler oluşturmaktaydı. Tütün, pamuk, fındık, kuru meyvalar ve tahıl yine Türkiye'nin geleneksel ihraç mallarıydı. Örneğin 1958 yılı ihracatının dörtte biri sırf tütündür.³⁶ 1968'de ihracatta sanayi ürünlerinin payı sadece %13.1'dir. 1975'e gelindiğinde bu oran %35.9'a, 1977'de %38.4'e yükseliyor,³⁷ ihracatın geleneksel yapısında ilk kez hissedilir bir değişim ortaya çıkıyordu. (Bu, dünya pazarıyla erken ve farklı konumlarda bütünleşmiş benzer ülkelere kıyasla önemsiz, fakat ihracatın yapısında belli bir değişimi ortaya koyması bakımından dikkate değer.) Aynı yıllarda sanayi ürünleri ihracatında dokuma ürünlerinin payı 1975'te %26, 1977'de %45, 1978'de %49'dur.³⁸

İhracatın geleneksel yapısında belirli bir değişimin ortaya çıkması, kuşkusuz sanayi üretimindeki ilerlemenin doğrudan fakat kısmi bir sonucudur. Sanayi üretimi artışı 1962'den sonra hızlandı ve en yüksek

34 Gülten Kazgan, Age., s. 283

35 Agy., s. 282

36 Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 1923-1978, Akbank yay., s. 343

37 Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 1923-1978, Akbank yay., s. 198

38 Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 1923-1978, Akbank yay., s.198

büyüme hızına 1966-1970 yıllarında ulaştı. 1960-61; 1962-70; 1962-65'te sanayinin büyüme hızları sırasıyla, %6.4; %8.9; %8.7 oranında oldu ve 1966-70'de %9.1 ile en yüksek hıza erişti. 1970 sonrasında sanayi azalan fakat yüksek oranda gelişme hızını sürdürdü; 1971-76'da %7.8, 1977'de %7, 1978'de ise sanayinin büyümesi yarıya yakın oranda düşerek %3.9 oldu.³⁹

Aynı dönemde tarımın büyüme hızı, 1960-61'de %1.5, 1962-70'de %2.7, 1971-76'da %4.3, 1977'de %1.2, 1978'de %4.1'dir.⁴⁰

1960-77 arasında sanayinin hızlı gelişim temposuna girmesi GSMH'da sanayinin payının fazlalaşmasıyla sonuçlandı. Sanayinin GSMH'da payı 1960'da %17.1 iken, bu oran 1972'de %22.6'ya çıktı. Ve yine sanayideki bu büyümeye, imalat sanayi içinde tüketim malları üreten dalların payında azalma, yatırım ve ara malları üreten dalların payında artış eşlik etti. 1962-77 arasında imalat sanayinde tüketim malları sanayinin payı %62.3'ten %49.3'e düşerken, ara malları üreten sanayinin payı %27.8'den %35.7'ye, yatırım malları üreten sanayinin payı %9.9 'dan %15'e yükseldi.⁴¹ (Burada hemen akla gelen ve çoğu kez yapılan, gerek sanayinin GSMH'daki payının gerekse sanayi üretiminde tüketim nesneleri üreten dalların payının ileri kapitalist ülkelerdeki oranlar ile kıyaslanarak, bizim kapitalizminizin "henüz" ne kadar geri olduğu sonucuna ulaşılması tutumudur. Bu tür kıyaslamaların aradaki mesafeyi göstermesi bakımından anlamı vardır. Fakat burada unutulmaması gereken, ileri kapitalist ülkelerin sanayi üretimi, ara ve yatırım malları üretiminde ulaştıkları düzeyi ne kadarlık zaman diliminde -ya da kaç yüzyılda- ve hangi koşullarda-sömürgecilik ve emperyalizm- katetmiş olduklarıdır. Eğer bu bakımdan bir kıyaslama yapılırsa, uzunca bir dönem bağımsız iktisadi gelişme imkanı bulmuş Türkiye gibi ülkelerin gelişme temposunun emperyalizm çağında hızlanmış olduğu görülecektir.)

Sanayinin gelişme sürecinin bu evresinin ihracatta etkisi, belirttiğimiz gibi ancak kısmi olarak ortaya çıktı. Bir "ihracat patlaması"

³⁹ Agy., Bkz., Tablo 9, s.194

⁴⁰ Agy.

⁴¹ Agy., s. 196

⁴² 1977 yılı hesaplamasına göre Türkiye Avrupa pazarında, pazar büyüme hızı bakımından ön sıradadır. (Avrupa toplamının 8 katı) Dünyanın en önemli 25 pazarı içinde (buna SSCB, Doğu Avrupa gibi ülkeler de dahildir) Türkiye'nin pazar büyüme hızı yine çok yüksektir. (Güngör Uras, Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları, s. 308, 309)

yaşanmadı. Bunun başlıca nedeni iç pazarın o dönemdeki hızlı genişleme temposudur.⁴² Sermayenin fethedeceği yeni alanlar olması, işgücü bolluğu, yaşam standartlarında yükselme ve iyileşmeler sonucu iç talepte artış, ihracatı caydırıcı rol oynamaktaydı. Örneğin pamukta 1968-74'te üretim %26 artarken iç kullanımda artış bunun iki katı kadar %56 olmuştur.⁴³ İç talep patlamasında motorlu araçlar başı çekiyordu. Otomotiv dalı büyük bir genişleme kaydetti. "1970'de 7.9 bin olan traktör üretimi 1973'de 32.8 bine, kamyon üretimi 6.1'den 11.7 bine binek arabası 3.7 binden 46.9 bine fırlamıştı."⁴⁴

Bu süreçte sermayenin yapısal özellikleri ve örgütlenme biçimleri değişim geçirdi. Büyük çaplı üretimin küçük üretime üstünlüğü git-tikçe belirginleşerek 1970'lerde ezici hale geldi. 1930'lu yıllarda devletin temel üretim dallarında kurduğu işletmeler (o günkü ülke koşullarında) büyük ölçekliydi. Bu olgu, büyük ölçekli üretimin sanayide etkinliğini sürekli kıldı. 1950'den sonra özel mülkiyete dayalı işletmeler (madencilik dalı hariç) hızla yaygınlaştı. Bunlar özellikle gıda ve tekstil dallarında küçük ölçekliydi. Hızlı iktisadi gelişme içinde büyük sermaye hakim konuma geçti. 1970'li yıllarda bu eğilim güç kazandı. 1980'in hemen öncesi ve sonrasında ekonomik bunalım, özel kesimde tekelleşmenin hızlanmasıyla sonuçlandı.

Özel kesimde hızlı sermaye birikimine, büyük sermaye gruplarının (holdingler) ortaya çıkmış olmasına karşılık devlet mülkiyeti sanayi ve finans alanında yerini ve ağırlığını korumaya devam etti. 1980 sonrasında bu durum değişmedi. Devlet işletmeleri emek üretkenliği bakımından, özellikle de bazı dallarda çok ileri düzeyde olmak üzere, özel işletmeler karşısında açık bir üstünlüğe sahiptirler. Örneğin demir-çelik, metal ana sanayi, ana kimya dallarında devlet işletmelerinin durumu böyledir. Büyük işyerlerinde çevirici güç ortalaması kamu kesiminde 7.537 B.G. iken, özel kesimde 1.128 B.G.dür. Satış getirisine göre yapılan sıralamada ilk on işletmenin 1976'da beşi, 1986'da dokuzu, 1987'de sekizi KİT'tir.⁴⁵

Sermayenin büyümesi ve yoğunlaşmasının ortaya çıkardığı dikkate

---

43 Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, s.371

44 Gülten Kazgan, Age., s.279

45 Yakup Kepenek, Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüsleri, s. 66, 69, Gerçek yay.

değer olgulardan biri, özel kesimde büyük sermaye gruplarının holdingler biçiminde örgütlenmeye geçişi, diğeri, devlet teşebbüslerinin özel sermaye gruplarına iştiraki yoluyla devlet ve özel sermaye gruplarının içiçe geçmesidir. Her ikisi de büyük sermayenin, tekelleşmenin güç ve etkinliğinin artuşının tezahürleridir. Önceleri daha çok tek tek sanayi dallarında faaliyet gösteren sanayi kapitalistleri (başlıca Koç, Sabancı, Çukurova grubu, vb.) 1970'lere doğru banka ele geçirerek durumlarını güçlendirdikten sonra, sanayiden turizme, taşımacılığa kadar çeşitli ve birden çok alanda faaliyet gösteren holdingler kurdular. Devlet ve özel sektör arasındaki kaynaşma ise 1960'dan sonra, KİT'lerin özel teşebbüslere sermaye iştiraki ile yaygınlaşmaya başladı. 1962'de KİT'lerin toplam 72 iştiraki bulunuyordu. İştirak sayısı 1972'de 129'a, 1982'de 227'ye çıktı.⁴⁶ Büyük özel sermaye teşebbüsleri, bankalar KİT'lerle kurulan ortaklıklarda başı çekiyordu. Böylece devlet tekellerinin olanakları, özel kesime aktarılacak (örneğin KİT'in iştiraklerine ucuz girdi, sermaye yatırımında kolaylıklar⁴⁷) holdingler ve bankaların etkinlik alanı genişledi, büyük özel sermaye hem bu yolla hem de üretimin çeşitli alanlarına holding örgütlenmesi ile uzanarak, ekonominin bütününe yönlendirme ve kararları etkileme gücüne ulaşmış oldu.

Bu arada yabancı sermaye ile ilişkiler de temel nitelikte diyebileceğimiz bir değişim geçirdi. Yabancı mal ithali ve dış borçlanma ile karakterize olan dünya pazarıyla ilişki, bu kez (bütün bunların yanı sıra) yabancı sermayenin ulusal sermaye ile kurduğu ortaklıklar, teknoloji (patent, lisans, know-how) transferi ve uluslararası iktisadi gruplarla kaynaşmaya doğru evrildi. Bir başka deyişle yabancı sermaye ile bağlar, 1980 eşiğine gelindiğinde, ülke ekonomisinin yapısal özelliği halini almıştı. Bu esnada sanayi üretiminde yabancı sermayenin payında önemli bir fazlalaşma ortaya çıkmadı. (ki '80 sonrasında da bu durum değişmedi.) Tarımda ise yabancı sermaye yatırımları hemen hemen yok denecek düzeyde kaldı. İmalat sanayinde yabancı sermaye ile ortaklık kurmuş işletmelerde yabancı sermayenin payı ortalama %40 civarındaydı. Bunun istisnası ilaç dalında %100 yabancı sermaye yatırımı olan kuruluşlardır. Ülkedeki yabancı sermayenin %86'sı ima-

---

46 Y. Kepenek, Agy., s. 121

47 Bkz. Y. Kepenek, Agy.

lat sanayine, %11'i hizmetler, biri maden ve biri tarım kesimine yatırılmış durumdadır. Satış hasılasına göre yapılan sıralamada, imalat sanayinde yabancı sermayeli işletmelerin üretimleri şu beş dalda yoğunlaşmaktadır: Otomotiv, elektrikli alet ve makina, ilaç ve kimya, gıda ve içki, lastik ve plastik. Bunlardan ilk üç dalda faaliyet gösteren yabancı sermaye ile ortak işletmelerin satışlarının toplamı, tüm yabancı sermaye ile ortak işletmelerin satışlarının %62'sini teşkil etmektedir. Bu %62 içinde taşıt araçları, %30 pay ile ilk sırada bulunmaktadır.⁴⁸ İlgili sektör satışları içinde yabancı sermayeli kuruluşların payı ise, 1976 yılı için, %58 ile lastik, %56 taşıt araçları, %52 elektrikli makina ve gereçleri, %25 tarım alet ve makinaları, %18 ile kimya dalındadır.⁴⁹ Sektör kapsamının geniş tutulması nedeniyle satış hasılatı veya üretimdeki payı önemsiz gözükmeyle birlikte, iç pazarda etkin olabilmektedir yabancı sermayeli kuruluşlar. Bitkisel yağ, al-kolsüz içki, ilaç, tarım ilaçları, deterjan, ampul dalında durum böyledir.⁵⁰

Yabancı sermaye ile ilişkiler açısından, dönemin, belki de en ilginç ve dikkate değer olgusu, emperyalizme karşı ulusal ekonomiyi kurmanın temel aracı olan devlet işletmelerinin yabancı sermaye ile ve yabancı sermayeli işletmelerle giriştiği ortaklıklardır. Gübre, kimya, otomotiv, elektrik-telekomünikasyon vd. dallarda yabancı sermayeli kuruluşlara, söz konusu dönemde 18 KİT iştiraki bulunmaktaydı. Yine bu dönemde MKEK, Sümerbank, Türkiye Azot Sanayi A.Ş., Türkiye Çimento Sanayi A.Ş., TZDK, Karabük Demir Çelik İşletmeleri A.Ş., PTT ve Emekli Sandığı'nın yabancı sermaye ile ilişkileri mevcuttu.⁵¹ Böylelikle yabancı sermaye ile yapısal kaynaşma, bireysel kapitalistlerle sınırlı olmaktan çıkıp devlet işletmelerini de içine alarak genişlemiş olmaktaydı. Bir diğer deyişle, yabancı sermaye ile ilişkilerin kapsamı, tek tek yerli kapitalistlerin yabancı sermaye ile işbirliği (ya da "işbirlikçilik") çerçevesini, dünya pazarıyla ilişkilerin kapsamı, iç pazarın yabancı mal ve sermayeye bağımlılığı çerçevesini

---

48 Güngör Uras, Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları, s. 194. Kaynak, Ticaret Bakanlığı 1973, 1975, 1976 yılı anketleri.

49 Güngör Uras, Agy., s. 199, tablo 20

50 Güngör Uras, Agy., s. 204

51 Güngör Uras, Agy., s. 159

aşmış, ulusal sermayenin bütünü ile yabancı sermayenin, sanayi üretiminde fiilen kaynaşması düzeyine ilerlemiştir.

Görülüyor ki devlet mülkiyetinin ulusal ekonominin temel taşı olma rolünden, artuk sözedilemez. Bu rol değişmiş, devlet kapitalizminin saflığı bozulmuştur. Bu değişimle devlet mülkiyeti kendisine maledilen "ulusal-kalkıncı", "anti-emperyalist", "sosyalist" kimliği sanki alaya almış gibidir. Devletçi liberaller ve devlet sosyalizmi savunucuları bu "cansıkıcı" olguyu suskunla geçiştirirler ve büyük bir ciddiyetle, dışa açılmanın özel sektör ile devlet sektöründen hangisine bırakılırsa daha iyi olacağını tartışıp dururlar. Oysa tek başına devlet mülkiyetinin rolünün bu değişimi bile, böyle bir tartışmanın abesliğine, saçmalığına olgusal kanıt sayılabilir.

Ekonomide büyük sermayenin (devlet ve özel), holdinglerin, büyük bankaların tayin edici konuma gelmelerinin, aynı süreç içinde ulusal ve yabancı sermaye arasında kaynaşmanın, yabancı sermaye ve dış pazarla ilişkilere etkisi ne oldu? Kısaca söylersek, yer yer aşınmış, yer yer de fiilen değişikliğe uğramış olan iç pazarla dış pazar arasındaki sınırların kaldırılması, dünya ekonomisiyle ülke ekonomisinin o günkü şekillenmesine ve düzeyine uygun bir bütünleşmeyi önlenemez hale getirdi. Artuk mevcut koşullarda hiçbir iktisadi araç, reform niteliğinde hiçbir iktisadi tedbir bu gidişi erteleyemez, tersine çeviremezdi. 1976'dan sonra ortaya çıkan üretimde durgunluk ile dış borç krizi bu bütünleşmeyi çabuklaştırdı ve kolaylaştırdı. Ekonomide durgunluk ve gerileme eğilimi büyük tekel (devlet ve özel) ve holdinglerin güçlenmeleri ile belirginleşmeye başladı. Emek sermaye çelişkisi büyüdü ve ücretler konusunda çatışma genişledi. 1968-80 arasında sanayide emek üretkenliği %60 dolayında arttı; sermayenin elkoyduğu değer büyüdü. Büyük sermaye daha geniş emek kitlesine kumanda etmeye başladı; 100 en büyük firma sanayide çalışanların 1968 yılında %21.1'ini istihdam ederken, bu oran 1976 yılında %26.8'e çıktı.⁵² Büyük sermayenin iç pazardaki hakimiyet alanı genişledi; 1968'de sanayide 100 en büyük firmanın satışları toplam satışların %23.8'i iken, bu oran 1976 yılında %33.7'ye çıktı.⁵³ Bütün bunların işçilere "ödülü" şunlar oldu: 1976'dan sonra üretimde düşüşler başladı ve işten atmalar

---

52 İ. Tekeli, Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım, içinde, s. 236, Yurt yay.

53 Agy., s.236

hızlandı, işçilerin gerçek ücretleri 1980'de 1968'e göre %30 düştü. Doğal olarak sermaye ile ücretler konusunda çatışma büyüdü, grev dalgası genişledi. Kapitalistler buna, sendikal hakları kısıtlayarak, sonra da toptan ortadan kaldırarak karşı koydular. Emeği daha fazla üretir hale getirmiş olan üretimin nesnel temeli, bireysel tüketimin sınırlılığına çarpmış, sermayenin büyümesi, işçiler üzerindeki tahakkümünün artmasıyla sonuçlanmıştı.

Dış borç sorunu ise tüm ekonomiyi etkileyerek ve diğer sorunların ağırlaşmasına neden olarak başlıbaşına bir bunalım etkeni halini aldı. Dış borç meselesinin dış borç krizine dönüşmesinin görünürdeki nedeni, kısa sürede aşırı miktarda ve kısa vadede ödenme taahhüdüyle dış borçlanmaya başvurulmasıydı. 1974 Kıbrıs işgalinden sonra ABD askerî ambargosu, 1976'da başgösteren ekonomide duraklama, başta petrol fiyatlarındaki hızlı artışın ithalat faturasını kabartması Türkiye'nin dış borç ihtiyacını fazlalaştırmıştı. IMF'nin isteği üzerine ardarda devalüasyon yapılmasına rağmen kredi alınamaması üzerine IMF denetimi dışında Avrupa bankalarından kısa vadeli borç alındı. (DÇM) Fakat bu kanal da kısa sürede tılandı. Dış borç ve geriye ödenmesi gereken miktar çığ gibi büyüdü.

Dünya pazarıyla ilişkilerin nispeten zayıf olduğu, ulusal bütünlüğün himaye edildiği durumda, ki buna sınai üretimin gerçek anlamıyla ekonomi üzerinde egemenlik kuramamış olması da diyebiliriz, ithalat artışınının dış ticari dengeyi bozması, dış borcun fazlaşması gibi mali sarsıntıya neden olan sorunları, hükümet tedbirleriyle yani ekonominin ulusal yapısı içinde, bu yapıyı himaye ederek, muhafaza ederek çözmek, mümkün olabilmektedir. Ama örneğin 1970'li yılların ikinci yarısında ithalat artışını frenlemek amacıyla ithalat faturası içinde önemli bir yer tutan petrol ithalatını kısmak, çözüm olmak yerine yeni sorunlar yarattı: Ulaşımın felce uğraması, başta otomotiv fabrikalarının atıl kalması, vd. (Nitekim 1978 ve '79'da döviz yokluğu yüzünden petrol alınamamasının yol açtığı bu gibi durumlar yaşandı.) Çözüm olamazdı çünkü, enerji tüketimindeki artışla birlikte petrolün enerji tüketimindeki payı hızla yükselerek, 1970'de %34 iken, 1977'de %52'ye çıkmıştı.⁵⁴ Bu arada içteki petrol üretimi düşerken petrolün ithalattaki payı yükselmekte, 1968'de %5.6 olan bu

54 Gülten Kazgan, Agy., s. 240

55 Gülten Kazgan, Agy., s.279

oran, 1978'de %22'ye çıkmış bulunmaktaydı. Petrol ithalatının ihracata oranı da 1968'de %8.6 iken 1974'de %45.3, 1976'da %51 ve 1978'de %45.6'dır.⁵⁵ Demek ki 1974-1978 arasında ihracattan sağlanan gelirin yarısı kadarı petrol ithaline gitmiştir. Petrol faturasının böylesine kabarmasının baş nedeni kuşkusuz petrol fiyatlarındaki artıştır. (1973 sonunda petrol fiyatlarında 4 kat artış oldu, bunu 1978 ve 1979'da yeni artışlar izledi.)

Burada ulaşımın ve enerji üretiminin büyük ölçüde petrole dayandırılmış olmasına yöneltlen bilinen itiraz akla geliyor. Ulaşımda, yolcu ve yük taşımada demiryollarının karayollarına göre kat kat ucuz, hızlı, kolay ve temiz araç olması, ülkemizde enerji elde etme kaynaklarının, özellikle su kaynaklarının bol ve çeşitli olmasının sağlayacağı avantajlar petrole yapılan itirazların bilinen ve doğru kanıtlarıdır. Ne var ki konuyu kapitalizmin koşulları çerçevesinde ele almak gerekmektedir. Ortaya çıkan sorunları, doğru enerji politikasının 1950'lerde emperyalistlerin çıkarları yönünde terkedilmesinde görmek, kapitalizmin sorunlarına kapitalizmin mantığı dışında çözüm arama yöntemi olmaktadır. Demiryolları 18. ve 19. yüzyılın ulaşım aracıdır, karayolları ve otomotiv sanayi, 20. yüzyılın ulaşım aracı ve sanayisi. İlk demiryollarının Batı kapitalizmi tarafından kurulduğu ve iç pazar bağımsızlığını 20. yüzyıl başında ele geçirmiş bir ülke burjuvazisinin, ona daha kısa zamanda, daha kolay ve daha çok kâr getirecek üretim dallarına ve tercihlere yönelmesini⁵⁶ hatalı bir politika addetmek kısır bir görüştür.

Dış borçlar, dış borç yükünün ağırlaşması, ithalat artışı gibi sorunlar ekonominin ulusal yapısının dönüşmesi kapsamındadır. Şüphe yok ki genel olarak sermaye ihracı, emperyalist ülke sermayesinin etki

---

56 "... petrol fiyatlarının sıçrama yaptığı 1974 yılı, ülkemizde elektrik enerjisi üretiminin akaryakıtta en çok bağlı olduğu yılı teşkil etmektedir. 1973'te 12.425 Gwh olan toplam elektrik enerjisi üretiminin % 52.9'u akaryakıttan, % 12.1'i taşkömüründen, %14'ü linyitten elde edilmiş bulunuyor, sadece % 21'ini hidrolik enerji oluşturunuyordu. 1963'de % 52.9 ile en yüksek seviyesinde varan hidrolik enerjinin payı hızla artan talep karşısında yerini termik santrallara bırakarak gerilemiştir. Sebebi, termik santrallerin barajlara kıyasla daha çabuk kurulabilmesidir. "Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 1923-1978, Akbank yay., s. 257

alanını yaygınlaştırıp güçlendirmenin kendiliğinden aracı özelliğindedir. Ama günümüzün bu bakımdan tipik olan ayırdedici olgusu, alacaklı emperyalist mali kurumların borçlu ülke ekonomileri üzerindeki denetim ve müdahale güçlerinin olağanüstü büyümesidir. Dış borçların miktar olarak artışından ziyade bu durum, dış borç sorununun ağırlaşmasının ve dış borç krizi doğmasının nedenidir. Yine bu durum, dış borçların çıg gibi artması geri ödendikçe ve daha büyük miktarlarda geri ödendikçe azalmak bir yana gitgide çoğalmasının da nedenidir. Fakat gene de, ve borç verme şartlarının ağırlaşmasına rağmen, ne çelişkilidir ki borçlu ülkeler, daha iştahla borç talep etmeyi sürdürüyorlar. Ekonominin ulusal gelişmesinin belli bir -genelde başlangıç- döneminde ulusal devletler, dış borçsuz, kendi yağıyla kavrulan ekonomik politikaya yönelmişlerdi. Veya bu konuda çok ihtiyatlı ve ürkektiler. Günümüzde bu aynı ulusal devletler, borç almak için uluslararası kredi kurumlarının kapısını aşındıranların başında geliyorlar. Emperyalistlerin askeri gücünün yenilmezliği efsanesini yıkan Vietnam'ın IMF'ye üye olduğu, birbiri ardınca devirdiği eski karikatür sosyalist sitemin enkazı altında kalan Doğu Avrupa ülkelerinin umutla Batı sermayesine, IMF'ye sarıldığı, biliniyor. Türkiye'nin bu sorunda yüzyıllık Osmanlı borçlarına sadakat gibi bir kozu, ve ayrıcalığı var. 1980'de Türkiye'nin borçlarını ödeyemeyeceğini ilan ederek ertelenmesi için IMF'ye başvururken devlet temsilcileri, yüz yıllık Osmanlı borçlarına sadakati Batı'nın güven tazelemesi için en güçlü delil olarak sunmuşlardı. Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Gorbacov'un, kredi talebiyle ABD ve Batı Avrupa'nın büyük devletlerinin temsilcileriyle görüşme masasına oturduğunda böyle bir "koz"u yoktu. Ülkesi dış borcuna sadık "iyi" bir geçmişe sahip değildi. Batılılara olan borçlarının üzerine bir kalem darbesiyle çizik atmış ilk ülkeydi çünkü Sovyetler Birliği. O da tuttu, ödenmemiş Çarlık Rusya borçlarını üstlenebilecekleri teklifini ortaya attı. Tarihin garip bir cilvesi mi, yoksa Ekim devriminden, "kime verdiyseniz ondan alın" tutumundan sinsice bir öç alış mı; artık ne dersiniz deyin.

Borç verme şartlarından sözedildiğinde en başta gelen, kuşkusuz devalüasyondur. Devalüasyonla birlikte dış borçlar büyüyen bir sarmal halini almaya başlar. Devalüasyon, o ülke parasının, dolayısıyla işgücü dahil tüm metaların ve meta haline gelmemiş ulusal kaynakların değerinin sözkonusu olan yabancı ülke para ve değerleri

karşısında düşmesi demektir. Elbette emperyalistlerle, dünya ekonomisi ile ilişkilerin alanı geniş ve çeşitli olduğu ölçüde, devalüasyonun içteki etkisi fazlalaşacaktır. İhraç mallarının ucuzlayıp ithal mallarının pahalılaşması, ülkeye yatırılan yabancı sermaye için ucuz işgücü, dış borçlara tekabül eden değerin büyümesinden yabancı turistlere ucuz tatile kadar. Sonuç, bağımlı ülkelerden emperyalist ülkelere değer akışının çoğalması ve hızlanmasıdır. Alacaklı ülkelerin borçlu ülkelerin para değerini sürekli düşürmeye zorlamaları ve borç verme koşullarını ağırlaştırarak onları iflasa sürüklemeleri, emperyalist mali kurumlara, kendilerinde, geçerli iktisadi yasaların üstünde bir güç toplandığı görünümünü vererek, bu kurumları keyfi, kural tanımaz bir otoritenin simgeleri haline getirmiştir. Örneğin IMF, TL.'nin değerini dolara göre on kat, yirmi kat düşürülmesini istediğinde, burada keyfilik dışında bir kural var mıdır?

İç pazarın korunduğu dönemde devalüasyonun ekonomi üzerindeki etkisini sınırlı tutmak ve yolaçtığı zararları telafi etmek daha kolay ve mümkündü. Diğer yandan dünya piyasalarında istikrar yaşandığı, talep devam ettiği koşullarda devalüasyon, ucuzlayan ihraç mallarının sürümünü kolaylaştırarak, içte üretimdeki tıkanıklıkların giderilmesini, stokların eritilmesini sağlayabilir, üretimi canlandırıcı etki yaratabilir. Bu durumda devalüasyon, ihraç mallarına doping etkisi ile dünya piyasalarında avantaj sağlamanın aracı olur. Örneğin 1970 yılı devalüasyonunun ihracatı kolaylaştırıcı bir etki yaptığı söylenebilir. Dünya pazarıyla ilişkiler sıklaştıkça, bir yandan yabancı paraların ülkede kullanım alanı genişler ve bu ilişkilerin yürütülmesi için sürekli daha fazla miktarda döviz gerekir. Diğer yandan, ulusal meta ve değerler dünya pazarındaki rekabetin konusu haline gelir, dünya pazarındaki meta ve değerlerle boyölçüşme alanına çekilir. İşte burada emperyalist ülkelerin tartışmasız ve ezici üstünlüğü kendini ortaya koyar. Onların sermayelerinin boyutu dünya çapında, teknolojik donanımları çok ileri, emek üretkenliği kat kat yüksektir. Bu güç ve üstünlük para birimlerinin gücüyle temsil olunur ve kullanım alanının ulusal sınırların çok ötesine taşan genişliğinde ifadesini bulur. Büyük kapitalist ülkelerin metaları ile ulusal ekonominin metaları değişime girdiğinde, metaların dolayısıyla paraların değerleri arasındaki orantısızlığın çeşitli yollardan giderilmesi gerekir, eğer dünya ekonomisi ile gelişen bağların yanı sıra ulusal ekonomi, dolayısıyla da ulusal

para biriminin çeşitli tedbirlerle korunması devam ediyorsa, sözkonusu orantısızlığın giderilmesi, üstten müdahalelerle (emperyalist mali kurumların tavsiye ve zorlamaları, hükümet kararları, vb.) ulusal para değerinin dönem dönem düşürülmesiyle sağlanır. Ulusal ekonomi dünya ekonomisiyle bütünleşerek görece bağımsızlığını yitirmiş ise, bu durumda ulusal para biriminin değeri, dünya piyasasında rekabetin doğrudan etkisi altında ortaya çıkacak, güçlü yabancı para birimlerinin değerleri ile arasındaki orantısızlık, bu kez piyasa mekanizmasının doğal işleyişiyle giderilecektir. Önceden, ulusal ekonomiyi dünya ekonomisinden ayıran sınırlar varolduğu sürece, IMF'lerin katı kuralları, buyrukları, keyfiliği gibi görünen ulusal para biriminin devalüasyonu, bu sınırlar ortadan kalkınca, değer yasasının hükmü, bu yasanın, dünya pazarında, herhangi bir kısıtlama olmaksızın özgürce işleyişinin sonucu olarak kendini gösterir. Devalüasyonlar olağan ve gündelik hale gelir. Burada "serbest piyasa"nın kötülüklerinden dem vurma'nın hiçbir yararı yoktur. Dünya ekonomisiyle bütünleşmenin kaçınılmaz olduğunu teslim edip Türkiye için mallarını satacağı dış pazar bulmanın bir gereksinim olduğunu ileri sürerken bu bütünleşmenin içerdiği tüm sonuçlardan kaçınılabileceğini varsaymak ve düşünmek, örneğin ulusal paranın korunmasını istemek olamaz. Çünkü ulusal ekonomi artık geride kalmıştır. Ulusal şerefle eşdeğer görülen ulusal paranın korunması da, dün vatana ihanetle eşanlamlı görülen, suç olan serbestçe döviz alım satımı da.

1980 sonrasındaki iktisadi dönüşümün başlıca kararlarından biri bu konuda oldu. Türk Parasını Koruma Kanunu lağvedildi. Yabancı paraların devletin yetkisi dışında ve iç piyasada kullanımı suç olmaktan çıkarılarak serbestleştirildi. İkincisi, yabancı mal ve sermayeye konan sınır ve yasakların iptal edilmesi idi. Bunu gündeme koyan büyük sermayenin hâkimiyeti ve tekelleşme olgusuna, yabancı ve ulusal sermayenin devlet mülkiyetini de kapsayan bütünleşmesine, yukarıda değinmiştik. Ekonominin dönüşümü doğrultusunda üçüncü karar, parça parça uygulamaya konan devlet mülkiyetinin lağvedilmesi, yaygın adıyla özelleştirme'dir.

Devlet mülkiyetinin lağvedilmesi, dünya ekonomisiyle bütünleşme eşiğine gelmiş hemen her ülkenin önündeki adımdır. Son örneklerden biri Sovyetler Birliği. (Devlet mülkiyetinin lağvı, ulusal para biriminin korunmasının terkedilerek yabancı paraların serbest

dolaşımı, ve yabancı mal ve sermaye girişine tüm kısıtlamaların iptali, iktisadi bütünleşmenin klasik üçlüsüdür.) Bizde devlet mülkiyetinin satışına, KİT'lerin ekonominin kanburu, hantal, verimsiz kurumlar olduğu gerekçe gösterildi, devlet işletmeciliği, modası geçmiş çağdışı diye yerden yere vurulurken, özel mülkiyet, rekabet, serbest piyasa düzeni övgüye boğuldu. Ne var ki pratikte olan, en kârlı durumda ve temel üretim dallarında faaliyet gösteren kamu işletmelerinin, (örneğin çimento fabrikaları- Çitosan) yabancı sermayeye devredilmesidir. Böylelikle yabancı sermaye, hem en kârlı hem iç pazarın geniş bir alanını etkileme imkanı veren işletmeleri ele geçirme adımı atıyor, devlet mülkiyetinin özelleştirilmesi, devlet işletmelerinin yabancı sermayeye ucuza satışına, adeta devredilmesine dönüşüyordu. Fiiliyatta gerçekleşen devlet mülkiyeti aleyhine söylenenlerin tam tersidir. Emperyalizmin devlet işletmelerinin kurulması ve güçlenmesine öteden beri karşı çıkışının ve onu tasfiyeye zorlamasının gerçek nedeni, her ne kadar serbest rekabet, özel mülkiyetin kutsallığı sloganlarıyla perdelemiyorsa da, büyük ölçekli, ulusal kaynaklarca beslenen güçlü iktisadi devlet işletmelerinin, ulusal ekonomi üzerinde yayılmalarını, etkinlik kurmalarını güçleştiriyor olmasıdır.

Böyle olmakla birlikte bu olgudan, devlet mülkiyetinin emperyalizmin ya da yabancı sermayenin alternatifi olduğu, kısmen kapitalizmin yasaları dışında işlediği sonucu çıkarılamaz. Ve gene, dünya ekonomisiyle bütünleşme adımları atan Sovyetler Birliği'nde de devlet mülkiyetinin tasfiyesine girişilmesine bakılarak ve bireysel mülkiyeti dışlaması nedeniyle "kamu mülkiyeti"nin, kapitalizmin yasalarını kısmen ya da tamamen geçersiz hale getirdiği, sosyalist olduğu sonucu çıkarılamaz.

Bizde sanayide devletçilik, yabancı sermayenin rekabeti ve üstünlüğünün karşısına, ulusal ölçekte tek tek, küçük, dağınık sermayelerin, emek ve üretim araçlarının biraraya toplanarak çıkarılmasıydı. Ancak iç pazarın gelişmesi evrimini tamamlayınca, ulusal pazar önceki anlamını yitirdi, devlet mülkiyetinin ulusal ekonominin temel aracı olma rolü de sona ermiş oldu. Devlet mülkiyeti, yabancı sermayenin rekabetine karşı korunma ve tedbir zorunluluğundan doğmuştu. Fakat rekabet karşısında çözüm olmadı. İçte, kapitalist gelişmeyi kolaylaştırma, destek olma, hızlandırma görevi görerek iç rekabet etmenlerini ulusal ekonomi dönemi boyunca, bir yere kadar

frenledi. Buna karşılık, büyük ölçekli üretimi, merkezileşmiş sermayeyi temsil ettiği için, dağınık ve bireysel sermayeyle, küçük çaplı üretimle kendi arasında rekabet zemini hazırlamış ve rekabeti çoğaltmış oldu. İçte rekabet, devlet ve özel kesimde büyük sermayenin hakimiyeti ve bu iki kesimde yer yer kaynaşma ile sonuçlandı. Dışta rekabet, devlet mülkiyetinin yer yer yabancı sermaye ile kaynaşması, yer yer de yabancı sermaye tarafından yutulmasıyla sonuçlandı. Ülke, kapitalizmin vahşi ortamında rekabetin tahripkar sonuçlarıyla yüzyüze kaldı. Fakat gene de, bugün bu sonuçlar ağır, bunaltıcıdır diye, "piyasa anarşisi"nin alternatifinin devlet mülkiyeti olduğuna inanmak için yarım yüzyıllık tecrübenin unutulması gerekecektir.

Türkiye, Doğu Avrupa ülkeleri, Sovyetler Birliği, vb.nin ulusal ekonomilerinin dünya ekonomisiyle bütünleşmede hızla ilerlemesinde, öte yandan, Batı Avrupa ülkelerinin, yalnızca sermayenin, emeğin, metaların, ulusal para birimlerinin gümrük engelleri olmaksızın kıtasal planda serbest dolaşımıyla kalmayan, işbölümü, üretim ve para biriminde tek bir plana göre örgütlenmeye gidişinde kendini gösteren bugünkü sermaye temerküzü, devlet mülkiyeti ile özel mülkiyet arasındaki ayrımları iyice belirsizleştirmiş ve önemsiz hale getirmiştir. Ve gene, sermayenin kıtasal ve dünya çapında bu temerküzü, mülkiyetin kişisel, şahsa ait olma niteliğinin inkarını, sermayenin varoluş koşulu ve varlığının genel biçimi durumuna getirmiştir. Üreticilerin mülksüzleştirilerek toprağın, üretim araçlarının, servetin tek tek kişilerin özel mülkiyetine geçişi, kapitalizmin varoluş koşuluydu ve başlangıç dönemine özgüydü. Sermayenin büyümesi, ulusal, bölgesel, uluslararası ölçekte, bir ve birden çok üretim dalında, banka ve sanayi sermayesi arasında birleşme ve merkezileşmeye götürünce, sermayenin mülkiyeti tek başına bireysel kapitalistin veya tek bir kapitalist grubun mülkiyeti olmaktan, mülkiyet bir bakıma özel olmaktan çıktı, her bir kapitalist ve kapitalistler grubunun bir parçasına sahip olduğu koskoca anonim birliğe dönüştü. Böylece mülkiyetin toplumsal tabanı daralmış olmadı, aksine genişledi, asalaklar takımı çoğaldı. Mülkiyet de ortadan kalkmadı, ama öz kimliğinin, özel olma niteliğinin yadsınması biçiminde var olabilmekte; sermaye, hissesi oranında hem herkesindir, hem hiç kimsenin. Elbette her bir mülk sahibi kendi hissesini çekip alabilir, onu canının istediği gibi kullanabilir, isterse purosuyla yakabilir de. Ama elindekini sermaye

olarak kullandığı zaman geçerli iktisadi yasaların dışında davranamayacaktır. Devlet mülkiyeti de, isterseniz buna kamu mülkiyeti diyelim, yahut sevimli bir sözle süsleyerek halkın mülkiyeti adını verelim, hem herkesindir hem hiçkimsenin. Herkesindir ama, hiç kimse devlet mülkiyetinin bir parçasını, benimdir diye çekip alamaz, dilediği biçimde kullanamaz. Gerçi bürokratlar, vs. devlet kesesinden çalıp çırpma işini gayrı-resmi yollardan yaparlar, yapıyorlar. Ancak diyelim ki bir vatandaş, mülkiyet kamuya ait olduğu, kendisi de kamunun bir üyesi olduğu için "payına düşeni" çekip alsaydı, onu üretim faaliyetinde kullandığı zaman geçerli iktisadi yasaların dışına çıkamayacak, yani özel mülkü haline gelen bu paya tekabül eden maddi gücü kendisi değil, bu maddi güç kendisini yönetecektir.

Ulusal ekonomi -ulusal planda üretim ve işbölümü, ulusal para-kapitalizmin ortaya çıkış döneminin çerçevesidir. Emperyalizm döneminde tarihsel süreci geriden izleyen ülkelerde ulusal ekonomilerin kurulması, bu ülkelerde yabancı sermayeye karşı tedbirleri, devlet mülkiyetini, vb. gibi araçlara başvurmaya tarihi bir zorunluluk kılmıştı. Artık bu zorunlulukları yaratan temel, ortadan kalkmış, ulusal ekonomi değişime uğrayarak dünya ekonomisiyle bütünleşmiştir. Ulusal çerçeve düne aittir. Dünün temeli üzerinde, rolü, işlevleri değişmiş araçlara dayanarak, veya bunlara dayanırken aynı zamanda bu bütünleşmeyi temel olarak bugüne alternatif iktisadi seçenekler üretmek, gerici birşeydir.

Burjuva sosyalistlerin burjuvazinin bugünkü iktisadi politikasını gönülsüzce veya açıkça destekleme tutumları ve bugünkü çizgileri, kuşkusuz ulusal ekonominin dönüşümü ile doğrudan ilintilidir. Bu nedenle dün, toplumsal gerçeklerimizi ifşa etmeye meylediliyor, çelişkiler vurgulanıyorken, bu dönüşümle bugün, çelişkileri örtbas etmeye, sınıfsal uyumu kanıtlamaya ve kapitalizmi mazur göstermeye çaba sarfedilmiştir. Burada bilimsel ahlâkı ve vicdanı yardıma çağırıyoruz. Buna gerçekten ihtiyaç var. Evet, dünün kapitalizm eleştirisi bir parça duygusal, bir parça ahlâkiydi, nesnelliğe oturmuyordu ve düşle gerçek karmakarışıkta. Ama bütün bunları, dünün önyargılarını, ulusçu motifleri eleştiriden geçirmek, kendi gerçeğimize ulaşmak için düşünsel çaba göstermek, şimdi daha elverişli durumda olduğumuz için, umulabilirdi.

Kapitalizm ve Ulusal Ekonominin Dönüşümü

Resmi iktisadın sözcüleri -sadece düşünceleri değil, vicdanı da körelmiş olanlar- bakımından sorun, harikulâde basit ve hiçbir pürüz yok: Günümüz kapitalizmi zafer kazandı; robotların, mikroşipilerin dünyasında bugünkü sistem teknik temelini yeniledi, bir dünya sistemi haline geldi. Öyleyse, kapitalizmin vahşi rekabetinden, kurtlar dalası olan yaşam biçiminden kurtulma şansı da, ümidi de, demek ki yok. Öyleyse, şimdi zafer tebessümüyle tepemizde kurumlanan paranın saltanatını, kendi başını kurtarma hırsını, sermaye ahlâkını selamlamalıyız.

İlginç olan, dün, mevcut çelişkileri, adaletsizlikleri vurgulayan ya da bunları hareket noktası alan Marksist eleştirmenlerimizin günümüz iktisadi politikasını red etme adı altında kapitalizmi olumlamaya, onun aslî çelişkilerini ve işleyiş özelliklerini değiştirmeye çaba gösteriyor olmalarıdır. Onlara göre çalışanların refahı kapitalizmin zorunlu koşuludur ve tıkanmalar, oransal deformasyonun düzeltilmesiyle aşılabılır. Bütün bunlar o kadar aşırıya götüldü ki, burada bilimsel ahlâkı ve vicdanı çağırıyoruz; gerçekten de buna ihtiyaç var. Evet, dünün kapitalizm eleştirisi, bir parça duygusal, bir parça ahlâkiydi, nesnellığe oturamıyordu. Ama sesinde birtakım ton düzeltmeleri yapması, kendi gerçeğine ulaşması için daha kapsamlı düşünmesi umulabilirdi.

Bunun için, dünün önyargılarına, ulusçu motiflere sarılmak değil, onlarla hesaplaşmaya ihtiyaç var.

FÜGEN ERYILMAZ

